

A KÁRPÁTOKON TÚLI MAGYARSÁG

I.

Mi magyarok sem tudjuk eléggé, idegenek előtt meg éppenséggel ismeretlen, hogy a Kárpátokon túl jelentős magyar települések voltak és vannak.* Oka ennek az, hogy mindmáig – a koronként időszerű európai nemzetfogalmaknak megfelelően – csak államunk keretein belül gondolkoztunk s terjesztettük az ismereteket nemzetünkről. Államunk határai pedig, Európa legállandóbb, legkevesebbet változó határai, éppen a Kárpátok gerincére feküdtek a legújabb időkig. Mikor azonban az első világháború után szétromboltak ezek a határok, a nagy nemzeti szerencsétlenség és a lassan kialakuló közösségi, szociális világnézet hatására mind többen kezdtek gondolkozni a teljes magyarságra, az egész magyar népre kiterjedőleg. Nem törődve ezért országhatárokkal magyar népünk egész elterjedése, szállásterülete s az azon végzett ezeréves anyagi és szellemi tevékenysége érdekelt bennünket elsősorban Röviden: a teljes magyar népi és művelődési terület kutatását kezdtük meg. Így kerültek szemünk elé, a maguk valódi értelmében, a Kárpátokon túli magyar települések.

I. Az előbbiekből könnyen megérthető, hogy – bár jelentős kérdés irodalma – a legújabb szemléletmód s kutatási irány kialakulásáig helytelenül történt annak vizsgálata. Pedig megindult ez már a XVIII. században. A felfedezést, hogy országunk határain kívül is

* 1941-ben *Csángók* címmel könyvet írtam róluk (Bolyai Akadémia kiadása, Bp. é. n. 412 l., 6 térkép, 8°). Mivel akkor rajtam kívül álló okból a könyv részben értelemzavaró hiányokkal, részben tömérdek sajtóhibával nyomtatott ki, a tanulmány első fejezetében próbálom fontosabb eredményeit – néhol kiegészítve – megbízható módon hozzáférhetővé tenni. A második fejezet újabb kutatásokról és újabb eredményekről ad számot.

találhatók magyarok, – amit politikai követek,¹ kalandos érdeklődésű keleti utazók,² tatár fogságban sínylődött rabok,³ s ki-kimenő papok-először naplókban, levelekben s élőbeszédben, szűkebb körökben, majd folyóiratokban, a nemzeti nyilvánosság előtt terjesztettek – inkább az érdekességnek, kuriozitásnak kijáró érdeklődéssel fogadta a Habsburg-abszolutizmustól megbénított, határai közé, önmagába zárkozó nemzet. Történései könnyű szerrel találtak e felfedezésre magyarázatot: a Kárpátokon kívüli magyarok a *török népek közé tartozó kunok ivadékai*.

Ehhez a magyarázathoz emlékezetünkbe kell idéznünk azt az ismert lényt, hogy a finn-ugor és török népek véréből születő magyarság származásáról egyoldalú hagyományt indítottak útnak középkori tudós krónikásaink. Eljárásuk könnyen érthető. Európa keletéről, törökös kultúrkörből léptünk ki, annak számtalan nyomával tudatunkon, lelünkön, szervezetünkön, s ezért a hunnal testvér, törökös népnek mondtak és hittek büszkén bennünket. Történetírásunkban igen sokáig uralkodott ez a szemlélet; a XVIII. században csak új erőre kapott, más régi, nem magyar források kiadása folytán, melyek szerzői, ugyancsak kultúrkörökben látva és gondolkozva, éppenséggel törököknek állították a magyarokat. Semmi sem akadályozta meg tehát annak az elképzelésnek a kialakulását, hogy a török népek nagy testvériségébe tartozik a magyar s ezt a testvériséget közös alkat, közös nyelv kapcsolja egybe. Így gondolkozva, XVIII. századi történetíróink a Kárpátokon túl fel-

¹ Rákóczi Tatárországba küldött követei: 1705 –6-ban Bay Mihály és Pápay Gáspár; naplójuk, a Dnyeszter melletti, tatárországi magyarokra vonatkozó részletekkel leközölve Századok 1873, 538–52 és 603 – 18. 1709-ben a költő Ráday Pál ugyancsak szól a tatárországi magyarokról naplójában, leközölve Tudománytár, új sorozat IX (1841), 117–23 és 178–94, azonkívül Rákóczi Tár I, 404–19.

² Mint pl. Turkoly Sámuel, 1725-ben hét krim-félszigeti állítólagos magyar faluban tett látogatásáról, oroszországi útjáról írott levelében, mely kéziratos terjedés után nyomtatásban először egy győri kalendáriumban jelent meg 1747-ben, Torkos József névtelenül közölt *Schediasma...* c. cikkében (134. §), majd folyóiratokban: Magyar Könyv-ház III (1783), 284–91, Sokféle VII (1801), 146–65,

³ Ezek elbeszélése alapján ír pl. Vetsei P. István *Magyar Geográfiájában* (írta 1741-ben, kinyomtatta Nagykarolyban, 1757), a 291 – 4. lapokon a tatárországi és huszti, besszarábiainak mondott magyarokról.

⁴ Pl. Patai András, Péterffy Károly és Szegedi György jezsuita atyák, akik Mavrocordat vajda hívására 1743-ban mentek Jászvásárba a moldvai román történet megírására, több levélben számoltak be a moldvai magyarokról (részletek belőlük Magyar Könyv-ház III, 73 – 8). – Zöld Péter világi pap részletei latin jelentést írt 1766–7-i moldvai és besszarábi magyarok között végzett körútjáról (részletek belőle magyarul Magyar Könyv-ház III, 414–28, németül Ungrisches Magazin III [1783], 90–110).

fedezett magyarokat egyszerűen a román vajdaságok előtt Moldvában én Havaselvén fennállott s a középkori magyar királyság tartományaként régtől fogva számontartott Kunország s még a nevükben is a hunokra emlékeztető törökfajú kunok maradványai közé sorozták be.¹

Még a kérdés XIX. századi irodalmában is a Kárpátokon túli magyar települések kun származásáról van elsősorban szó.² Több jeles kutatónk pazarolja pl. arra az erejét, hogy az új kutatások ellenében is bizonyítsa a magyar s kun nyelv egyező voltát,³ bizonyítottnak véelve ezzel, mint már az előző században, a Kárpátokon túli magyarok kun származását is.

Kétségtelen, hogy sok megtévesztő csapda várta az egykori Kunország területén magyarokat kutató tudóst. Csak természetes, hogy a kunoknak számtalan nyoma maradt régi országuk területén. S ezek a nyomok ugyanolyan kultúrkörből valók, mint a régi magyarokéi. Könnyen adódik tehát, hogy a kunok folytatását lássa az ember a magyarokban a közös földön s a közös régi kultúrából, sajátságokból eredő emlékek adataiban. Ezt a kun-magyar összefüggést sejtette a német Balkán-filológus, Weigand Gusztáv,⁴ állította a magyar Munkácsi Bernát,⁵ s

¹ Elkezdte Bonbardi Mihály (*Topographia Magni Regni Hungariae*. Vienne, 1718. 312), folytatta Timon Sámuel, élesen elválasztva a Kárpátokon túli magyar ösfoglalókat az újabbkori kivándorlóktól, pl. a huszitáktól (*Imago Novae Hungariae*. Cassoviae, 1734. 142 és *Additamentum ad Imagines Antiquae et Novae Hungariae*. Cassoviae, 1735. 27–30, 37–9). Összegezte a kun-magyar azonosságot Szegedi János (Névtelenül: *Decrela et vitae Regum Ungariae*. Claudiopoli, 1743–4, pars sec. 80–6). – Pray György szintén a kun származás tételét vallotta, de már hadakozni kényszerült a Kárpátokon túli magyarok Magyarországból, Erdélyből való származtatása ellen. Érve: kiürült volna Erdély, ha a sok Kárpátokon túli magyar onnan települt volna ki (*Dissertationes historico-criticae in Annales veteres Hunnorum, Avarum et Hungarorum*. Vindobonae, 1774. 120–1).

² Pl. Gegő Elek ferences könyvében, mely az első önálló mű a Kárpátokon túli magyarságról (*A' moldvai magyar telepekről*. Buda, 1838.), és Jerney János hatalmas művében (*J. J.' keleti utazása a' magyarok' őshelyeinek kinyomozása végett 1844 és 1845*. I –II. Pesten, 1851.), melynek első kötete a moldvai magyarság kérdésének van szentelve.

³ Az előbbi Jerneyn kívül később Gyárfás István (*A Petrarka-kódex kún nyelve*. Budapest, 1882.).

⁴ *Ursprung der s-Gemeinden* c. cikkében (IX. Jahresbericht des Instituts für rum. Sprache, Leipzig, 1902, 131 –7), annak alapján, hogy a moldvai magyarok egy csoportja éppúgy sziszeg (š és ž helyén s és z-t mond), mint ahogy állítólag a kunok, s éppolyan szöke típusú, mint amilyenek a kunok voltak.

⁵ *A moldvai csángók eredete* c. cikkében, *Ethnographia* 1902, 433 – 40, u. a. németül *Keleti Szemle* 1902, 245 – 53. Munkácsi ezzel, úgy vélte, megfelelt azokra.

legutóbb Veress Endre.¹ Érveik – jórészt csak feltevéseik – azonban megdőltek, vagy bizonyíthatatlanok.² A kutatásokra csak annak az elképzelésnek az ébrentartásával voltak hasznosak, mely szerint a kunság, elveszítve nyelvét, de megőrizve etnikumát, bizonyára nemcsak a rátelepedő románságba olvadt be,³ hanem részben a Kárpátokon túli magyarságba is.⁴ Ez az feltevés is azonban még kikutatásra vár s

a kérdésekre is, melyekre Weigand nem tudott biztos választ adni: a kunok valóban sziszegtek szerinte, s a székelyekkel érintkezve tanultak meg magyarul és lettek katolikusok, amilyenek a moldvai magyarok.

¹ *A moldvai csángók származása és neve*, Erdélyi Múzeum 1934, 29-64, – melyben valami érthetetlen tévedés folytán részint már világosan megcáfolt adatok szerepelnek bizonyítékul a kun származás mellett (pl. a sziszegés s az összes moldvai, egykor kunországi, kun nyomok), részint a közben eltelt idő alatt kikutatott adatok szolgálnak az ellenkező tétel bizonyítására, mint amire valók (pl. a román nyelv magyar jövevényszavai, vagy Moldva gazdag magyar helynévi anyaga, a moldvai magyarok – *kun* származására).

² Megvilágosodott u. i.: 1. A kunok nyelvében nincs nyoma a sziszegésnek, mint ahogy Munkácsi hitte (Melich János: *A moldvai csángók eredetéhez*. Ethnographia 1903, 52-4), azonkívül a moldvai magyarok sziszegése (melyet sok kutató felületes lejegyzése után a finn Wichmann Yrjö állapított meg pontosan, NyK. XXXVII, 149 – 63) nem idegenek magyarokba olvadásától ered, hanem megőrzött ó-magyar nyelvjárási sajátosság, melynek nyomai a köznyelvben is megvannak, nyelvjárásban pedig Moldva mellett a szintén periférikus Szlavóniában is él (vö. Lükő Gábor, Ethnographia 1935, 101). – 2. A kunok nem voltak szókék, amilyeneknek Weigand sejtette őket s amilyenek a moldvai magyarok jórészt, hanem barnák. Néhány adatot már Melich i. h. szolgáltatott ehhez s nem mond ellene ennek Németh Gyula sem, akinek legújabb megállapításai szerint (*A kunok neve és eredete*. Századok 1942, 166-78) a kunok neve ugyan 'fakó, sápadt'-at jelent, de ez nem a hajszínükre vonatkozik (»a szöke elem csak kis százalékban van képviselve a kunok között«), hanem egy egykor beléjük olvadt sárgafajú mongol nép nevéként maradt rajtuk.

³ Erről ld. Györffy István: *A kunok megtérése*. Prot. Szemle 1925, 669-70.

⁴ Ezt sok újabb kutató már tényként is veszi, pl. Bitay Árpád (*A moldvai magyarság*. Erd. irod. Szemle 1926, 129), Domokos Pál Péter (*A moldvai magyarság*. Csiksomlyó, 1931. 15), vagy Veress i. m. 30, inkább a régi kun-elmélet hatására azonban, mint biztos adatok birtokában. Kunok magyarokba oladásának a Kárpátokon túl – okleveles adatok híján – csak az lehet a kritériuma, ha kun települések, sajátságok közvetlen folytatódását lehetne felfedezni a magyarokban; ha pl. egy kun eredetű település helyén magyarokat lehetne közvetlen utódokként megállapítani, vagy ha pl. az ismert kun sajátság, a hajnak leborotválása a fejen a két fül szélétől a fejtetőig – mely nemrégiben még gyakori volt Moldvában s a moldvai magyarok között is (Ballagi Aladár: *A magyarság Moldvában*. Földr. Közl. 1888, 9; u. e. Weigand megfigyelésében IX. Jahresbericht, 143) – biztosan moldvai magyaroktól elterjedt átvétel volna Moldvában. Minderre azonban megfelelő adatgyűjtés hiányában még nem tud a tudomány bizonyossággal felelni.

csak addig helyénvaló, míg jobbat, biztosabbat nem tud róla mondani a történetírás.

2. Van még a Kárpátokon túli magyar településekről egy másik elképzelés is, amelyet – bár csak egy-egy mondatban írtak le s minden közelebbi megvizsgálás nélkül vettek át egymástól némelyek – érintenünk kell, mert felvetődése a külső körülmények miatt könnyen kísért. E szerint a Kárpátokon túli magyarok a régi magyaroknak azokból a töredékeiből származnak, akik nem jöttek a Kárpátmedencébe mai honukat elfoglalni, hanem a legutolsó őshazában, az ú. n. *Etelközben maradtak*.¹ Ez ellen az elképzelés ellen tárgyunknak külső és belső ellenérvei szólnak.

Ha az előbbi elképzelés igaz, Etelköznek Moldvában, ott is a Kárpátok láncolata s a Szeret folyó között kellett volna lennie, mert itt mutatható ki és van ma is túlnyomó magyar település a Kárpátokon túl. Az adatok azonban azt mutatják, hogy Etelköz a Dnyeper és a Szeret közt volt;² a Kárpátokon túli magyar településekig tehát ki sem terjedt.

Hogy a régi magyarságnak bizonyos töredékei a Kárpátokon túl, keleten maradtak, ezt a feltevést valószínűleg az a bizonytalan elképzelés is támogatta, mely szerint az erdélyi, tehát a Kárpátokhoz nyugatra legközelebb élő magyarság nem a honfoglalók főtömegével jött be a Kárpátmedencébe, hanem – e főtömegtől még a Kárpátokon kívül délre válva – kisebb csoportban valamelyik keleti, vagy délkeleti kárpáti szoroson. Így, mint bizonyára gondolták, könnyen megtörténhetett az, hogy e részletcsoportból egyes töredékek kívül maradtak a Kárpátokon. Közben azonban teljes világossággal kiderült, hogy Erdélybe a Magyar Alföld, tehát nyugat s nem kelet felől került a magyarság, amit nemcsak a magyar település hű rekonstruálása, hanem a népvándorláskorabeli archeológiai leletek logikája is bizonyít.³ E szerint

¹ Először egy Moldvát járt ferences tartotta az ottani magyarokat a honfoglaló magyarok ottmaradt töredékeinek (Torkos: i. m. 41. §). Cáfolta Pray: i. m. 121. – A múlt század végén újra említette Rubinyi Mózes: *A moldvai csángók multja és jelenje* c. cikkében, Ethnographia 1901, 115. Ettől kezdve sorra ugyanezt állítják a Kárpátokon túli magyarokról írók közül: Györffy István: *Moldva*. Földr. Közl. 1916, 498, s másutt is, Bitay: i. m. 129, Domokos: i. m. 15.

² Fehér Géza: *Atelkuzu területe és neve* c. cikkében, Századok 1913, 590.

³ Ld. erről László Gyula: *Erdély településtörténetének vázlatja Szt. István koráig*. Erdélyi Múzeum 1943, 371–90. Az archeológiai leletek alapján rekonstruált egymásutáni erdélyi őskori települések megmutatták a településlehetőségek természetes erővonalait. Ezt követte a honfoglaló magyarság is, mely,

az ősmagyarság nem a tárgyunk szempontjából fontos Kárpátokon túli területen át nyomult be a Kárpátmedencébe s így töredékeket sem hagyott ott hátra. Ez utóbbit egyébként sem cselekedhette volna meg; hiszen – mint a legújabb kutatásokból kiderült – mágikus, karizmatikus hittel követte vezetőit, kik vasfegyelemben tartották s néppé éppen e fegyelem által kovácsolták, amikor, a finn-ugor és törökös népek nagy tömegéből erőszakkal kiszakítva, hét törzssé, külön magyar néppé szervezték,¹ Ha pedig egy nép olyan fegyellemmel tudta követni vezérei akaratát, hogy érte véreinek jelentős részét hagyta a Volga vidékén, lehetetlen, hogy eggyé, néppé kovácsolódva, fegyelmezetlenül töredékeket hagyogattott volna el a Kárpátmedence felé vezető útjában.

Mind e külső érveknél azonban sokkal fontosabb a belső érv: a Kárpátokon kívüli magyarok településének képe, mely hatalmasan bontakozott ki a legújabb kutatások eredményeként. Kiderült ugyanis, hogy nemcsak a régi Románia moldvai részén történtek magyar települések, – ahol még ma is nagy számban élnek magyarok, hanem a havaseli (nagy-oláhországi, munténiai) s a szörénységi (kis-oláhországi, olténiai) részen is, ahol ma már kihaltak, felszívódtak az egykori magyarok. E tényről tudva, már csak ezért magáért is el kell vetnünk a kun származás tételét (Szörénység területén soha sem volt kun él Kunország) és szóba se hozhatjuk az etelközi származást (hisz ez eleve nem vetődött volna fel az egykori havaseli és szörénységi magyar települések ismeretében).

3. A legújabb kutatások szerint *a Kárpátokon túli magyar települések végső mozzanatai a magyar nép honfoglalásának, a magyar szállás-terület megalkotásának.*

A honfoglaló magyarság, mint főleg állattenyésztő és részben földművelő nép, a foglalkozására legalkalmasabb területet, a Kárpátmedence sík és dombos vidékeit szállta meg először" főleg a Dunántúlt, melyre letelepedésének zöme esett. Fiatal, erőteljes voltánál fogva azonban nem állapodott meg egyhelyben, hanem folytonosan harcolva, leküzdvé

miként közvetlen elődei, a gepidák és avarok, nyugatról települt be Erdélybe s először az erdélyi medence nyugati felét szállta meg. Egy-két szórványos hont foglaláskori lelet ugyan a medence keleti szélén, a mai Székelyföldön is napvilágra került. Valószínű azonban, hogy ezek is az Erdélybe nyugatról keleti irányban s nem keletről az erdélyi Kárpátokon át nyugatra húzódó honfoglaló magyaroktól származnak.

¹ Mályusz Elemér: *A karizmatikus királyság.* Társadalomtudomány 1934, 153–78, a magyarság kialakulásáról a karizmatikus fegyelemben ugyanó *Az egy nyelvű ország* c. cikkében, Századok 1941, 113–39.

a természet vizekkel, erdőkkel, hegyekkel alkotott akadályait, állandóan szélesítette, előretolta szállásterülete széleit. Nyugat felé, bár éppen a Dunántúlon halmozódott össze legnagyobb számban s erőben, nem haladhatott lényegesen előbbre. Egy szervezettebb, letelepedett nép állat útját, a német-római császárság népe (miként egy-két századdal később a Duna-medencében a magyarság a kelet felől nyugatra támadó törökös népeknek: kunnak, besenyőnek, tatárnak). Kelet felé azonban üres, gyérnépességű térségek, folyóvölgyek, medencék vonzották folyton kijjebb, előrébb, szállását bővítő népünket. Alaposan ki is használta az a történelmi s földrajzi tényezőknél ezt a vonzást. Csak Erdély honfoglaláskori és 300 évvel későbbi, XII. századi magyar településének határait kell egy térképen megnéznünk¹ s rögtön szemünkbe ötlük az az óriási arányú munka, mellyel a magyarság a keleti Kárpátmedence mind nagyobb és nagyobb területeit állította az emberi kultúra szolgálatába. Ugyanerről győződhetünk meg, ha gyepűinket vizsgáljuk. Térképre vetítve világosan látszik, milyen nagy arányokban terjedtek azok kelet felé, míg elérkeztek a Kárpátok hatalmas körláncolatáig.²

Ennél tovább azonban nem kutatták tudósaink a magyar szállásterület növekedését s a magyar gyepűket. Részint azon előítélet folytán tették ezt, melyről már szóltunk, hogy t. i. a Kárpátok gerince évezredes, változhatatlan határként él a magyarság s kutatói tudatában, mögéje tehát – mint vélték – nem kerülhetett magyar. Pedig már a régi magyarság ismeretében sem lett volna szabad megállania a magyar gyepűk kutatójának a Kárpátoknál. A harc s az uralom kérdése nem dőlhetett el a magyar gyepűállítások, a nagy, mozgó lovas csapatok portyáinak s küzdelmeinek korában a hegyormokon. A hegyeknek, mint védő határoknak ez az értékelése csak újabbkori, a várak építésétől kezdődik. A Duna-medencében pedig, Magyarországon, nem építettek várakat a XIII. sz. közepe, a tatárjárás előtt. Akkor még a síkságokat, hegyes vidékeken pedig a völgyeket, a hegyek végződéseit, elsimulásait szerették, melyeken támadás és védelem egyaránt könnyebb volt.

Önként következik mindebből, hogy szorgalmas munkája és szaporodása által a hegyes vidékre, Erdélybe, majd a Kárpátokig eljutó régi magyarság nem nyugodhatott addig, amíg áthaladva minden hegyvonulaton, el nem ért a hegyek végéig, a Kárpátok délkeleti láncolatának bejárájáig, a havaselyi és moldvai síkságokig. A feltevésből bizonyosság válik az adatok fényénél.

¹ Ld. László: i. m. 3. és 4. sz. térképvázlatát.

² Ld. Fodor Ferenc cikkének (*Adatok a magyar gyepűk földrajzához*. Hadtört. Közl. 1936, 113–44) térképmellékletét.

a. Ha az Erdélyből a Kárpátokon kivezető természetes utakat vizsgáljuk, délen elsőnek a később Vulkán-szorosnak nevezett hágót találjuk.¹ Ezen (s még talán a Kazán-szoroson) haladhatott át először a szállását bővítő magyarság. Már Konstantinos Porphyrogenetos szerint, tehát a X. században határos lett a bolgárokkal, kiktől a Duna választotta el² – nyilvánvalóan nem a Vaskaputól nyugatra, hanem keletre. Támogatja ezt az adatot a Gellért-legenda egy részlete, amely szerint a Maros mellett lakó *Achtum* (Ajtony) hatalma »a fluuio Keres usque ad partes Transiluanas et usque in Budin et Zeren« terjedt.³ *Budin*, azaz *Bödön* (a mai bolgár *Vidin*) és *Zeren*, azaz *Szörény* (torony) (a mai román *Turnu-Severin*) az Alduna mellett fekvő városok, a Vaskapu mögött. Nagyon messzire nyúlna, ha az e városokig kihúzódó magyar hatalom összes történeti adatait felsorolnák Konstantinos és a Gellért-legenda értesítésétől kezdve. Csak utalunk arra a történészek által jól ismert tényre, hogy az Alduna, Szörény és Bödön táján, vagyis a Kárpátok, Duna és Olt határolta területen (a mai Kis-Oláhországban, románul Olteniában) *Szörényi bánság* néven magyar fennsőbbiség alá tartozó uralmat szervezett a magyar királyság a koraközépkorban.⁴ E terület fővárosának a neve magyar királysághoz való tartozás emlékét őrzi ma is: *Craiova* (nyelvjárásban *Craieva*) szláv szó s annyit jelent, hogy 'a királyé, királyhoz tartozó város.'⁵ *Király* nevet pedig csak a magyar uralkodó viselt akkor Délkelet-Európában.

Számunkra most csak az a fontos a Szörényi bánság történetéből, hogy az ott talált gyér szláv lakosság mellé⁶ húzódott-e ki a Kárpátok vonulatán, ahogy előljáróban föltételeztük, magyar lakosság is a Kárpátokon túli magyar uralom idején? A történeti adatok közül – kevés áll rendelkezésünkre a X–XIII. századból – csupán egynéhány egyházi adat sejteti ezt, mely szörénységi magyar missziós szerzetesekről,

¹ Vb. László: i. m. Útnak használták a Vulkán-szorost, szerinte, a magyarok előtt már a rézkorban, bronzkorban, vaskorban a kelták, dákok és gótok.

² *De Administrando Imperio*, 40. caput, Pauler–Szilágyi: *A magyar honfoglalás kútjöi*. Bpest, 1900. 127.

³ *Vita S. Gerardi*, az Endlicher: *Rerum Hungaricarum Monumenta Arpadiana*-ban, Sangalli, 1849. 215.

⁴ A rávonatközö adatokat összeszedte Pesty Frigyes: *A szörényi bánság és Szörény vármegye története I–III*. Bpest, 1877.

⁵ Hunfalvy Pál: *Az oláhok története*. Bpest, 1894. II, 173; vö. még Weigand, *Balkan-Archiv* IV, 168..

⁶ E terület lakosságáról Lükő Gábor: *Havaselve és Moldva népei a X–XII. században*. *Ethnographia* 1935, 90–105.

sőt 1238-ban alapított püspökségről szól.¹ De az egyháztörténetieknél biztosabb nyomok is kerültek napvilágra a szörénységi magyarságról. Szörénység toponimiájában u. i. számos magyar eredetű földrajzi név található, amint azt a német Weigand Gusztáv² s a magyar Lükő Gábor³ kimutatta. Márpedig ezek a nevek nyilvánvalóan nem származhattak mástól, csak ösfoglaló magyar lakosságtól. Ez nevezte el a folyók és patakok közül a Zsilba (Jiu) ömlő két *Amaradia-t* s az *Amărăzuia* patakot (< magy. *Homoród*)⁴ az *Almaş* vagy *Almaj* patakot (> magy. *Almás*),⁵ a Gilort *Ciocadia* (< magy. *Csókád*) és *Arpadia* (< magy. *Árpád*) nevű mellékfolyóit, az Oltba ömlő *Beica-t* (< magy. *Béka*),⁶ s talán a Dunába ömlő *Desnăţui* (< ?magy. *Disznód*)⁷ folyót, egy vármegyét, a címerében is méhet viselő *Mehedinţi* (< magy., *Méhed*)⁸ megyét, azonkívül számtalan más földrajzi helyet, összesen 51 falut, 37 dombot, hegyet, 14 folyót és patakot, 5 erdőt, 1 megyét, tavat, völgyet, vízmosást, falurészt.⁹ Az ezeket a helyeket már a XII. század

¹ Sánta János: *Régi magyar püspökségek a mai Románia területén*. Szamos-újvár, 1913. 47.

² *Ursprung der südkarpatischen Flußnamen in Rumänien*. XXVI–XXIX. Jahresbericht, 70–95.

³ I. m. 97–100.

⁴ Sulzer Fr. J.: *Geschichte des transalpinischen Daciens...* Wien, 1781–2. I, 286 még A-val írja a folyók neveit: *Hameróda* és *Hamarazója*. Az *-ia* és *-ui* román helynévképzők, vö. *Mehadia*, alább *Ciocadia*, *Arpadia* és *Călmăţui*, alább *Desnăţui*, stb. Az *Amărăzuia* egy *Amărăzii*-féle genitivusból fejlődött, végén az *-a* nőnemű végződés.

⁵ A szóvégi román *-ş* ~ *-ţ* ingadozásra a magy. *-š* ellenében vö. *Blaş* - *Blaj*, *Lugoş* ~ *Lugoj*.

⁶ Hangsúlyos helyzetben néha *-ei-* diftongizálódás áll elő román szavakban, pl. magy. *gebe* > rom. *gheibe*, magy. *gőzös* > rom. *ghezeş* > *gheizs*.

⁷ Az *-ui* helynévképző elvonásával marad *Desnăţ*. Magy. *-i-* > rom. *-e-re* van példa: *Miháld* > *Mehadia*. A *d* > *ţ* változást egy közbeeső *z-n* keresztül lehet elképzelni: *Disznód* > *Desnăzui* (Id. fentebb *Amaradia* > *Amărăzuia*) > *Desnăţui*. A *d* > *z* u. i. a gen.- és plur.-ban állandóan előforduló változás, a *z* > *ţ*-re meg vö. tör. *Kalmaz* > rom. *Călmăţui*.

⁸ A szóvégi *-inţi* végződést Weigand, *Balkan-Archiv* IV, 170 a blg. *Mehe-denci* 'Méhed lakói' jelentésű szláv származék elrománosodott alakjának tartja.

⁹ Nevezetesebbek még közülük a fentiekén kívül a következők (Lükő alapján): *Magyar személynévből lett helynevek*: *Corlate*, *Corlăteşti*, *Corlăţelu* falvak, utóbbi patak is < magy. *Korlát* szn., *-eşti* hn.- és *-elu* kicsinyítő képzőkkel. *Boroşeşti* falu < magy. *Boros* szn. – *Botoşeşti* falu < magy. *Botos* szn. – *Dudaşu* falvak < magy. *Dudás* szn. – *Fărcaşeşti*, *Fărcaşu*, *Fărcaşele* falvak, dombok, erdő < magy. *Farkas* szn. – *Ioneşti* falu < magy. *János* szn. A két utóbbi falu neve bizonyára az első román kenézek, az 1247-i adománylevélben említett *Farkas* és *János* nevéből származik; később még lesz róluk szó. –

végén birtokló magyar nép szinte készen várta a Dunától délre eső területekről a XII. századtól kezdve felhúzódó románságot: földművelésre, falusi életre tanította, ezzel szomszédságában helyhez-kötődését, letelepedését siettette, olyan magyar nevű vezetőket is kölcsönözve neki, mint a legelső ismert román kenézek: Farkas és János.¹

Igen tanulságos, ha a szörénységi magyar földrajzi nyomokat térképre vetítjük (1. sz. térkép) s ugyanakkor a legrégibb kikutatható magyar települési képet nézzük a Szörénység fölött a Kárpátokon belül.² Látjuk a Maros és Temes folyók völgyén előrehatoló, s a Sztrigy és Cserna völgyében mélyen a Kárpátokba fűrődő magyar nép útjának irányát a Vulkán-hágón és a Vaskapun keresztül a Kárpátok déli lejtői felé. Úgy sejthető, hogy a magyar politika tudatosan felhasználta céljaira a jelzett irányban természetszerűleg terjeszkedő népét. Biztosíthatta vele a Kárpátokon átmenő, a Maros és Temes völgyéből vezető útvonalakat, valamint szörényi hatalmát is a sűrűn támadó török népek és bolgárok ellenében. Ezt mutatják a jegyzetben felsorolt, magyar hadi berendezkedésre utaló nevek. S különösen akkor válik ez előttünk világossá, ha a többi Kárpátokon túli magyar település jellegét is megismerjük.

b. A magyarság honfoglaláskori erdélyi településének kiterjesztésében mutatkozó feszítő erő nemcsak a Szörénység felé nyomta előre népünket, hanem az erdélyi medence keleti része felé is. A Maros völ-

Gherghești falu < magy. *Gyergy*, *György* szn. – *Micloși* falu < magy. *Miklós* szn. – *Mogoșani*, *Mogoșești* falvak < magy. *Mogos*, *Magos* szn. – *Talpașu*, *Tălpășești* falvak < magy. *Talpas* szn. – *Tămașu* erdő, *Tămășești* falu, patak < magy. *Tamás* szn. – *A 'magyar' népnevet mutató helynevek: Magherești*, *Magher* falvak < *Magyar*. – *Unguri*, *Ungurelu*, *Coastă ungurească*, *Unguriți* falvak, domb < rom. *ungur* 'magyar' jelentésű szóból. – *Egykori magyar határvédelemre utaló helynevek: Bâjnegi* falu < magy. *Besnyő* (magy. szóvégi -ó, -ő > rom. -ău, -eu végződésen keresztül néha. > -ag, -eg, vö. *hadaró* > rom. *hădărag*, magy. *bíjbelé* női kabátka > rom. *buibeleu*, *buibălac*). – *Săcuiu* falu < magy. *Székely*. A besenyőket és a székelyeket sokhelyt használták határvédelemre az Árpádok. – *Leșului* patak < magy. *Les* genitivusa. – *Sadului* patak < magy. *Szád*. *Les* és *Szád* a magyar gyepűrendszer jellegzetes és sűrűn előforduló nevei, vö. Tagányi Károly: *Gyepű és gyepűelve*. MNy. IX, 264, 260–1. – *Orlea* falu < magy. *Váralja*, vö. a hunyadmegyei *Orlea sub cetate* falut, mely magy. név + rom. fordítása, mint u. o. *Gurasada* (rom. *gură* = magy. *szád*, *száj*). – *Varodia*, *Vărădea-mare* falu, erdő < magy. *Várad* (feltűnő a szókezdő vá-megőrzése, mely különben o-ba szokott változni, vö. fentebb *Orlea* < *Váralja*, *oraș* < *város*, stb.). Utóbbi nevek magyar várvédelemre utalnak.

¹ Vö. Elekes Lajos: *A román fejlődés alapvetése*. Századok 1940, 291, 307–8.

² Kniezsa István: *Magyarország népei a XI. században*. Szt. István Emlékkönyv. Bpest, 1938. II, 388 adatai és a tanulmány térképmelléklete alapján.

gyének a mai Gyulafehérvár és Nagyenyed körüli központi részéből a kelet és délkelet felé eső erdélyi részekre terjedt ki már a XI. században a magyarság uralma és szaporulata. Ezeket a részeket Szent István *Fehér megye* néven királyi megyévé szervezte. Ez a középkori erdélyi fehér megye óriási területű volt: keletre kiterjedt egészen a mai Székelyföldre, Háromszékig, délre pedig valószínűleg mindaddig, ameddig magyarok telepedtek.

Ma már nehéz az egykori Fehér megye magyarságának rekonstruálása. Közben u. i. a XII. században szászokat telepítettek a területére királyaink s a székelyek egyrésze is itt tűnt fel Kézsd, Sebes és Orbó vidékén, elhomályosítva az előző királyi megyei állapotot. A megye középkori településtörténetének nyomozója – késői adatok alapján – nem is tudta másként, csak szigeteken feltüntetni Fehér megye középkori képét s magyarságát, – a vöröstoronyi és töröcsvári szorosokban lévő várak körül találva meg legdélebbi településeit.¹

Az a megfontolás azonban, melyre az Olt folyótól keletre eső havaselvi részen is található egykori Kárpátokon túli magyar hatalom adatai kényszerítenek, a havaselvi magyar népet, talán az egykori Fehér megye legdélebbi, Havaselvére kiterjedő magyarságát keresteti az emberrel. Ismeretes ugyanis, hogy Havaselve északi részén, a Kárpátok déli lejtőin fekvő két város, *Argyas* (Curtea de Argeş) és *Hosszúmező* (Câmpulung), a havaselvi román vajdaság keletkezése előtti időből való és a románság történetében ismeretlen városi autonómiát őrzött meg, mely autonómia nyilván magyar szervezés emléke. Egy magyar szervezőt gyakran szoktak idézni is erről a tájról. *Laurentius comes de Longo Campo-t*, akit 1300-ban Hosszúmezőn temettek el. 1233-ból meg egy *Korlát comes*-ről van adatunk, Talmácsi Keresztély fiáról, aki a vöröstoronyi szorossal átellenben lévő *Loystha* nevű területet kapta királyi adományul, mely talán a *Loviştea* nevű hegyvidékkel lehet azonos.² Egy-két várról szintén feltételezhető, hogy magyar királyi eredetű; így az Olt melletti *Fedeşoiu* (< magy. *Fedeles*) községnél lévőről³ s az *Argeş* folyó és a *Poenari* község mellettiről,⁴ amely várak a vöröstoronyi szoros védelmére szolgálhattak. A legfeltűnőbb havaselvi magyar

¹ Iczkovits Emma: *Az erdélyi Fehér megye a középkorban*. Bpest, 1939. – Ennek alapján írtam a fentieket is.

² Minderről Elekes: i. m. 285–6.

³ A községről Makkai László: *A milkói (kún) püspökség és népei*. Debrecen .1936, 20.; a várról Lahovari: *Dicţionarul Geografic al judeţului Argeş*, Bucureşti, 1888. 82.

⁴ Vö. C. Giurescu: *Istoria Românilor*, II, 532–3.

nyomokat azonban a múlt század közepén feloszlattott: *Săcueni megye* mutatja, mely az Erdélyt Havaselvével összekötő legforgalmasabb középkori útvonal, a Tatárhágón átvezető út mentén feküdt, a Kárpátokon túl.¹

Mielőtt az e nyomok mögött rejtező magyar népre rámutatnánk, figyelmeztetnünk kell arra a meglehetősen erős ellenállásra, mellyel a középkor folyamán Havaselvén feltűnő és szervezkedő népek a magyarságot fogadták. Valószínű ugyanis, hogy a Kárpátokon kívüli *Cumania*-nak, *Kunországnak* Havaselvén volt a súlypontja; legalább is itt sűrű török eredetű földrajzi névanyag található.² Ennek megfelelően a magyar királyság védekezése a sűrű betörésekkel fenyegető kunok ellen igen hatékony volt itt, élettelen és élő eszközökkel: torlaszokkal, határerősítésekkel és harcosokkal. Egy idegen harcos népelemnek, a német lovagrendnek a Barcaságra való telepítése (1211),³ szemközt a legveszélyeztetettebb havaselvi csücsökkel, szintén ezt bizonyítja. Minden bizonnyal a megújuló pápasággal karöltve vállalt, domonkosok által vezetett, keleti pogány népek megtérítésére irányuló törekvés s ennek egyik legkorábbi ága, az ú. n. *kun misszió*, ezen a vidéken is tevékenykedett, talán éppen itt alapítva kun püspökséget 1227-ben, melynek hívei között egy pápai bulla szerint a megtérített kunok mellett magyarok, németek és románok voltak.⁴ Meg kell említenünk azt is, hogy a tatárok Magyarország elleni támadása részben Havaselve felől történt,⁵ a délkeleti Kárpátokon át, s az ellenük való védekezésben is jelentős rész esett Havaselve északkeleti részének megerősítésére. Ezen a részen lehetett harcra 1343-ban Nagy Lajos erdélyi vajdája, Lackfi, a maradék tatár csapatokkal, hogy véglegesen megtisztítsa tőlük a magyar birodalom keleti széléit.⁶ Fontos arra is figyelmeztetnünk, hogy a XIV. sz. közepén Havaselvén alakul meg királyaink támogatásával *az egyik román vajdaság*. Sokáig jelentősen érvényesült ugyan itt a magyar befolyás – az Anjouk alatt magyar templomok, kolostorok épültek, s egy kalocsai érsekség alá rendelt püspökség is létesült benne,⁷ – de az új

¹ A megye történetéről terjedelmes cikket írt Ecaterina Zaharescu: *Vechiul județ al Saacului în lumina istorică și antropogeografică*. Buletinul Soc. Reg. Rom. de Geografie 1922, 147–73, térképpel.

² Lükő: i. m. 95.

³ Hóman – Szekfű: *Magyar Történet*³ I, 448.

⁴ Vö. Makkai: i. m.; Havaselve nyugati felére teszi a kun püspökséget Lükő: i. m. 103.

⁵ Hóman – Szekfű: i. m. I, 541.

⁶ U. o. II, 225.

⁷ Auner Károly: *A romániai magyar telepek történeti vázlat*. Temesvár, 1908. 12.

állam mindjobban erősödő szervezetével és szaporodó népével végül is erős gátat állított az egyéb feladataival elfoglalt, sűrű keleti támadások kivédésében vérző magyarság elé.

E körülményekből könnyen következtethető, hogy a magyar település szabad kiterjedéséről Havaselve felé csak kisebb mértékben lehet szó. Inkább azoknak a vállalkozásoknak a során kerülhetett magyar nép a Kárpátokon túlra a havaselvi részen, amelyek a kunok megtérítésére, főleg azonban az ellenük s a tatárok elleni védekezésre irányultak. Mindezek a vállalkozások pedig leginkább Havaselve már említett északkeleti csücskén zajlottak le s itt is található meg, az egykori *Săcueni megye* területén (igaz, ettől nyugatra még senki sem kutatta), a középkori magyarság nyomai.

E megyének 1845-ben Buzău és Prahova megyék között felosztott területén,¹ a két utóbbi megye földrajzi szótárainak tanúsága szerint, meglehetősen jelentékeny magyar eredetű helynévanyag található.² Ennek viszonylag késői eredetét mutatja az, hogy a folyóvizek közül csak jelentékteleneket nevezett el a magyarság (*Arțagu* és *Arțagelu* patakok < magy. *Herceg* [pataka];³ *Haleșu* völgy < magy. *Halas*; *Mogoș* és *Mogoșoia* patakok < magy. *Magas* < régi magy. *Mogos*). Szláv lakosságra telepedhetett rá népünk, amint ezt a közötté és körülötte mindenütt elszórt szláv nevek bizonyítják.⁴ Hogy ez a település

¹ Zaharescu: i. m. 163.

² A két szótár: Iorgulescu: *Dicționarul geografic, statistic, economic și istoric al județului Buzeu*. București, 1892. és Brătescu – Moruzi – Alessandrescu: *Dicționar geografic al județului Prahova*, Târgoviște, 1897. Valamennyi alább következő adat ezekből való.

³ Régi térképeken *Hercegpataka* (Györffy István: *Rumänische Ortsnamen*. Ungarische Jahrbücher VI, 146–9), az Osztrák-Magyar Monarchia 1:75.000-es térképén *Erțegiu*.

⁴ Érdekességük ezeknek, hogy a magyar település körzetében magyaros hangalakúak. Ilyenek *Buzău* folyó és város (vö. blg. *bozovo* 'hely, hol bodza nő' > magy. *hozó* [vö. Weigand Gustav: *Die Namen der rumänischen Judeje im Altreich*, Balkan-Archiv IV, 168–77, Buzău alatt], > *Buzzó*, így mondják a székek a város nevét, > rom. *Buzău*), *Cărătnău* falu (< szl. *korito* 'teknő, meder' jelentésű szó *ina* hn.-képző, vö. a sok szláv *Koritna*, *Koritno* típusú helynévvel; a tö *o-i* > *a-a* hangfejlődése a magyarban ment végbe, l. a magyar *Karatna* helyneveket, Liebhardt Ottó: *Die Ortsnamen des Seklergebietes in Siebenbürgen*. Balkan-Archiv III, 39; a *Cărătnău*-alak egy magy. **Karatnó-ból* származhat), a *Câlnău* és *Câlnău* patakok (< blg. *kalnovo* 'sáros hely', Weigand, i. m. [Flussnamen] 82, egy magy. **Kálnó*-n keresztül, vö. *Kálnó* nógrádmegyei falu, Helységnévtár, 1898.), a *Tisa*, *Tisău*, Isvorul *Tisei*, Podul *Tisei*, *Tisele* Mici több falu, patakocská, erdő, domb, stb., *Țița* völgy, Movila *Țiței* domb neve < szl. eredetű magy. *tisza* 'tisza' szóból, vö. Weigand: i. m. 82; ez a magyar-

stratégiai, védelmi célból történhetett, elárulja a fentebb elmondottakon kívül a magyar eredetű helynévanyag sok hadi-berendezkedésre, vár-
védelemre utaló adata: *Aprozeștii* falurész, vö. magy. *aprod*; *Darda-
ușului* domb < magy. *dárdás*; *Dorobanții* tanya, *Dorobanțului* forrás
< magy. *Darabont*; *Palanca* völgy, erdő, falu < ? magy. *Palduk*,
Pușcașu erdő, *Pușcași* falu, *Pușcașanca* patak < magy. *Puskás*; *Șanțu*
Pădurei, *Șanțu* *Tătăreșc* sáncok < magy. *Sánc*, azonkívül *Șoimu*
három hegy, forrás, *Șoimi* domb, *Râpa Șoimului* domb, *Șoimescu* falu <
magy. *Sólyom*, és *Șoimara* tisztás, *Șoimari* község, domb, erdő < magy.
Solymár. Utóbbi nevek azért tartoznak a hadi berendezkedés körébe
»mert ilyen névvel nemcsak sólyomtenyésztő helyeket, hanem többnyire
magas hegyeken épült várakat, őrhelyeket illettek, ahonnan az őrség,
mint a sólyom, körültekinthetett a vidéken«¹. – Ha a felsorolt nevek
elszórva, román környezetben tűnnének fel, természetesen magyar
eredetű közszóval történő román elnevezések is lehetnének; egymás
szomszédságában és sok más magyar név környezetében azonban
minden valószínűséggel határvédő magyaroktól származnak.²

ban legtöbb helyen illeszkedés nélküli alakban maradt meg, vö. pl. a Tisza
folyó nevét, MNy. II, 55. Ez általánosan elterjedt alakkal szemben szabályos
fejlődésű alakok is találhatók szórványosan, *Tisza* > *Tica* [latin emlékeink-
ben sokszor fordul elő *Thicia*, *Titia*, MNy. XIX, 37] > illeszkedéssel *Tice* [egy
Bodrog-ág és a Felső-Tisza népi neve, MNy. V, 369]; a magyar *sz* > *c* válto-
zásra vö. *peszér* > *pecér*, *alamuszi* > *alamuci*, stb., MNy. V, 369. – A fenti alakult
részint a *Tisza*, részint a *Tica*, vagy *Tice* alakokból származhatnak.). A magyar
település körzetén kívüli szláv neveken – ellentétben az előbb felsoroltakkal
– nem látszik magyar hatás, pl. *Cracov*, *Cricov*, *Prahova*, *Bucov*, *Nișcov*, stb.

¹ Györffy megállapítása, Földrajzi Közi. 1913, 468.

² A hadi berendezkedésre utaló nevek szomszédságában előforduló ma-
gyar nevek (már fentebb is idéztünk belőlük s még alább is említünk egy-
kettőt) a következők: *Chiojdeanca*, *Star-Chiojdu*, *Chiojdu* din *Bâsca* községek
< magy. *Kövesd* < régi magy. *keü* – *kiü* + *s*, + *d*; *Cilianos* forrás < székely
nyelvjárási *Csilyános*, azaz *Csalános*; *Corlătești* falu < magy. *Korlát* szn.; *Fața*
lui Gherghel hegy (egy helyen a szótárszerkesztő F. I. *Gheorghe*-nak románosí-
totta, vagy a nép mondta neki így románosan), *Gherghelău* völgy < magy. *Ger-
gely* szn.; *Pe-Hatașu* rét és szántóföld < magy. *hátas*, a *hát* 'erdőhát', vagy
'hegyhát' értelemben; *Ișțfa* forrás < magy. *István* szn. román ajak kiejtésé-
ben; *Lapoșu* község, erdő, birtok, *Lapoșelu* tanya < magy. *lápos*; *Mehedinți*
falu, I. a Szörényi *Mehedinți* vm. nevét; *Ot-Menedec*, vagy *Ot-Menedic* vár-
erődítmény, benne épült kolostorral < magy. *menedék*. Ezt a származtatást
tárgyi összefüggés erősíti: vár = menedék. Az előtte lévő *ot* szl. praepositio
(jelentése '-ből, -ből') hozzáragadása a névhez hasonló a ragos földrajzi neveik-
hez, amilyen pl. a tör. *Istamhul* < gör. εἰς τῆς πόλιν 'a városba', vagy a német
Aachen cseh neve: *Cáchy* < ném. *zu Aachen* (vö. MNy. XXXII, 317). Hasonló
képzésű nevek még Săcueni területén a *La-Lăcătuș*, *La-Eleșteu* féle nevek (rom.

A Săcueni megye területén működött egykori magyar határvédelemnek bizonyára a tatárbetörés után épített várairól érdekes toponimiai adatok és szájhagyományok szólnak. Nyolc helyen őrződtek meg az *Oradia*, *Orația*, *Orății*, *Orățiile*, *Orățiile* nevek, melyek a magy. *Várad(ja)* név román ajkon továbbfejlődött alakjai lehetnek.¹ Természetesen ma már elhomályosodtak e nevek eredeti jelentései, különösen, ha a várakat is elporlasztotta helyükön az idő. Csak az egyik *Oradia* nevű dombról őrződött meg az a halvány szájhagyomány, hogy »barbár csapatok mentek ott keresztül. Azt sejtjük, hogy még több helyen is lehettek régebben *Várad(ja)* > *Oradia* nevű helyek, de ezeket – megmaradva helyükön a nevet megmagyarázó vár, vagy legalább a romja – a románok, vagy az idővel románná asszimilálódó magyarok, románra fordították, *Cetatea*-nak.² Több *Cetatea* nevű helyről jegyezték fel u. i. a nép tájékoztatására Buzău és Prahova megyék földrajzi szótárainak félszázad előtti írói, hogy a »kunok vára volt«, vagy a »tatárok vára volt«, – ami helyesen úgy értelmezendő, hogy a kunok és a tatárok elleni várak voltak (a lovas kunok és tatárok nem építettek várakat), aminthogy a nagy *Ot-Menedec* erődítményről azt is írja Buzău megye földrajzi szótára, hogy »biztosan a tatárok elleni vár volt«. Egyébként csak a térképre kell néznünk (2. sz. térkép), hogy megállapíthassuk a folyóvölgyek bejáratainál álló, az Erdélybe vezető utakat védő *Oradia*-król és *Cetatea*-król, hogy a Kárpátok vonulata ellen támadó népek elhárítására építették őket – mások nem teheték – a magyar királyok.

Meglepő, hogy a várvédelemnél korábbi időre utaló magyar határvédelemre is találunk adatokat Săcueni megye területén. Csak véletlenül jegyezték fel a földrajzi szótárak írói *Balaca* tanya régi nevét:

la ’-nál, -nél’), vagy az előbbi *Pe-Hatașu*, stb.; *Miclăușu* két hegy, forrás < magy. *Miklós* szn.; *Săcuianca* patak < magy. *Székely* nőnemű alakja; *Vereșu* birtok < magy. *Veres* szn.; *Brătăsanca-Ungurului* falu, *Unguriu* tanya, erdő, birtok, *Albești-Unguriu*. birtok, *Ungurului Plaiu* hegy < rom. *ungur* ’magyar’. Nem sorolom fel a számtalan *Ungureni* és a vele összetett helyneveket, mert esetleg Magyarországból származott románokat is jelenthetnek. – A Săcueni megyei magyar eredetű nyomokat l. a 2. sz. térképen. Magyar analógiákkal való összevetésük – mint minden előhozott névé – megtörtént, itt ezt a tanulmány rövidegsége miatt elhagytam. Fontos volna még a nevekre vonatkozó esetleges okleveles adatok felkutatása is.

¹ Egy *d* > *z* > *ț* változást teszünk fel bennük, mint a *Desnățui* névben, l. ezt a 469. l. 7. jegyzetében.

² Vö. a Fașa lui *Gherghel* már említett megrománosítását F. I. *Gheorghe*-ra, s alább a *Leșculeasa*, *Căpușeștilor* és *Semeșească* magyar eredetű nevek pótlását románál.

Valea Căpușeștilor-t, Agudu-ét: Leșculeasa-t, Afumăcioara birtokét: Semeșeasca-t. Ha ezekhez hozzávesszük még a Piatra Leașului sziklát,¹ meg a Vameșu dombot, a régi magyar gyepűrendszer legjellegzetesebb neveit kapjuk Havaselve északkeleti csücskén: a *Kapus*, *Vámos*, *Les*, *Leskő*, *Szemes* neveket.² Ha még a térképen is megnézzük e nevek helyét, semmi kétségünk nem marad, hogy a hegyek végződésénél, völgyek bejáratánál, földrajzi övezetek határainál – a *Szemes* esetében, síkságon messze előretolva – egyszóval régi gyepűnk természete szerint fekvő helyek a magyar gyepűrendszer legmesszibb kitolt, legtávolabbi pontjai voltak. – A fenti adatokat összegezve úgy Játszik, hogy a Havaselve északkeleti részén valamikor élt magyarság, a kunok támadásai ellen a XII. századtól kezdve gyepűkkel, majd később korszerűbb várakkal védte a Kárpátokon túlra húzódott magyar szállásrendszert mindaddig, amíg a keleti népek támadása e területen meg nem állt.

Adataink s elképzelésünk támogatására meg kell még említenünk azt is, hogy – mint a vizsgált terület egykori *Săcueni* neve mutatja – főleg székelyeket kell keresnünk a magyar nyomok mögött. A háromszéki székelységet ugyanis – ez érintkezik Săcueni egykori területével – határvédelmi célokból Kézsd, Orbó és Sebes beljebb eső vidékéről Fehér megye legkeletibb részére, a mai Háromszékbe rendelték királyaink.³ Nyelvjáráskutatások alapján megállapítható, hogy ez a háromszéki székelység, bizonyára nagy számánál fogva, felhatolt északra, Csík-szék felé és elterjedt délre, a Brassó melletti Hétfalu lakosságáig.⁴ A Kárpátokon túli adatok arra kényszerítenek, hogy ennek az egykori háromszéki székely kiterjeszkedésnek egyik ágát a Tatárhágón keresztül az egykori Săcueni megyébe vezessük, ennek s az esetleg lehúzódtott fehérmegyei magyarságnak tulajdonítva a Kárpátokon túl feltárt magyar határvédelem ellátását.⁵

¹ Feltűnő benne az *-ea-* diftongus, de vö. magy. *beteg* > rom. *beteag*, magy. *vitéz* > rom. *viteaz*, stb.

² Számos példa van rájuk Magyarország területén, vö. Tagányi: i. m. 259, 264-5.

³ Asztalos Miklós: *A székelyek őstörténete letelepedésükig*. Erdélyi Múzeum 1932, 132–5, vö. még Századok 1939, 383, 395.

⁴ Horger Antal: *A csángó nép és csángó név eredete*. Erdélyi Múzeum 1905, 79.

⁵ Esetleg határvédő besenyőkre vonatkozik a Săcueni megyei *Bășnești* hegy és völgy (< magy. *Besenyő* többesben) neve. Mint már Szörénységben is láttuk, a székelyeken kívül besenyőket is felhasználtak királyaink határvédelemre.

Arra is utalnunk kell még, hogy a várvédelemből s a viszonylag késői eredetű magyar helynevekből következő XIII., sőt XIV. századi, tehát még a havaselvi román vajdaság megalakulásán túl is tartó havaselvi tényleges magyar uralom egyáltalán nem valószínűtlen. Nagy Lajos egy 1358-i oklevélben még úgy intézkedik, hogy a brassai kereskedők »inter Bozam et Prahom«, vagyis a *Bodza* (Buzău), *Prahova*, *Ilonca* (Ialomița), *Duna* és *Szeret* folyók közötti területen szabadon járjanak. A leírt terület – ebbe esik bele Săcueni területe is – sokáig vitás volt a megalakuló havaselvi és moldvai vajdaságok között, és legtovább tartozott a Kárpátokon túli területekből a magyar korona tényleges uralma alá.¹

c. A Kárpátokon túli területek keleti része, *Moldva felé* legkönnyebb a magyar település képét megrajzolni. Míg a Szörénységben és Havaselvén az idők folyamán felszívódtak a magyarok, Moldvában ma is mintegy százezres tömegben élnek. A helynévanyagban hagyott nyomaik terjedelmes könyvbe valók s nem rövid tanulmányba. A rájuk való hosszadalmas utalások helyett ezért inkább településük legkorábbi rekonstruálható képe alapján mutatjuk be a Moldva felé történt magyar település jellegét, úgy, ahogy ezt egy román tudós, Nastase Gh. I. tette.²

A moldvai magyarságról szóló első, szinte teljesen hiánytalan értesülésünk a XVII. század közepéről való. Bandinus Márk vizitátor-érseknek köszönhetjük ezt, aki végiglátogatta a moldvai katolikusokat (köztük a magyarokat is, akik itt mind, sőt majdnem csak ők katolikusok), mintegy 5 évig élt Moldvában s tapasztalatairól terjedelmes jelentésben számolt be a pápának.³ Jelentése szerint 1646–47-ben 42 helységben laktak Moldvában katolikusok, azaz magyarok. Ha ezeket a helységeket térképre vetítjük (l. a 3. sz. térképet), csoportosan összebújó települések vehetők észre, mégpedig: 1. a Tázló és Sós-Tázló (Tazlău, Tazlău-Sărat) összefolyásánál: *Lukacsfalva*, *Alfalu*, *Szaloncz*. 2. Tatros (Trotuș) városa környékén, a Tatros (Trotuș) folyóba ömlő Tázló, Ojtoz, Kászon (Tazlău, Oituz, Casin) patakok torkolatánál: *Bogdana*, *Stanfalva*, *Manfalva*, *Gorzdafalva*, *Völcsök*, *Tatros*, *Újfalva*.⁴

¹ Ld. erről Elekes: i. m. 293.

² *Ungurii din Moldova la 1646 după »Codex Bandinus«*. Arhivele Basarabiei VI, 397–414, VII, 74–88. Ennek alapján adom elő alább a moldvai magyar település-csoportokat.

³ Egyik változatát kiadta Urechîa V.: *Codex Bandinus...* Analele Ac Rom. Seria II, Tom XVI, Mem. Secj. Ist. 1–395. – Egy másik változata kéziratban a budai ferencesek könyvtárában található.

⁴ Ide még egy település-csoporttal felérő helyet kell beiktatnunk, a Tatros torkolatában fekvő *Egyedhalmát* (Adjud-ot), melyről l. a következő lap 3. jegyzetét.

3. Bákó (Bacău) varosa mellett, a Besztercének (Bistrița) a Szeretbe (Siret-be) ömlésénél: *Forrofalva, Bogdánfalva, Paskan, Bacovia, Terebes, Hidegkut*. 4. Románvásár (Roman) vidékén a Moldvának a Seretbe ömlésénél: *Thamasfalva, Dsidafalva, Domafalva, Szabofalva, Lökösfalva, Steczkofalva és Roman*. 5. Herló (Hârlău) és Kutnár (Cotnar) helységek körül: *Herlo, Kutnar, Amadsej, Serata, Stunga*.¹ Könnyű megfigyelnünk, hogy ezek a településcsoportok – a legutolsó kivételével – Moldova legfontosabb helyein, szinte ütőerein helyezkednek el: ott ahol a Kárpátok lejtőiről lefutó folyók az ezeket összegyűjtő Szeretbe ömlenek s ahol e folyók völgyem Erdélyből jövő utak a moldvai síkságra kiérnek. Ugyancsak egy román Rosetti Radu állapította meg, hogy e helyek birtoklásával lezárultak és ellenőriztetek az összes Erdélybe menő utak melyek oda keletről az ojtod, gyimesi, tölgyesi és borgói szorosokon át vezettek.² Ilyen körülmények között nagyjelentőségű, hogy a legrégebb magyar moldvai településeket éppen a Szeret vonalában, ezeken a stratégiailag is fontos helyeken találjuk, sőt azok mindegyikén egy-egy magyar alapítású város öröklik: *Románvásár, Bakó, Egyedhalma*, feljebb *Tatros* (Roman, Bacău, Adjud, Troțuș),³ és hogy Rosetti

¹ A neveket a Bandinus összeírta formában idézem

² *Despre Unguri și episcopiile catolice din Moldova* c. tanulmányában Analele Ac. Rom. Seria II, Tom. XXVII, Mem. Secț. Ist 282-5

³ Bandinus ugyan nem említi *Egyedhalmát* (Adjud-ot) s ezért Nastase sem veszi fel a legrégebb moldvai magyar telepek lajstromába, pedig magyar eredetéről és Bandinus előtti létezéséről is több adatunk van. Először is román neve a magyarból való (vö. Nagy-Enyed > rom. *Aiud*, a magy. *ny* > rom. *i* változása közönséges, pl. *Aranyos* > *Arieș Bánya* > *Baia*, stb. Az Egyed > Adjud-ban lévő magy. *gy* ~ rom. *dj* megfelelés sűrűn előfordul, pl. *Gyula* > *Giulești, Gyósfalva* [>*Diósfalva*] > *Geoseni*. stb.,. Első említése román oklevelében is magyar néven történik 1433: *m oppido nostro Egyedhalma* (Giurescu: i. m. II, 435). Ugyanígy említi a várost egyik magyar lakójával együtt egy brassói német oklevél is 1547 *Edgethallem*, illetve *Eggethallom* és Antal von E. (Hurmuzaki: *Documente* XV, 458) Giurescu: i. m. II, 435 meg a város mai lakói között is tud régi eredetű magyarokról. Mindez a város magyar eredetére és régi magyar lakosságára utal, fel kell tehát vennünk a legrégebb magyar telepek közé, még ha Bandinusból s ezáltal Nastaseból és csoportjaiból hiányzik is (egyéb Bandinusból hiányzó nevekre Lukó Gábor hívta fel a figyelmet, *A moldvai csángók*. Budapest 1936.24, 40) – *Tatros* (> régi rom. *Totruș* > mai rom. *Troțuș*) egy *Tatros* alakon keresztül fejlődhetett (vö. 1541: *Tartaros*, 1633: *Tattaresciu*, Lükő: i. m. [A moldvai csángók] 30) a szóközépi nyílt szótag rövid magánhangzója kiesésével, amely magyar hangtörvény. – *Bacău* és *Român* magyar nevééről: Weigand: i. m. (Județe), 174. Előbbi gyakori magyar helynév, mely közérthető magyar személynévből ered (vö. Lipszky, *Rep.*, EtSz.), utóbbit a román történjek *Roman voda* (uraik. 1391-94) nevéből származtatják s idézik a vajda egy 1392-i

szerint mindegyik mellett erődítmények romjai találhatóak.¹ Nem jelenthet mindez mást, mint hogy a moldvai magyar település tervében különös nyomaték eshetett a Szeret folyó vonalára.

Megerősíti ezt a feltevést, ha arra gondolunk, hogy a Kárpátok gerince és a Szeret folyó közötti terület helynevei között számtalan magyar eredetű elem van. A *Tatros* (Trotuş) völgyének túlnyomó magyar jellegét már Rosetti megállapította, jónéhány olyan oklevelet is idézve a moldvai vajdaság első századából, melyek e vidékre való magyarokat s magyar falvakat említenek.² Az is kiderült aztán, hogy a *Beszterce* (Bistrița) és *Moldova* folyók középső és felső folyásánál is nem egy magyar eredetű földrajzi név található.³ Úgy látszik mindebből, hogy valamikor végigtelepülték a magyarok a Kárpátokból kifolyó folyók völgyeit. De, hogy a XVII. sz. közepén már csak a folyók torkolatában, a Szeret

oklevelét, amelyben ez áll: »în oraşul nostru al lui Roman Voevod.« (Giurescu: i. m. II, 439). Ha a város neve és Roman vajda közötti *tárgyi* összefüggésben nem is kételkedünk (Weigand kételkedik), kérdéses mégis *a név* román eredete. Ismeretes, hogy a románban helynevek nem keletkeztek pusztán személynevekből, míg a magyarban nagy számmal. Giurescu i. h. azonkívül semmi bizonyítékot nem tud arra, hogy a várost Roman-nak *is hívták volna* a XIV. és további századokban. Sőt tényként állítja, hogy a XV. században *Târgul de jos*, Stefan cel Mare idejében pedig *Novograd*, azaz *Cetatea nouă* volt a neve. Mindezért valószínű Weigand feltevése, hogy az elnevezés magyar eredetű s magyarból került a románba.

¹ I. h.

² I. m. 249–53. Egy idézett 1410-ből való oklevélben *Ghelebi Miclouş* (neve ebben a magyaros sorrendben!) fiainak szóló faluadományozásról van szó, többek között a Bandinus összeírta *Gorzafalva* (Grozeşti), *Sztánfalva* (Stănişoreşti) eladományozásáról, megemlítve még *Völcsököt* (Vlicic) is.

³ Lükő: i. m. (A moldvai csángók) 33–6: A *Beszterce* (Bistrița) mentén *Karácsonykő* (Piatra) körül: *Cuejdiu* patak, dombok, falu < magy. *Kövesd*, vö. *Mezőkövesd* > *Cuiejdiu* (Maros-Torda m.); *Almaşu* és *Almajelu* patakok és falu < magy. *Almás*; *Ceuca* domb < *Csóka*; *Gabur* patak, *Gabureşti* falu < magy. *Gábor* szn.; *Ilişeşti* falu < magy. *Illés* szn.; *Maghera* patak < *Magyar* népnév; *Tarcău* havas, patak, falu < magy. *Tarkó*; *Şomuzu* havas < magy. *Somos*; *Bicazu* patak és falu < magy. *Békás*; *Farcaşa* falu, patak < magy. *Farkas* szn.; *Grinţieşu* havas, patak, falu < magy. *Gerinces*; *Cristişoru* hegy < magy. *Keresztes*; *Rareu* havas < magy. *Ráró*; *Şarul*, patakok < magy. *Sár*. – A *Moldova* mentén *Moldvabánya* (Baia) körül: *Şomuzu* 3 patak < magy. *Somos*; *Halmu* domb < magy. *Halom*; *Mediaşca* patak < magy. *Meggyes(ke)*, vö. Erdélyben *Medgyes* város > rom. *Mediaş*; *Molna* patak < magy. *Malom* < régi magy. *molun*, acc. *molnot*; *Deleleu* hegytető < magy. *Delelő*; *Giuleşti*, *Leucuseşti*, *Lucaceşti*, *Vereşti* falvak, *Demacuşa* patak < magy. *Gyula*, *Lőkös*, *Lukács*, *Veres*, *Domokos* szn.-ek; *Humora* patak < magy. *Homorú*. Lásd e neveket a 3. sz. térképen.

mellett maradtak meg, más helyről nagyobb részben nyomtalanul felszívódtak a környező románságba, kisebb részben pedig a Szeret melletti falvakba vagy városokba húzódtak, esetleg még messzebbre elvándoroltak,¹ – ez azt jelenti, hogy a Kárpátok és Szeret közbülső területein kevés számban települtek, a Szeret mellé ellenben olyan nagy tömegben, hogy ott mindmáig meg tudtak maradni magyaroknak. Ez ismét a Szeret vonalának nagy fontosságára utal.

Ugyanerre az eredményre jutunk, ha a Szereten túli magyar településeket vizsgáljuk. Ha fontos, nyomatékos volt a magyar településben a Szeret folyó, a rajta túl történő települések nem lehettek nagyszámúak, tervszerűek, lényegesek. Így is van. Bandinus korában, a legrégebb települési kép szerint, 29 település volt a Szerettől nyugatra és csak 13 keletre. E települések nemcsak számukban, hanem nevük eredetében is nagyfokú különbségeket mutatnak. A Szerettől nyugatra lévők nevei nagyrészt magyar eredetűek, a keletre levőké azonban mind idegenek (talán egy magyar: *Huszt-Huși*). Település történetileg ez azt jelenti, hogy a Szerettől nyugatra első foglalók voltak a magyarok, keletre azonban már meglévő idegen helységekre telepedtek; ebből következőleg amott régebbi, emitt újabb keletiek voltak. Ez a Bandinus által összeírt személyneveikből is jól látszik. Azt mutatják ezek, hogy a magyarok társadalma az összeírás idejében régi s megállapodott volt a Szerettől nyugatra, friss és mozgó a Szerettől keletre. Jóval többen voltak ebben az iparosok, kereskedők s egyéb modernebb foglalkozásúak, mint amabban (ezt a Mészáros, Kovács, Borbély, Lakatos, Kocsmásos, Haláros, Drabant, Trombitás, stb. féle nevek előfordulása árulja el) s míg amaz szinte teljesen nyugalmas állapotban élt, emebben a Szeret nyugati partjairól, sőt messzebből, Magyarországból frissiben jött jövevények tűntek fel (mint Tatrosi, Szucsmai, Romanensis, Nemcensis; Egerhegyi, Fancsali, Erdélyi, Miskolci, Tolnai, Baranyai, stb.).

¹ Mindennek sok nyoma van Bandinus jelentésében. A Beszterce (Bistrița) középső folyásánál fekvő *Karácsonykő* (Piatra lui Crăciun) nevű városról például, mely, mint mondja, régen teljesen magyar volt, azt állítja, hogy magyar lakói részint románokká lettek (látogatásakor már csak 16-an voltak, de belőlük csak az egyik öreg tudott még magyarul), részint a szomszédos városokba költöztek, részint pedig vissza, »ősi földjükre«, Magyarországra (»Kracsonkő« és »Additio V.« c. fejezetekben). – A Románvásár melletti Domafalva lakói között egy *Karakai*-t említ, ki minden bizonnyal a Karácsonykő melletti *Cracău* (< magy. *K(a)rakó* helységből eredt. – Ugyane helységben két *Dornai* nevűt is említ, ezek meg esetleg a Moldova felső szakaszába ömlő *Dorna* patak mellőlieket jelenthetnek. Minderről bővebben szólok sajtó alatt lévő dolgozatomban: *A moldvai katolikusok 1646/47. évi összeírása*.

Mindez érthető, hiszen a Szerettől nyugatra főleg falvakban, a Szerettől keletre azonban csak városokban éltek ekkor magyarok. Mint összeírásuk mutatja, nem nagyobb csoportokban jöttek e területre, hanem főleg egyenként tűntek fel; a városokat nem ők alapították, nem ők nevezték el s az idegen lakók mellett általában kisebbségben maradtak.¹ Kivétel csupán Huszt városa, melyet keletkezési hagyománya szerint magyar husziták alapítottak² s a magyarok még Bandinus korában is többségben voltak benne, továbbá a Herló és Kutnár (Hârâu, Cutnar) környéki szőlővidék, amelyre egy kedvező gazdasági alkalom, a szőlőművelés nagyobb csoportban vonzotta a magyarokat s velük a szászokat.³ Husztról és Herló-Kutnárról is tudjuk azonban, hogy későbbi keletkezésűek, mint a Szeret nyugati partján lévő magyar települések, így tehát teljes bizonyossággal állítható, hogy a Szeret vonalától keletre csak később s jobbra szórványosan kerültek magyarok.

A fenti érvek alapján még jobban kidomborodó Szeret-vonalról nyugodtan állítható ezek után, hogy határszereppel bírt a magyar szállásterület középkorvégi terjeszkedésében. Gyepűnek ideális volt ez a folyó: népünk, a nagy hegyekbe jutva, itt ért a hegyek végéhez, egy földrajzi öv határához, a szállásterületébe vezető utak bejáratához. Szerencsére még torlaszokat sem kellett emelnie: mindennél jobban megfelelt ennek a Szeret. Rosetti értesítése szerint a gyepűknél újabb eredetű határerődítéseket is emelt: várakat, hogy védje a keletről támadó népek ellen.

Hogy milyen eredetű magyar nép települt ki a Szeret vonaláig, erre nem nehéz a felelet. Egy székely hagyomány szerint nem a Kárpátok a Székelyföld határa, hanem a »Százaz-Szeret«, a Galati-felé vezető országút mellett, ahol a székely ember, arra járva, »kalapját leveszi«.⁴ E hagyomány jogosságát a nevével árulkodó Săcueni megye magyar nyomai részben már igazolták. További igazolásul már csak az arra való figyelemztetés is elegendő volna, hogy a Tatros völgyében ma is, nyelvjárásban, néprajzban a székelységgel azonos magyarság él. De újból, magából a székelység térfoglalásából vehetjük a legkézzelfoghatóbb érvet. Világosan látszik ugyanis a székelység letelepedésében egy folytonos keletre-húzódás. A háromszékiről már említettük, hogy II. András parancsára

¹ A fent említettek a 480. l. 1. jegyzetében említett dolgozatom eredményei.

² L. erről Zöld Péter, *Ungrisches Magazin* III (1783), 104–5.

³ Vö. a Kutnár eredetéről szóló hagyományt, Bandinus jelentésében, Kutnár alatt 2. §.

⁴ Györffy István: *Néphagyomány a Székelyföld délmoldvai határáról*. *Ethnographia* 1923/4, 104–5.

húzódott keleti lakóhelyére, sőt, nyelvjárása alapján megállapítható Csík, Hétfalu és Săcueni felé történt szétduzzadásáról is szóltunk, melyhez hasonlóan bátran feltételezhetünk Moldva felé is, a kényelmes és ősidők óta használt ojtózi szoroson keresztül. A székelység többi részének a mai Székelyföldön Maros- és Udvarhelyszék volt a törzsszállása. Csíkszék ebből a két székből települt keletre, ami középkori egyházi beosztásán világosan látszik¹ a telegdi főesperesség alá tartozott u. i., ennek pedig Maros- és Udvarhelyszék volt a központja, s azzal, hogy középkori szakíri szerint továbbkövette Csíkba előretelepülő népét, módfelett kitágult, megnagyobbodott, ami nem igen következett be más főesperességekkel. Ha pedig a székelység keletrehúzódása Csíkba, a magas, nagy akadályt jelentő Hargitán át is megtörtént, csak érthető, hogy ez a továbbtelepedés a Kárpátokon át is előrehaladt, hiszen a Kárpátok, amint ez A 3. sz. térképen látszik, Csíkban a Hargitánál alacsonyabbak és kényelmesebb, sűrűbb átjárói vannak.

A székelység mellett egy más eredetű magyarságnak is kellett Moldvába települnie. Ezt részint mai néprajzi kutatások eredményei tanúsítják, melyek szerint a moldvai székelyek mellett, tőlük északra, elütő jellegű magyarok élnek,² részint pedig a már idézett magyar eredetű helynévi adatok mutatják, melyek a Beszterce és Moldva folyók völgyein a Borgói- és Radnai-hágóig vezetnek, megjelölve a magyarság Moldvába telepedésének útját. Nos, a két hágón át csak a szamosvölgyi magyarság települhetett Moldvába. Elérte ez már a XII. század elején a Nagy-Szamosba ömlő erdélyi Beszterce torkolata körüli vidéket, majd a XII. század folyamán a Nagy-Szamos forrásvidékét, miközben a *Leses* patak és *Les* helység (părău *Leşului* és *Leşu*) nevében mutatkozó gyepűt állította.³ A Kárpátokon túli adatok arra kényszerítenek, hogy ezt az előretelepedést, mint a székelyekét, a XIII. század folyamán s talán a XIV. század elején is, továbbfolytatódottnak vegyük, ki Moldva felé, a Beszterce (Bistrița) és Moldova folyók völgyébe.

d. Ahogy végigkövettük a Kárpátokon túli magyar települések nyomait, lejátszódtak előttünk a magyar honfoglalás utolsó felvonásai. Népünk, folyton előrehaladva s az európai művelődés körébe vonva a Duna-medence különböző területeit, áthaladt a legnagyobb akadályon, a Kárpátokon s egyszercsak a Kárpátok végződéséhez, a havaselvi és a

¹ Ortway Tivadar: *Magyarország egyházi földleírása a XIV. sz. elején*. Bpest, 1892. adataiból és térképéről.

² Lükő: i. m. (A moldvai csángók) éppen e »moldvai székely« és »moldvai magyar« különbözőségeket elhatárolását tartja legfőbb céljának.

³ Kniezsa: i. m. 390–2.

moldvai síkságokig ért. Bizonyára újabb szállásterülete lett volna ez neki, ha el bírta volna árasztani emberrel, szaporulattal, katonával az itt feltűnő új népek, ellenségek ellenében. Mivel azonban az ellentétes erők gyülekezése terjeszkedését megállította, sőt védekezésre kényszerítette, hatalmas erődítményvonalat épített ki a Kárpátok túlsó lejtőin. Valami feltűnő egyöntetűség érvényesül ezekben a magyar népies hadi nyomokban. Mind ott állanak, ahol a hegyek síkságokba változnak, vagyis földrajzi övek határainál, s ahol az utak befelé indulnak a hegyekbe, vagyis a legfontosabb stratégiai pontokon. A magyar gyepű-állítás, határvédő berendezés volt ilyen természetű; kétségtelen tehát, hogy *a Kárpátokon túl, a hegyek lábánál, az utolsó magyar gyepű húzódtott, melyet később a várvédelem korában, még várakkal erősítettek meg.*¹

Ez a hosszan húzódtó védelmi berendezkedés a középkor végéig biztosította a magyar hatalmi fensőbbiséget Havaselvén és Moldvában. Mintegy jelképei voltak ennek a hatalomnak azok a magyar helyőrségű várak, melyek e tartományok szélein, a Duna és Dnyeszter mellett örködttek. Ilyenek állottak a már említett szörénységi *Orlea* nevű helyen, azonkívül *Szörénytoronyban* és *Gyurgyevóban* (Turnu-Severin, Giurgiu), melyeket Zsigmond király 1423-ban megerősített,² *Kiliában* és *Dnyesz-*

¹ A régi felfogásokkal szemben (ilyenek a kun és etelközi származásról vallott nézetek, melyek mellett még mindig akadnak avult kardoskodók és tájékozatlan közírók, kik rosszul informálják az olvasóközönséget, mint pl. legújabban Siculus: *A moldvai magyarok őstelepülése, története és mai helyzete*. Pécs–Budapest, 1942) a magyar szállásterület energikus kiterjedésének, sőt a fentebbi módon a magyar gyepűrendszer utolsó övének tartja ma már a Kárpátok déli és keleti végződéseit Délkelet-Európa valamennyi magyar kutatója. Meglepő, hogy már 1913-ban hasonló értelemben nyilatkozott Györffy István: »Az ezredik év után a magyarság Erdély földjére lépett s előretolta a gyepűt a bihari határszélről egészen Kolozsvárig. Majd a második, harmadik és negyedik foglalással a magyarság 1211 után Brassó, Háromszék, Csík megye területét is megszállotta, még itt sem állapodott meg, hanem tovább is terjeszkedett Moldva felé s a moldvai csángó telepek innen datálódhatnak« (*A feketekörösvölgyi magyarság települése. Az erdélyi magyarság eredete* című tanulmányában, Földrajzi Közl. 1913, 466). Kár, hogy nem erre a megállapítására figyeltek fel, hanem az etelközi maradókról írt egyetlen mondatába kapaszkodtak bele többen a kérdés kutatói közül. – A Kárpátokon belüli és túli magyarság összefüggésére döntő módon Lükő Gábor mutatott rá idézett műveiben. A Kárpátokon túli magyar település indokait Makkai László kutatta i. m., s e település képét a románokra történt hatásában Elekes Lajos rajzolta meg i. m. – Román kutatók a magyaroknál előbb és határozottabban az erdélyi magyarság kiduzzadásának tartották a Kárpátokon túli magyarokat, vö. Rosetti, Nastase: i. m.

² N. Iorga: *Studii istorice asupra Chilieii și Cetății-Albe*. București, 1900. 84–5.

terfejérvárott (Chilia, Cetatea-Albă), mely helyek Hunyadi és Mátyás török harcai korában lettek jelentősek.¹ Az előbbieken kívül még a Dnyeszter melletti *Orhei*-t is meg kell említenünk, melyről mint végvárról ugyan semmi okleveles adatunk nincs, de neve magyarnak látszik (< Várhely, vö. Oradea < *Várad*, oraş < város, stb.) s jelentése alapján szintén a Duna és Dnyeszter melletti magyar végvárak sorába kell iktatnunk.

4. Ha összegezõ pillantást vetünk a Kárpátokon a középkor folyamán kitelepült magyarságra, ennek jelentőségét – úgy, amint az az új kutatások által megvilágosodott – módfelett nagyra kell mondanunk. Kiderült elõször is, hogy a magyar szállásrendszer, azaz népi elterjedés nagyobb, mint ahogy eddig gondoltuk; nemhogy az elsõ világháború után megvont, de még a történelmi, Kárpátokon futó határainkon is túl ér. Ennek felismerése, igaz, megcsorbítja azt a régebbi felfogásunkat (e tanulmány elején már szóltunk róla), mely szerint a magyarság életében biztos, végleges, áthághatatlan határ a Kárpátok körbenhúzódnó vonulata. Ezt a tényt azonban egyáltalán nem látjuk kedvezõtlennek a magyarság önmagáról alkotott felfogása szempontjából, sőt ellenkezõleg, nagyon is kedvezõnek állítjuk. Rajta keresztül u. i. meglehetõsen új beállítást kap a magyar-román népi kérdés. Eddig, ki sem tekintve a Kárpátokon, úgy gondoltuk, hogy keleti szomszédunk hatalmas, Kárpátokon túli rezervoárjából szükségszerûen, a népi fölény egyenes következményeképp ömlött a románság a Kárpáti Medence keleti felére, az általunk viszonylag ritkábban benépesített Erdélyre. A Kárpátokon túli magyar települések vizsgálatából azonban épp az derült ki, hogy a magyarság népi fölénye volt valamikor a románsággal szemben olyan nagy, hogy bizonyos Kárpátokon túli részek, fõleg a Szeret melletti igen fontos moldvai lapály betelepülésére is telt a magyar népi erõbõl. Ezt tudva, alaposabb okát kell keresnünk annak, hogy miképpen is alakulhatott ki a mai helyzet a magyar-román viszonyban, melyet – mint általánosan ismeretes – a románok lélekszám szerinti többsége jellemez. Tárgyunk erre az okra is rávezet.

A Kárpátokon túli magyar települések felderítésével a magyar-román népi érintkezés, mely eddigi tudásunk szerint is igen nagyfelü-

¹ U. o. 76– 7. – Egy hagyomány szerint az utóbbi hely várórségébõl települt, a vár elfoglalása után, a Dnyeszter melletti, nem messzi *Csöbörcsök* magyar falu (lásd Ráday Pál követségi naplójában, i. h. 190). Egy más adat meg arról szól, hogy Mátyás arculcsapta és Árva várába záratta Péter kalocsai érseket, mert nem vette bele a törökkel kötött békébe az 1484-ben elesett Dnyeszter-fejérvár helyreállítását (Iorga: i. m. 166).

tetű volt, még tágasabbnak mutatkozott meg: a Magyar Alföld szélétől, Arad Nagyvárad és Szatmárnémeti városok vonalától a Délkeleti Kárpátok mögött Craiova, Curtea de Argeş, Câmpulung, Buzău városok és a Szeret folyó félkaréjban húzható vonaláig olyan nagy területen történt, amilyen nagy területű érintkezésre két nép között sehol sincs Európában példa. Miért kellett ennek így lennie? Miért nem úgy települt előre a két nép, hogy pontról-pontra birtokába vett volna minden talpalatnyi földet, s ahol egymásra talált, ott megállapodott volna? Miért csak bizonyos területeket szállt meg s miért fűródott egymás településébe messze benyúló ékekkel, településtömbökkel, – röviden szólva miért fonódott össze egymással olyan óriási területen?

A feleletet erre az izgató kérdésre a két nép, a magyar és román természete, műveltsége, azonkívül a földrajzi tényezők adják meg. Csak nemrégiben derítette ki az eddigi népvándorláskori leletek tanúskodásából egyik régészünk, László Gyula,¹ hogy a népvándorlás utolsó tagjaként Erdélybe érkezett honfoglaló magyarság elfoglalta mindazt az emberi műveltségbe beállított területet, melyet népvándorláskori elődei, a gepidák és avarok rá örökül hagytak. Ezt a területet a XII. század végéig, tehát három század alatt, erdőirtó, földművelő, telepítő munkával, mindaddig a határig kibővítette, ameddig előtte a történelem folyamán emberi élet nyomot hagyott. Sohasem lakott területekre, erdős, hegyes rengetegekbe nem volt kedve menni; e területek nemcsak kedvének, hanem műveltségének, életmódjának, a kor szerinti intenzív gazdálkodásának sem feleltek meg. Ezért e lakatlan területek helyett abban az irányban telepedett előre – fűzhetjük tovább az előadottak ismeretében László Gyula megállapításait –, amely irányban a legősibb koroktól, a kőkortól kezdve kipróbált átjárók a Kárpátokon: a Vulkán, a Vöröstoronyi, a Törösvári, a Bodzai és az Ojtozi szorosok vezették Havaselve és Moldva emberi művelődésre alkalmas területei felé. Szórénység, de főleg Moldva felé különösképpen állítható ez, hiszen még a románok szerint is, mai napig is magyarok, a Szeretig kitelepülő ősök utódai laknak Moldva legtermékenyebb, gazdálkodásra legalkalmasabb, legműveltebb területein. A fentiek szerint tehát így okolható meg a magyarok településének messzi elnyúlása kelet felé: az emberi művelődésre, gazdálkodásra alkalmas, egykor már használt, művelt területeket igyekezett birtokába venni.

A románok településében ezzel szemben szinte az ellenkező állapítható meg. Természetesen ők is a már emberi művelődésbe állított terü-

¹ I. m.

leteket szállták volna meg elsősorban, ha előbb érkeztek volna a Kárpát-medence keleti részébe, vagy még a Kárpátok délkeleti lejtőire is, mint a magyarok. Hogy azonban e területeket a magyarok már elfoglalták előlük, ez nem torpantotta meg őket, hanem az addig soha nem lakott területekre, rengetegekbe húzódtak (ilyenek messze a magyar települések hátában, Biharban és Máramarosban is nagy kiterjedésben voltak), melyek különben hegyipásztor életformájuknak igen jól megfeleltek. E lakatlan ősrენgetegek emberi kultúrába állítása a románok vitathatatlan érdeme; egyúttal azonban okozója is volt annak, hogy a magyarok s románok települése – akárcsak a medencés, folyóvölgyes és a hegyes, erdős terület Erdélyben s a Délkeleti Kárpátok vidékén – feltűnően nagy felületen keresztezte egymást, fonódott egymásba.

A helyzet nagyjából még napjainkban is ugyanez. Bár a magyarok főleg a Kárpátokon túl, sokhelyt elasszimilálódtak, s harcok, járványok miatt kipusztulván, egykori folyóvölgyekben, vagy medencékben lévő települési helyeikre többhelyt lehúzódtak a hegyekben békésen és erőteljesen szaporodó románok, – a magyar-román érintkezési terület ma is a Szeret folyó vonaláig ér s nagy tömegeiben ma is völgy és síklakó, falusi földműves, meg iparos, munkás és városlakó a magyarság, s hegy- és erdőlakó, pásztor a románság. E tények, úgy hisszük, sokkal fontosabbak a magyarság és románság viszonyának további alakulására nézve, mint pusztán nyers lélekszámadatok, melynek alapján a két népet általában szemlélni szokták.

II.

Ha a Kárpátokon túli magyarság történetét akarjuk áttekinteni, a kutatások mai, kezdetleges stádiumában még sok homályos részlettel találjuk magunkat szemben. E miatt ma még lehetetlen e történet modern szempontú előadása¹, a legkülönbözőbb helyeken napvilágra került adatokból azonban fő szakaszai s egyes fontosabb részletei mármost jól látszanak.

¹ A romániai magyaroknak sok tekintetben elavult, de mindmáig legjobb rövid összefoglalása egy Bukarestben működő szebeni szász származású, de elrománosodott katolikus pap, Auner Károly tollából ered: *A romániai magyar telepeit történeti vázlat*. Szt. László Társ. kiadása, Temesvár, 1908. A munkát – bevezetése szerint – Pacha Ágoston fordította magyarra. Aunerre vö. P. P. Panaitescu: *Revista Ist. Rom.* III (1933), 130.

Az első szakasz a települések kezdetétől addig tart, ameddig a magyar politikai hatalom a Kárpátokon kívülre is ért, azaz az újkor elejéig. Ez alatt az idő alatt szabadon fejlődött a Kárpátokon túli magyarság, a Kárpátokon belülről nagyjából azonos társadalmi feltételek mellett. Sorait újabb hozzátelepülők állandóan gyarapították, különösen a középkori magyar élet nyugodtabb s a Balkán felé irányuló magyar politika aktívabb esztendeiben. Amikor körülötte a XIV. század derekán a románságnak a magyar hatalom pártfogásával két vajdasága keletkezett, a moldvai és havaselvi, – e magyarság a maga társadalmi szervezettségével s műveltségével nagyban támogatta a friss politikai alakulatokat. Az a jelentős magyar művelődési hatás u. i., mely a középkori, főleg moldvai oklevelekből kielemezhető¹, aligha származott az akkor igen kisszámú erdélyi románság közvetítésével erdélyi magyaroktól, s bizonyára csak csekély mértékben a magyar királyi udvarban nevelt románoktól. Valószínűbb, hogy legnagyobb részében a Kárpátokon túlra települt magyaroktól eredt. Ezt már az eddigi kutatások is sejtetik s a továbbiak valószínűleg csak még világosabbá teszik.

A második szakasz a Kárpátokon túli magyarok történetében addig tart, ameddig a románok vajdaságai, vagyis a XIX. század közepéig. Tudjuk, hogy e vajdaságok a magyar hatalom elbukása után a törökök vazallusai lettek. Természetesen a bennük élő magyarokat érzékenyen érintette a főhatalmi változás. Nem azért ugyan, mintha a helyi hatalom gyakorlói egyszerre ellenségeiké váltak volna, hanem azért, mert sorsuk iránt közömbösséggel viseltettek. Ez a magukra hagyottság s a sors önkényes változásaitól függő tehetetlen állapot emésztette fel lassan az újkori századokban a magyarokat a Kárpátokon túl.

A magyar hatalom összezsugorodásának legsúlyosabb következménye e periódusban az lett, hogy a magyar politikai hatóerővel a magyar határok is összébb húzódtak s lassan a Kárpátok gerincén szilárdultak meg, maguk mögött hagyva a Kárpátokon túli telepeket. A határok általában jelentkező elválasztó erejét ez esetben még az is növelte, hogy a Kárpátokon futó határ nemcsak Magyarország s a két román vajdaság között vált választóvonallá, hanem egyúttal a nyugateurópai művelődés legszélső vonala is lett, melyen az új európai s magyar szellemi áramlatok nem, vagy csak szórványosan hatoltak keresztül. Ezért a határokon kívül rekedt magyarságnak középkori szellemi javaiból kellett vegetálnia: a katolicizmusból s egyéb lassan s állandóan halványuló

¹ L. erről Treml L. tanulmányának (*Die ungarischen Lehnwörter im Rumänischen*. Ung. Jb. VIII [1928] 25, IX [1929] 274) művelődéstörténeti eredményeit.

művelődési eleméből. A reformációnak még legalább a híre s talán valami primitív formája is eljutott hozzá, de a felvilágosodásnak és nacionalizmusnak már hírét sem hallotta, hiába kívánta Csokonai egy versében Marosvásárhelyt, »vajha Moldvának is kies parlagjai« felvilágosodva »az emberiség kertjébe sietnének«.¹ E miatt magyarsága sohasem emelkedett a tudatosságig s Délkelet-Európa gyorsan öntudatra ébredő népei, csoportjai között nemzeti tudat s nemzeti sajtóságaihoz való ragaszkodás nélkül maradt.

Az új határ nemcsak a művelődési áramlatokat állította meg a Kárpátoknál, hanem az addig állandóan kifelé tartó telepések számát is csökkentette. Így a Kárpátokon túli magyarok azoktól az elemektől estek el, melyek társadalmukat felfrissítették, a magyarországgal továbbra is élénk kapcsolatban tartották s az élet modernebb formáit közvetítették volna. Ezt a funkciót a XVIII. század közepétől a román vajdaságokba nagy tömegben kivándorló magyarok nem tudták betölteni, hiszen ők már nem egy fejlettebb életforma öntudatos képviselőiként telepedtek le a Kárpátokon kívül, hanem egy szociális bajokkal küzdő ország üldözötteiként, szegényeiként. E tény nemcsak a Kárpátokon túli magyarok minőségbeli süllyedését eredményezte, hanem mindenfajta összeköttetésük megszakadását is a Kárpátmedence magyarságával. Ezért történt, hogy amikor a XVIII. század kalandos magyar szellemei rendkívüli és érdekes ismereteket hajhászva, szerte a világon csapongtak, a moldvai magyarokat úgy kellett itt, az ország szélén felfedezniük, mint a négereket Afrikában, vagy az indiánokat Amerikában.²

A román nép, bár a magyarokkal együtt számtalan járványnak s Európa más részében ismeretlen háborús pusztításnak, rabló tatár betörésnek volt kitéve, a vajdaságok alatt nagy ütemben szaporodott, s a magyarság népi állományát mind nagyobb mértékben fenyegette. Azok a települések, melyekben csak gyérszámú magyarság élt, meg a nyíltabb helyzetű városok magyarsága nem is tudtak sokáig ellenállni a román tömeg s a román ortodoxia felszívó erejének. Ellasszímilálódtak, ortodoxokká lettek, mégpedig a Szörénységben és Havaselvén teljesen, valamint Moldvában is mindenütt – a Szeret folyó mentén sorjában, stratégiaiilag igen fontos helyen fekvő falvak kivételével.

¹ *Marosvásárhelyi gondolatok* című versében, a Harsányi–Gulyás-féle Csokonai-kiadásban II, 41.

² Vö. Molnár János közléseit a kalandos érdeklődést híven visszatükröző Magyar Könyv-Házban: három jezsuita moldvai útjáról III (1783), 73, Turkolý leveléről a' külső Magyarokról: uo. 284, Zöld Péter moldvai tapasztalatairól: no. 414.

A fenti körülmények folytán a Kárpátokon túli magyarság története második szakaszának végére nagyrészt elpusztult, vagy teljesen védteletlenül, kiszolgáltatva állt minden elpusztító szándék előtt.

Történetének harmadik szakaszában – melynek a román nacionalizmus felébredésétől s a két román vajdaság »Romániá«-vá való egyesülésétől máig eltelt időt vesszük – a románok részéről jelentkezett is ez a véglegesen elpusztítani akaró szándék. Előbb ugyan csak kisebb mértékben, mert az osztrák-magyar monarchiának nagy volt a külpolitikai tekintélye s a friss magyar nacionalizmus a múlt század derekán számontartotta, kutatta s szerényen segítette a Kárpátokon kívüli magyarokat. A világháború után azonban igen radikális módon intézte el Románia ügyüket: egyszerűen nem ismerte el, hogy a Kárpátokon kívül magyarok is vannak. Sem a művelődésben, sem a gazdaságban, sem a társadalmi s politikai szervezkedésben nem biztosított nekik semmiféle jogot, egyházi szervezetüket néhány évtized alatt teljesen elrománosította s magyarságuk megnyilvánulásának minden jegyétől eltiltotta őket, még a magyar nyelv egyházi használatától is. E tények mellett érdekes, hogy még a legutóbbi, 1930. évi román népszámlálás is feltüntetett Moldvában (ahol 109.953 katolikust [45%] vett számba s ebből a katolikus vallásnak (»magyar vallásnak«) a magyar etnikummal való közismert egyezése folytán kerekén körülbelül 100.000 a magyar lakos) legalább 20.964 magyar származású és 23.894 magyar anyanyelvű lakost.¹

A következőkben a Kárpátokon túli magyarság történetének arról a szakaszáról óhajtunk beszámolni, melyben a legmagasabb fokon állt szellemi és anyagi műveltsége. Az előbb leírtakból következtethetjük, hogy ez a szakasz a középkor végének néhány évtizedére, a XV. század Utolsó s a XVI. század első évtizedeire helyezhető. Teljes képet korántsem tudunk adni róla; néhány oklevél s egyéb történeti emlék, meg az első, Kárpátokon túli katolikusokról, azaz főként magyarokról szóló jelentések alapján azonban legalább a körvonalait megrajzolhatjuk. Vele bizonyos mértékig mintegy megmérhetjük azt a nagyarányú pusztulást is, melynek legmélyebb fokára napjainkban jutott a Kárpátokon túli magyarság.

1. A moldvai magyarok művelődése szempontjából legnagyobb jelentőségű az a tény, hogy az egyik legrégebb összefüggő magyar nyelvemlék, az ú. n. Münchener-kódex Moldvában, Tatros városában keletkezett. Mint ismeretes, Németi György másolta, 1466-ban.

¹ Az 1930. évi népszámlálás magyarokra vonatkozó adatait részletesen ismertette: Domokos P. P.: *A moldvai magyarság*. Kolozsvár, 1941³: 500–43.

A Münchener-kódexről s a vele összefüggőnek vélt Bécsi- és Apor-kódexről, »legrégebb bibliafordításunkról«, már régóta folyik a magyar irodalomtörténészek vitája. A vitát száz éve Döbrentei Gábor indította el, a Bécsi-kódexszel kapcsolatban.¹ Utánajárt a Bécsi-kódexet először megvizsgáló Révai Miklós egyik, az erdélyi püspöki könyvtárban őrzött kéziratos ferences krónikára utaló adatának, s világosságra hozta e krónika egyik részletét. E szerint, amikor az obszerváns ferences-rend 13. vikarius, Jacobus de Marchia inquisitorként üldözte a huszitákat, ezeknek egyik központi helyéről, a szerémségi Kamenestről két literátus klerikus, Thomas és Valentinus, éjnek idején, férfiakkal és asszonyokkal együtt Moldvába menekült, ahol a szentírás mindkét könyvét magyarra fordította s ebben a fordításban oly nagyfokú az eretnesség, hogy a *spiritus sanctus* »zent zelleth« néven szerepel.² Döbrentei ellenőrizte a krónika huszita-üldözésre vonatkozó állításait s igaznak találta őket. Akkor már tudott a Moldvában másolt Münchener-kódexről (1834-ben fedezte fel Fejérváry Miklós)³, mely az újszövetség négy könyvét tartalmazza s a szent lelket olykor »szent szelletnek« mondja, s egyszersmind az ószövetség könyveit magába foglaló Bécsi-kódexben is észrevette a »szent szellet«-et. E miatt egybekapcsolta a két kódexet s benne Tamás és Bálint 1436 és 1441 között keletkezett fordítását, »a huszita lelki mozgalom eredményeit« látta.⁴

Döbrenteinek kapóra jöttek a Moldvára vonatkozó adatok, hiszen már évek óta foglalkozott – az Akadémiával együtt valóságos »moldvai lázban« égve – a Kárpátokon túli magyarokkal.⁵ A ferences krónika

¹ *E' bécsi magyar codex ügye maig* címen a »Régi Magyar Nyelvmélekek« (ezután RMNy.) I. kötetének (Buda, 1838) második felében, I–LXIV. lapon.

² Uo. XXIII.

³ RMNy. II. kötet, Jászay Észrevételeiben, I–II. lapon.

⁴ I. m. XLII.

⁵ Döbrentei s az újonnan alakult Akadémia moldvai érdeklődését talán Fejérváry Miklós felfedezése indította el. A korai nacionalizmusban rendkívüli büszkeséggel tekintettek a nemzeti nyelv legrégebb emlékeire. Hogy ezek közül egy Moldvában keletkezett, ebből a magyar nyelv egykori nagyobb elterjedtségére következtettek – kevéssel azután, hogy a történészek a magyar politikai hatalomnak is nagyobb kiterjedését, középkori Kárpátokon túli erejét fedték fel, Mindez nagy öntudattal töltötte el őket. Ezzel magyarázható, hogy az Akadémia, főleg titkára, Döbrentei Gábor buzgólkodására, a múlt század harmincas éveinek végén több ülésen foglalkozott a moldvai magyarokkal és számukra több ízben könyveket juttatott (I. Magyar Tudós Társaság Évkönyvei IV [1840] 80, 88). Egyik tudósát, Gegő Eleket moldvai kutatásra küldte, különös nyomatékkal lelkére kötve a régi iratok s a tatrosi kézirat nyomainak keresését. Gegőnek a tatrosi másolatra s régi iratokra ugyan negatív, de egyebekre nagyszámú adatait

állításától újabb ösztönzést kapva,¹ a tatrosi másolat mögé nagy képzelettel megírt moldvai magyar világot kerekített s ezzel a husziták jelentőségét alaposan megnövelte. A kimenekült husziták számát »igen sok ezerre« tette,² Tatrosról pedig azt képzelte, hogy »félórányi körnél szélesebbre terjedett, 's benne két-három magyar szentegyház volt«, s a székesfőegyházhoz tartozó »paplak szobáiban élt s buzgott Németi György«.³ A husziták – szerinte – a nemzeti nyelv védői voltak, gyerekeiket magyar iskolába járaták, s Bandinus 1648. évi jelentésére hivatkozva még azt is feltette, hogy magyarul hallgatták a »misét, s postillat, mindent«⁴ Így természetes, hogy magyar misés, postillás könyvekre volt szükségük s magyar bibliára, melyet Tamás és Bálint készített el nekik.

Döbrentei kutatását és elképzelését a század végén felelevenítették⁵ Mivel ekkor azonban már elült a »moldvai láz«, nemsokára ellenzői is támadtak a »huszita bibliafordítás« tanának,⁶ különösen utóbb, amikor kiderültek a következő tények. A huszita eretnekséget, valamint a Bécsi-

már ismerte Döbrentei, amikor tudomására jutott a ferences krónika állítása a moldvai bibliafordításról. (Gegő könyve: *A' moldvai magyar telepesekről*, 1838-ban jelent meg Budán, ugyanez évben a RMNy. I. kötete is, melyben Döbrentei i. h. a Bécsi-kódex-szel kapcsolatban a ferences krónikáról szól.)

¹ Kutatásának további eredményeképp kapcsolatot teremtett a jászvásári vajdai udvar magyar orvosával, Viola Józseffel, akinek moldvai népdalgyűjteményét leköszölte (Tudománytár, Új folyam, VII [1840] 138). Az egyetlen moldvai származású magyar pappal, Petrás Incével 38 kérdésére íratott feleletet, mely kérdések között természetesen a legfontosabbak a Tatrosra s tatrosi másolatra vonatkozóak (*Döbrentei Gábor' kérdései' s Petrás Ince' feleletei a' moldovai magyarok felől*: Tudománytár, Új folyam, XII [1842] 7, 67, 147). 1841-ben a vele együtt Borszéken nyaraló Joannid Györgyöt megkérte, hogy a vezetése alatt álló bukaresti Szent Száva-könyvtár magyarokra vonatkozó adatait közölje vele (RMNy. III. kötet VI). Közben maga összegyűjtötte a moldvai magyarokról szóló összes régi adatokat, állításokat, melyeket a tatrosi másolatot megjelentető RMNy. III. kötetének (Buda, 1842) »Előemlélményében« (I–XXXIV) hosszadalmasan előadott. Jerney János 1844. évi moldvai kutató útjáról már 1842-ben tudott (110. XXX), s annak előkészítésében valószínűleg nagy szerepet játszott.

² RMNy. I. kötet XXXV. lap. A Petrás Ince feleletei (i. h.) elé írt »előemlélményben« mintegy 20.000 főnyi sereget mond.

³ RMNy. III. kötet, III. lap.

⁴ Uo. XX. lap.

⁵ Horváth C.: *Hussita emlékeink*. ITK. 1896, I. A plágium határát súrolva átvette, sőt túlozta Döbrentei valószínűtlen eredményeit; szerinte 60 magyar huszita falu és mezőváros keletkezett Moldvában. Ettől az állítástól már egyenes az út Karácsonyi János elhamarkodott tételéhez, mely szerint a moldvai csángók mindnyájan huszitákból eredtek (Századok 1914, 545).

⁶ A kérdés irodalmát l. Gálos R.: *Legrégibb bibliafordításunk* Bp., 1928. Irod. tört. füz. 9.

és Münchener-kódex összetartozását állítólag bizonyító »zent zelleth« még vagy nyolc kolostori eredetű kódexünkben is előfordul a »spiritus sanctus« jelölésére, így hát nem huszita sajátosság, hanem nyelvi régiség. Hogy a ferences krónika mégis eretnekségnek tartja, ez azt bizonyítja, hogy benne a »zent zelleth«-re vonatkozó rész csak későbbi betoldás lehet, mert csak később kapott a *szellet* szó pejoratív értelmet.¹ A ferences krónika egy korábbi, XVI. századeleji müncheni másolatában valóban hiányzik is a »zent zelleth« miatti felháborodás, s így bizonyosan egy későbbi szubjektív megnyilatkozásnak kell vennünk.² Hogy a huszitáknak még az utódjaik is a moldvai Husztban 1646-ban, Bandinus látogatásakor, magyarul miséztek volna, ez Bandinus szövegének téves értelmezéséből eredt. Bandinus u. i. csak a »Sacram et Vesperas« magyar énekléséről szól, mely régi magyar szokás, nem magyar misézésről. Így Döbrentei feltevése a husziták magyar, nemzeti nyelvű rítusáról s az ehhez szükséges magyar szertartás-, postillás, stb. könyvekről, bibliáról, alaptalan, vagy legalább is történeti adattal nem bizonyítható, merő feltevésé vált.³ Mődfellett túlozta Döbrentei a huszita menekültek számát s moldvai életük körvonalait is. A moldvai magyar települések közül csupán Huszt városa, egy mellette volt falu s a Dnyeszter melletti Csöböröcsök, valamint esetleg még ezen utóbbinak 3 eltűnt szomszéd faluja tartható huszita eredetűnek.⁴ Utóbbi helyen Bandinus korában, a XVII. század közepén 200 magyar lakott, Husztban pedig (a szomszéd faluból beköltözöttel) 682. A mellett, hogy tehát nem voltak sokan, nem is lehetnek mindnyájan magyarok a Moldvába menekült husziták. Ez abból gondolható, hogy a husziták 1646. évi névsorában a többi moldvai magyarok névsorától eltérőleg több szláv név van, sőt szláv forrásra valló névadási szokás is érződik.⁵ Hogy Tatrosra szintén kerültek volna husziták, erre

¹ Vö. Timár K. megjegyzését ITK. 1927, 271.

² Vö. Gálos: i. m. 15. Talán több is kiderülne, ha a ferences krónikát a gyulafehérvári püspöki könyvtárban megvizsgálhatnók. Döbrentei azt írja róla (RMNy. I. kötet XXI), hogy a rosszul írt szavakon változtatott benne Batthyány Ignác püspök (1780–98) keze. Ebből az sejthető, hogy Batthyány másoltatta le s e szerint egy XVIII. századvégi másoló betoldása lehetne a fenti rész.

³ Timár K.: *A moldvai husziták és csángók magyar miséje. Százéves történelmi hazugság.* Kalocsa, 1931. Pannonia-füz. 2.

⁴ L. erre Mikecs L.: *Csángók.* Bp., 1941. 99.

⁵ Vö. a Bandinus jelentésben (kiadta Urechiã V.: *Codex Bandinus.* Analele Ac. Rom. Seria II, Tom. XVI. Mem. Secț. Ist. București, 1895, ezután: Bandinus) Huszt névsorát. Szláv nevek ebben: *Bericska, Bobacse, Mihalecsko, Palocki, Paulocska, Rob, Robocska, Rozvány.* Az nehezen képzelhető el, hogy e nevek még a XV. század közepe óta folyamatosan megőrzött nevek lennének. Inkább az

semmi adatunk nincs, mégkevésbé arra, hogy a tatrosi másoló, Németi György, huszita lett volna.

Ezek a tények igen leszűkítik a huszita bibliafordításról alkotott elképzeléseket. Egyelőre ugyan még el kell fogadnunk a ferences krónikának azt az állítását, hogy a huszita Tamás és Bálint a bibliát Moldvában lefordította. Más kérdés azonban, hogy a tatrosi másolat, a Münchener-kódex ennek egy része-e, annál is inkább, mert egy a XV. század első feléből származó katolikus bibliafordításról is van hagyományunk.¹ Ebben csak akkor hihetnénk, ha a Münchener-kódex huszita eredete melletti érvelésből teljesen kikapcsolódnék az az érv, hogy Moldvában, »huszita környezetben« keletkezett s egyéb érvek (pl. nyelve, helyesírása, beosztása, szelleme, stb.) alapján bizonyulna be huszita származása. Egyelőre azonban, épp ellenkezőleg, katolikus eredetűnek mutatják a kutatások: a huszita felfogásnak semmi nyomát nem mutató, katolikus szellemű szertartáskönyv (evangelium) fordításának,² amelyhez hasonló más fordítások

gondolható, hogy az eredetileg szláv környezetből (talán éppen *Kamenestből*) származó husztiak egy bizonyos szláv névanyaggal megrakodva mentek Moldvába s névadásukban alkalmazták az ismert s gyakran használt szláv neveket (hasonlóra nem egy példa van). Talán erősítik ezt a feltevést az ugyancsak huszti *Péterecke*, *Demeterecke*, *Martonocska*, *Mihályocska*, *Szászocska* nevek, melyek megkülönböztető *-cska*, *-cske* képzője (a Bandinus-féle összeírásban Huszton kívül máshol nem fordul elő) a szláv *Bobacse*, *Bericska*, *Paulocska*, *Robocska*, *Mihalecsko*-féle nevek hanghatására léphetett funkcióba. Ha ez így van, a husztiaknak (azaz huszitiaknak) nemcsak névadásában, hanem nyelvjárásában is kellett szláv hatásnak lennie – s ebből következőleg feltételezett bibliafordításuk nyelvében is. Ezt megemlíteni fontos: a tatrosi másolatnak esetleges szláv nyelvi hatásból származó elemei a huszita fordítás mellett lehetnének érvek, ezeknek az elemeknek a hiányzása viszont a huszita fordítás ellen szólna.

¹ Timár K.: *Káldi György a legrégebb magyar bibliafordításról*. ITK. 1927, 270.

² Timár K.: *Premontrei kódexek. Huszita, vagy premontrei biblia?* (Kalocsa, 1924. Pannonia füz. 1.) című tanulmányában a premontrei kódexek közé sorozza, Gálos R. i. m. (15) bencés eredetét gondolja valószínűbbnek. Külső érvek alapján mi is az utóbbi mellett vagyunk. Bár a bencésrendről Kolozsmonostortól keletebbre nincs adatunk (vö. Sörös P.: *Az elenyészett bencés apátságok*. Bp., 1912. Szt. Benrend tört. XII/b. kötet, 69), a moldvai katolikusoknak valami úton-módon mégis kapcsolatuk lehetett vele. Ezt 1646/47. évi névsoruk sok *Bene*, *Bencsi*, *Benke*, *Bekő*, *Bekuc*, stb. vezetékeveiből sejtjük, melyek a *Benedictus* keresztnév egykori elterjedtségéről – s ezen keresztül Szt. Benedek egykori tiszteletéről – tanúskodnak. Alátámasztja ezt a jelzett névsorban a bencések kedvelt szentje, *Martinus* nevének gyakori keresztnévül választása is, ami a belőle alkotott vezetékevekből (*Marci*, *Martis*, *Martonocska*) gondolva, szintén régi keletű lehetett (vö. Mikecs L.: *A moldvai katolikusok 1646/47. évi összeírása*. Kolozsvár, 1944. Erd. Tud. Füz. 171., a keresztnevekről szóló fejezetet). Talán az a XVIII. század közepéről való adat is értékelhető, mely szerint néhány moldvai magyar család Kolozs-

a XV. és XVI. században sokfelé forogtak közkézen a magyar katolikus papság, szerzetesség körében. Hogy Moldvában egyéb magyarra fordított szertartáskönyv is megfordulhatott és használatban lehetett, ez a moldvai magyarok miatyánk-jának szövegéből sejthető, mely a Károli és Káldi bibliafordításából ma általánosan elterjedt miatyánk-nál régebbi eredetű; mása a Peer-kódexben s egyéb XVI. századi vallásos iratban, katekizmusban található meg.¹

Ha a Münchener-kódex katolikus eredete teljesen bizonyos volna, ezt nagyobb jelentőségűnek tartanók a moldvai magyarságra nézve, mintha huszita eredete volna igaz. Utóbbi esetben u. i. csupán egy történelmi véletlen folytán Moldvába került huszita csoportnak a tájhoz szervesen nem tapadó művelődési teljesítményéről volna szó, előbbi esetben azonban a Moldvában fejlődő, művelődő s az egyéb magyar területekkel lépést tartó moldvai magyarságról. Mostanáig ez látszik igaznak s e szerint a másoló Németi Györgyöt, »Hensel Emre fiát«– aki németből vált magyarrá² s valószínűleg nem szerzetes, hanem polgári könyvmásoló volt,³ – a moldvai magyarság kultúrájának legrégebbi ismert képviselőjeként kell tekintenünk. Megemlíthetjük vele kapcsolatban még egy kevésbé jelentős utódját, a neve szerint ugyancsak Tatroshoz való Tatrosy Györgyöt is, aki 1618-ban egy historiás énekes-könyvet másolt le, talán moldvai magyarok használatára.⁴

2. A tatrosi másolathoz mérhető jelentőségű a még napvilágra nem került, de egy XVII. századi román krónikában forrásul felhasznált moldvai magyar évkönyv. A román történelmi irodalomnak egy kényes pontját idézi fel ez, ezért hagyták máig is felderítetlenül.

monostoron földmunkát vállalt (Szegedi J.: *Decreta et vitae...* Claudiopoli, 1763², 262). A fentiekből azt gondoljuk, hogy egy bencés kódex könnyebben elkerülhetett Moldvába, mint egy premontrei, amit egyébként Timár is csak ferences közvetítéssel tud elképzelni (i. m. 45).

¹ Csúry B.: *A csángó miatyánk*. MNy. XXVI, 170.

² *Hensel* gyakori német, név, a *Hans* változata. *Tatros* szász lakosaira vö. Quirini 1599. évi jelentését (Hurmuzaki, *Doc.* III¹, 548), Bogoslavichét 1623-ból (»pochi...luterani« *Diplomatarium Italicum* a »Școala română din Roma« kiadványa [ezután *Diplom. Ital.*] II, 327). A *Hensel* > *Németi* névváltozás a magyar névadás egyik érdekes esete.

³ Szerzetesek nem szoktak olyan bő felvilágosítást adni magukról, mint Németi György. A polgári könyvmásolóra vö. Waldapfel J. véleményét, ITK. 1927, 96.

⁴ Ezt abból gyanítjuk, hogy kéziratát a moldvaiakkal kapcsolatot tartó Apor-család levéltárában találták meg, l. Dézsi L.: *Tatrosy György verseskönyve*. Ethnographia 1914, 313.

Az első románnyelvű krónikát, Grigore Ureche 1642 körül írt művét nem ismerjük eredetiben, csak másolatban. A másoló, Simion Dascălul, nemcsak másolta azonban Ureche krónikáját, hanem sokhelyt meg is toldotta. Ilyen tőle származó betoldás a moldvaiak eredetéről szóló egyik rész. E szerint, amikor a megsokasodó tatárok megtámadták László (*Laslău*, egyhelyt azt is hozzátoldja, hogy lengyelül *Stanislav*) magyar királyt, akiről azt állítják, hogy *válhovnic*, vagyis varázsló volt, az segítséget kért a római császártól. A császár erre átadta neki országa gonosztevőit, tolvajait, akikkel minden tömlőce megtelt, de csak azzal a feltétellel, hogy nem engedi őket vissza László belement a dologba. A tatárokat kiverte Magyarországból, sőt Moldváig, a Szeret folyóig üldözte a gonosztevők segítségével. A harcok után, ígérete szerint, nem engedte vissza a gonosztevőket, hanem Máramarosban telepítette le őket. E Lászlót megsegítő máramarosi tolvajokból lettek azután a moldvai románok.

A történetet, melyről még azt is megjegyezte, hogy igaznak látszik, – mint maga mondja – a »letopiseșul cel unguresc«-ból, a »magyar évkönyv«-ből vette Simion Dascăl. Ezt nem is kétlik a román történészek, bár sejtelmük sincs, hogy honnan vehette Simion Dascăl (akiről magáról is hallgatnak az adatok) ezt a magyar évkönyvet. Csupán azt jegyzik meg, hogy a Lászlóról és a tatárokról szóló monda, a románok becsületébe vágó részlet nélkül, nagyjából hasonló motívumokkal, egy XVI. század eleji, középbolgár nyelven írt, s az orosz Voskresenskaja lëtopisi nevű gyűjteményben megtalált moldvai krónikában, az ú. n. *Cronica anonimă*-ban is előfordul.¹

Ebben a »Cronica anonimă«-ban, vagyis Névtelen krónikában két keresztyén testvéréről van szó, kik népeikkel Râm (Róma) városában várat építettek s békében éltek, míg csak Formos pápa át nem tért az igaz hitről, az ortodoxiáról, a latin, a katolikus hitre. A Râm-beliek ekkor két pártra szakadtak (ortodoxokra és katolikusokra: régi Râm-beliekre és új Râm-beliekre) s a magyar László (*Vladislav*) király idejéig harcoltak. Ez a Vladislav, bár külsőleg katolikusnak mutatta magát, mégis, mint Szava szerb érsek unokája, lélekben ortodox volt. Mikor a tatárok megtámadták, Râm (Rómá)-ból kért segítséget. Az új Râm-beliek (=katolikusok) ügyeskedve, a régi Râm-belieket (=ortodoxokat) küldték el, hogy a harcban mind egy szálig elveszenek. De azok megálltak a helyüket s a Tisza mellett megverték a tatárokat. Vladislav erre, ortodox hitük

¹ L. minderre N. Cartoian: *Istoria literaturii române vechi*. București, 1940–42, 152.

meghagyásával, Máramarosban telepítette le őket s belőlük származtak a moldvaiak.¹

A »Cronica anonimă« és Simion Dascălul mondáját összevetve, a következők derülnek ki.² Amaz ortodox szemléletű s katolikus-ellenes; a pápa szerinte »áttért«, László király titokban ortodox volt. Emez az ortodox románokat tolvajoknak, gonosztevőknek tette meg, tehát csak katolikus csinálhatta, aki a tendenciát visszájára fordította. E mellett szól talán László király »vâlhovnic« jelzője is, mely esetleg »csodatevő«-nek, tehát a legnagyobb katolikus erényűnek értelmezendő. Észrevehető továbbá, hogy a »Cronica anonimă« *Vladislav*-ja. *Laslău* (< magy. *László*)-vá változik Simion Dascălnál. Mindezt a változtatást Simion Dascălul maga nem végezhette el, hiszen Lászlót, mint idéztük, hibásan a Stanislav megfelelőjének tartotta, nem pedig a Vladislavenak; azonkívül ortodox volt s nem katolikus, tehát éppen ő nem változtathatta meg a katolikus-ellenes mondát ortodox-ellenessé. Így bizonyos, hogy egy – katolikus szellemű – magyar évkönyvet kell a két monda között átalakító tényezőként fölvennünk, hiszen erre a munkára utal forrásként Simion Dascălul is.

Katolikus szellemén kívül több más, érdekes vonást is megtudhatunk a magyar évkönyvről, Simion Dascăl Ureche-másolatán keresztül. Nagy utat futott meg egyik naiv etimológiája. A moldvai *Szeret* folyó

¹ Uo. 35. – Igen megnyujtaná e tanulmány keretét, ha a moldvai eredetmonda e két változatán kívül annak egyéb nyomaira is kitérnénk. Csak utalunk rá, hogy a monda egy harmadik változatát Schloezer világtörténetében s ennek nyomán Engel magyar történetében lehet megtalálni (említi Komlóssy E.: *Ureche Gergely és Simion Dascăl moldvai krónikája* c. dolgozatában, Bp., 1941. 20 kk., vö. még Gáldi L.: AECO. VII, 354). E szerint az igazhitű ortodox románok Konstantinápoly mellett éltek s Paleolog Mihály és fia, Andronikos bizánci császárok vonzódtak a nyugati hit felé, amiért a románok bosszúból többször kirabolták Bizánc városát. E miatt örömmel küldték el a bizánciak a románokat a tatárok ellen segítséget kérő Kun László táborába, azt remélve, hogy a harcokban mind elvesznek. Távollétükben ezért lakóhelyeiket feldúlták, családjaikat pedig Kis-Ázsiába telepítették. Amikor a görögök álnokságáról értesülést szereztek a tatárok ellen vitézül harcolt románok, arra kérték az ortodox érzelmű Kun Lászlót, hogy Magyarországon telepítse le őket. Az Máramarost jelölte ki nekik lakóhelyül. – E változat nyilvánvalóan Schloezer kompilációja az orosz évkönyvekben olvasott fenti Cronica anonimă-ból (forrásának az orosz évkönyveket jelöli meg) s egy bizánci történetből, mely a vlachok megbízhatatlanságáról s Kis-Ázsiába való áttelepítéséről is szól. Ez a bizánci történet feltehetőleg Georgios Pachymeres munkája, mely az 1261–1308 közti eseményeket tartalmazza (László ezért lesz Schloezernél Kun László) s 1308–10 közt készült (Gyóni Mátyás szíves szóbeli közlése, vö. még Hurmuzaki, *Fragmente* I, 148–51).

² Vö. Lükő G.: *Moldva alapításának mondáihoz*. Ethnographia 1936, 48.

nevét (rom. *Siret*) u. i. úgy magyarázta, hogy László király a tatárokat e folyóig űzve, azt kiáltotta a partján, hogy »szeretem, szeretem«.¹ – Valószínűleg belőle való az a részlet is – bár Simion D. másolata szerint ezt a (mindmáig ismeretlen) »letopisețul cel moldovenesc« írja, – hogy *Szucsava* városát magyar szűcsök alapították, mint a neve is mutatja (rom. *Suceava* < magy. *suci*, olv. *szűcs*).² – Az is kikövetkeztethető a magyar évkönyvről, hogy írója, egy másutt elő nem forduló László-monda megalkotója, ismerte a magyar Szent-László mondakört. Annak egyik jellemző motívumát u. i. ő maga is felhasználta: a Radnai-hágón keresztül üldözve a tatárokat, »László király két helyen is jelet vágott a sziklába«.³ E részlet két motívum kontaminációjából eredhetett: László vizet fakaszt a sziklából s László lovának patkója nyomot hagy a tordai hasadék szélén.⁴ – De nemcsak a László-mondákban, hanem a régi magyar törvényekben is járatos lehetett a magyar évkönyv írója, mert azok mintájára a László-mondában tüzes vassal perzseltette meg a római császárral a gonosztevőket, mégpedig körbe a fejükön. Ismeretlen szerzőnk azt is megfigyelte, hogy e perzselés emléke még az ő korában

¹ L. e. részletet a Giurescu-féle kiadásban (*Letopisețul Țării Moldovei până la Aron-Vodă*, stb. București, 1916. 10. – Előfordul e származtatás M. Costin egyik krónikájában, az 1684-ben írt »Cronica Țării Moldovei și a Munteniei«-ben is (kiadva: I. Bogdan: *Cronice inedite*, stb. București, 1895), 186, 200. – Érdekes, hogy a *Szeret* – *Siret* folyó nevét máig sem sikerült elfogadhatóan megfejteni, még G. Weigand is csak e régi naiv etimológiát hozza fel, megállapítva melleleg, hogy a rom. *Siret* forma egy magy. *Szeret*-ből eredhet (XXVI –XXIX. Jahresbericht, 83).

² E származtatásnak, melyet egyébként szintén átvett M. Costin (I. Bogdan kiadásában 200), semmi nyomát nem találtam az Ureche előtti szlavón nyelvű krónikákban, nem hihető tehát, hogy ezek alapváltozatában, a Ștefan cel Mare alatt írt hivatalos, vagy más későbbi krónikában, vagy ennek egy román fordításában benne lett volna. Ennélfogva Ureche-ben fordul elő először. Ureche krónikájára pedig nem jellemző az etimologizálgatás. Néhány latin és román szó rokonításán (ez azonban az olasz humanista Bracciolini-től van átvéve, vö. Cartoian: i. m., 148), meg *Moldva* nevének a Moldva folyó nevéből való származtatásán kívül csupán két név, a *Szeret* és *Szucsava* fenti megfejtése fordul elő. Az pedig alig képzelhető el, hogy ha Ureche vagy esetleg Simion D. etimologizálni akarta volna a tömérdek moldvai földrajzi nevet, ne telt volna nekik a Moldva néven kívül többre, mint két magyar eredetűnek tartott név megfejtésére (magyar nyelvtudásukra különben sincs támpontunk). Valószínű, különösen mivel ezt a Szeret nevééről bizonyosan tudjuk is, hogy mindkét név magyarázata a magyar évkönyvből való.

³ L. a Giurescu-kiadásban, 10.

⁴ A párhuzamra már Veress E. is utalt: *Note la amănuntele ungurești din letopisețul Țării Moldovei al lui Gr. Ureche și Simion Dascălul*. Revista Ist. Rom. III (1933), 383.

is élt a moldvaiak és máramarosiak között, akik a hajukat körbe leborotválták.¹ Bár e szokás eredetének magyarázata nem állja meg a helyét, maga a megfigyelés pontos² és arról tanúskodik, hogy a magyar évkönyvíró jól ismerte a moldvaiakat. – A magyar moldvaiaktól egyébként még egy népmondai részletet is bevett a László-mondába: azt t. i., hogy László király a tatárok legyőzésekor, ami éppen a farsang utolsó, húshagyó napjára, vasárnapra esett, engedélyt kért püspökeitől, hogy a farsangot három nappal megtoldhassa. Ezért tolódott el a tatárok legyőzése után László hitén, azaz a katolikusok körében a húshagyó-nap keddre, a nagyböjt hetére.³ A mondának e részlete még a mai napig is él a moldvai magyarok között,⁴ akiknek a húshagyó vasárnapot ülő ortodox románok szomszédságában meg kellett valahogy okolniok, miért tartanak húshagyó keddet. Így keletkezett tehát a monda fenti részlete, amelyet évkönyvébe az ortodoxokkal szembenálló magyar évkönyvíró is gondosan feljegyzett.

Már a fenti szűkös részletek is bizonyossá teszik, hogy a magyar évkönyv és írója csak moldvai eredetű lehet. A szláv nyelvű »Cronica anonimă«-t (esetleg annak egy román változatát), melynek Vladislavról szóló ortodox mondáját Lászlóról szóló katolikus mondává változtatta, csak Moldvában láthatta az évkönyvíró, mégpedig a »Cronica« megírása és Oroszországba vitele, tehát a 16. század eleje és vége között.⁵ Moldvai eredete mellett szól a tatárok elleni csata áthelyezése a Tiszától (mert a »Cronica anonimă« szerint a Tiszánál volt) Moldvába, a Szeret mellé; azonkívül sok moldvai helyi ismerete (etimológiák, a hajleborotválás megfigyelése, a húshagyó-keddes részlet felvétele moldvai magyar népmondákból). Valami olyan északmoldvai magyar lehetett⁶ akinek kap-

¹ A Giurescu-kiadásban, 9.

² A szokás tényleg élt Moldvában, még a legújabb időben is, vö. Ballagi A. megfigyelését: Földrajzi Közl. 1888, 9, és G. Weigand: IX. Jahresbericht (1903) 143, de nem római, hanem kun eredetű (I. Györffy I.: *Adatok a tar viselethez*. Népr. Múz. Értesítője 1926, 29),

³ Giuresu-kiadás 11.

⁴ Vö. Lükő G.: *A moldvai magyarság*. Bp., 1936. 83 adatait és magyarázatát.

⁵ A Cronica adataira I. Cartojan: i. m. 35.

⁶ Lükő; i. m. (*Moldva alap. mond.*) 53 a szereti domonkosokra gondol, akiknek »Péter vajda édesanyja, Margit alapított kolostort 1377-ben«. Lükő bizonyára a magyar Margit alapításának tartja a szereti kolostort, de ez később élt. Péter anyja Margit litván hercegnő volt (vö. N. Iorga: *Istoria comerțului românesc*. Vălenii de Munte, 1915. 77). Szereti magyarokra sincs semmi adatunk (az ottani katolikusok németek és lengyelek voltak), úgyhogy az évkönyv Szereten nem keletkezhetett.

csolata volt a szucsavai vajdai udvarral s könnyen megszerezhetette onnan az évkönyve alapjául szolgáló »Cronica anonimă«-t, vagy annak egy változatát. Ezt már csak azért is feltehetjük, mert a moldvai krónikák egyik német változatát is (nevezhetnők »letopisețul cel nemțesc«-nek, német évkönyvnek) a vajdai udvar egyik szlávnyelvű krónikájából készítette valószínűleg egy moldvai szász,¹ – úgy látszik tehát, hogy Moldova másik két jelentős népe a román mellett, a magyar és német is kompilált ekkor magának egy-egy moldvai történetet.²

A magyar évkönyv kérdésének nem mondhatunk búcsút ama sejtésünk kifejezése nélkül, hogy a magyar és román krónika-irodalom közötti érintkezés nem volt csak egyszeri s véletlen. Lükő is utalt már arra, hogy a moldvai magyar évkönyv alapjául szolgáló »Cronica anonimă« Vladislav-mondájának végső forrása egy Nagy Lajos korabeli László-monda, mely a Dubniczi-krónikában maradt fenn s valamikép a moldvai krónikaíró előtt ismeretes volt.³ Ugyancsak Lükő összeállította a magyar csodaszarvas meg a moldvai román Drágos-monda hasonlatos, sőt egyező vonásait,⁴ amelyekből az következtethető, hogy a Drágos-mondá-

¹ E német krónikára s az írójára vonatkozó feltevésekre l. Cartoian: i. m. 30–3, 41.

² Úgy hisszük, hasznos volna ebben az irányban tovább kutatni. Mi magyarok legfeljebb csak azt deríthetjük még ki, hogy honnan való Ureche krónikájának egyéb magyar anyaga, pl. Erdély s vallásainak érdekes leírása (l. erre Veress E. i. m.): az is a feltételezett magyar évkönyvből-e, vagy más forrásból. A többi munkát a románoknak kell elvégezniök. Talán még meglelhetik a katolikus egyházak s kolostorok egykori könyvtárainak töredékeit, melyek esetleg útbaigazítást adhatnak. A dologgal érdemes volna törődni, mert – a románokkal ellentétben – hisszük, hogy a román történet magyar vonatkozású részleteinek a kidolgozása nagyon hasznos lehet a román történet szempontjából is. Így pl. a fentiekből kiderült, hogy a magyar évkönyv románokat gyalázó részlete nem magyar-román, hanem katolikus-ortodox ellentét következménye, a »magyar elfogultságról s tendenciáról« való beszéd tehát (vö. még az alapos Cartoian-nál is, i. m. 152) anakronizmus. A rejtélyes Simion Dascălul eredetét sem kell Máramarosban, vagy magyar környezetben keresni: a magyarokkal kapcsolatos dolgokat a magyar évkönyv alapján írta. Érdekesnek tartjuk még egyébként azt is megemlíteni, hogy közvetett úton a moldvai magyar évkönyv készítette elő a talajt a dáko-román kontinuitás számára. A románok eredeti mondai származáshagyományát u. i. a románokra nézve olyan sértő módon változtatta meg s ezt a sértést olyan meggondolatlanul szötte bele Simion Dascăl az Ureche-féle krónikába, hogy a későbbi írók, a moldvai M. Costin és a havaselvi C. Cantacuzino szégyenkezve hadakozni kényszerültek ellene. S hogy a román nemzeti becsületen esett csorbát kiköszörüljék, kapva-kaptak az európai humanista elképzelésen, mely Traján Dáciája örököseinek gondolta a románokat.

³ I. m. (*Moldv. magy.*) 85.

⁴ I. m. (*Moldva alap. mond.*) 53–6.

nak, a moldvai országalapítás mondájának megalkotásánál mintául vették a magyar eredet- és országalapításról szóló mondát. Milyen úton kerülhettek magyar krónikarészletek Moldvába, román krónikákba? A nem népi, hanem tudós eredetű Drágos-monda nem keletkezhetett előbb a XVI. század második felénél, amikor a moldvai évkönyv- és krónikaírás megkezdődött. A »Cronica anonimă«-ról biztosan tudjuk, hogy a XVI. század elején írták. Ebben az időben még mindig sokan voltak a moldvai vajda bojárjai között a magyar eredetűek, akik moldvai főtiszteket viseltek. S e magyar eredetű bojárok, akik a nemesi él udvari életnek oly sok magyar hagyományát honosították meg Moldvában, talán a magyar mondai, krónikaírói hagyományokból is közvetítettek valamit.¹ Eredménynek ez még ingatag; ösztönzésnek a további kutatásra, azt hiszem, elegendő.

3. Már az előző két pontban felhozottak is elhítetik, hogy az íráskultúra a Kárpátokon túlra települt magyarok között meglehetősen fejlettséget ért el. Ennek hihetőségét csak tovább növeli az az eddig kevés

¹ Erre esetleges magyar eredetű logofát-oknak, kancellároknak lehetett leginkább alkalmuk. (Pl. a nagykiterjedésű s valószínűleg magyar eredetű *Tăutul* bojár-családnak az egyik tagja 1430-ban pisar, titkár; egy másik [az előbbinek talán a fia] *Ioan Tăutul* 1464-ben diac, ugyanez évben pisar, 1499-től 1511-ig logofát, M. Costăchescu; *Documente moldovenești dela Ștefan cel Mare*. Iași, 1933 [ezután: *Cost. Doc. dela Ștefan*] 25 – 8.)

A román krónikairadalomban, de az udvari, vitézi, hadi, városi, stb. életben is tapasztalt magyar hatás további kutatása szempontjából – úgy hisszük – elengedhetetlen a középkori magyar eredetű bojárok teljes jegyzékének összeállítása, mely a moldvai oklevelek kritikai kiadása után most már lehetségessé vált. E bojárok megállapítására döntő magyar eredetű nevük (melyek néhol még magyar sorrendben is vannak írva, mint *Ghelebi Miclăuș* és *Levet Miclăuș* esetében, vö. M. Costăchescu: *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, I–II. Iași, 1931–2 [ezután *Cost. Doc. in. de Ștefan*] 77, in). Döntő még esetleges magyar lakosságú falujuk, birtokuk (Ghelebi M. fiai pl. *Cașen*, *Ohtuz*, *Ștănișoreștii*, *Laslouștii*, *Grozeștii* és a Vlicic melletti *Stoeneștii* falvakat birtokolták 1410-ben, melyek a tatrosmenti székelység települési kerületében fekszenek, közülük *Ștănișoreștii* [Sztánfalva] és *Grozeștii* [Gorzafalva] magyar lakosságú volt 1643-ban (vö. Bassetti jelentését, *Diplom. Ital.* II, 350; *Cașen* magyarságáról az adatok hiányzanak, a többi eltűnt közül pedig *Laslouștii* magyar nevű). Fontos a családfájuk s rokonságuk lehető megállapítása (szüleik, gyermekeik keresztnéve ortodox név-e, vagy az ortodoxok körében nem használatos katolikus név-e, mint pl. *Domokos*, stb.)? Kikkel házasodtak össze? A fenti *Tăutul* logofát lányát pl. *Săcuianul ceașnic*, tehát egy ugyancsak magyar eredetű főúr vette el, l. *Cost. Doc. dela Ștefan* 31). Esetleges egyéb szempontok is fontosak lehetnek: 1511-ben pl. Bogdan vajda *Tăutul* logofátot küldi követnek Magyarországra (*Cost. Doc. dela Ștefan* 26), ami azt jelenti, hogy magyarul, de legalább latinul kellett neki tudnia s latin tudása is katolikus, azaz magyar volta mellett bizonyíték az ortodox környezetben.

figyelemre méltatott tény, hogy a román vajdák a XVI. század második felétől a XVII. század végéig, tehát mintegy másfél századon át, főleg magyar nyelvű levelekben érintkeztek az erdélyi fejedelemmel s az erdélyi városokkal. E levelekről általában az a vélemény, hogy vajdai szolgálatban állott erdélyi magyar íródeákok írták,¹ akár csak a vajdák latin nyelvű leveleinek nagy részét is. Előrebocsátva, hogy a kérdésben csak a leveleknek – a budai török basák magyar leveleihez hasonló – kiadása után lehet végleges megállapításokat lenni, közöljük részben új eredményt adó részletmegfigyeléseinket, melyek a moldvai vajdák Beszterce városához (s rajta keresztül sokszor az erdélyi fejedelemhez írt) leveleire vonatkoznak.

A latin nyelvű levelek sorát Petru-Vodă törte meg 1540-ben több német levéllel. Valami ügyben Konstantinápolyba ment, útjára kotnári szász várnagyát, Gr. Rosenberget vitte magával s az onnan Besztercébe küldött leveleit vele íratta. A besztercei bíró, Thomas Walldorfer sógora volt Rosenbergernek, s talán e rokoni kapcsolaton felbuzdulva, az a maga levelei mellett a vajda leveleit is, közvetlenebb formában, németül írta a »lyben Schwoger«-nek.² – Moldvába visszatérve, újból latin levelet íratott Petru-Vodă, csupán 1544-ből van még egy Herlőban keltezett német levele.³ Az első magyarnyelvű levél Alexandra Lăpuşneanu vajda idejéből, 1558-ból való.⁴ De ezt egyelőre nem követte újabb. Despot-Vodă (1561-3) a nyugati kultúra terjesztésére német humanistákat alkalmazott Moldvában, így a szászországi Sommer Jánost, meg a bécsi von Rewelles Györgyöt, s az utóbbit titkárának és irnokának tette meg.⁵ Rewelles a latin levelek mellett természetesen csak német leveleket írt, magyarokat nem. Érdekes, hogy az 1561-ben felbukkanó magyar titkár, Stephanus a Dees, szintén nem írt magyarul leveleket Besztercébe, csak latinul. Hosszú titkársága alatt (1561-től 70-ig található neve a levelek alatt) csak egyetlen magyar levelet küldtek a vajdák Besztercébe, 1563-ban. A magyar levelek áradata 1577-ben kezdődött el. Íróik sajnos nem adtak magukról felvilágosítást, miként

¹ Vö. pl. Lükő: i. m. (*Moldv. magy.*) 45.

² Hurmuzaki: *Doc.* XV, 388–93. Talán azért is feljogosítva érezte magát Rosenberger a németre, mert a moldvai szász városi lakosok, moldvabányaiak, szucsavaiak már 1472 óta (vö. uo. 77–8) németül leveleztek Besztercével..

³ Uo. 437.

⁴ Uo. 539. Az alább következő adatok is Hurmuzaki, *Doc.* XV. kötetéből valók.

⁵ L. K. K. Klein: *Rumänisch-deutsche Literaturbeziehungen.* Heidelberg, 1929. 81 – 5. Sommer »De clade Moldavica« c. elégia sorozatát szentelte Despotnak s benne szól Rewelles-ről is.

az eddigiek. Talán Dési István tért át a magyar nyelvre, mert még a hetvenes években is Moldvában volt. Ezt onnan gondolhatjuk, hogy 1580-ban még az ő (Desy new Istwan Deak) és egy társa (Nemes Illyes – szintén vajdai írnok?) adósságai miatt tartott vissza az erdélyi fejedelem moldvai kereskedőket.¹ – Későbből Vitéz Mihály vajda moldvai leveleinek az írnokát ismerjük, Rácz Jánost, aki már Havaselvéről is írta hol latin, hol magyar leveleit Erdélybe.² A vajda Erdélybe s onnan moldvai hódítására is magával vitte, s kéthónapos rövid moldvai táborozásáról Joannes Iacobinus secretarius, azaz Rácz Jakab magyar leveleiben tudatta Besztercén keresztül az erdélyiekkel, hogy »az kerez-tiensegh iawara es az Romay chiazar w felsege zerencheiere ez orzapot Moldowat istennek segítsege altul megh veóttwk, kinel nagjub ellensegunk nem volt.«³ – Mihály vajda után tovább tart a magyar levelek fölénye a latin s német levelekkel szemben. De nem töretlenül. Gaspar Gratianus vajda (1620) csak latin leveleket íratott. Ştefan Tomşa kétszer is románul írt a beszterceieknek, 1622-ben és 1623-ban. Vasile Lupu uralkodása elején, 1635-től 1641-ig csak latinul és németül levelezett, 1641 végén három levélre szerzett magyar írástudó embert s csak 1646-tól kezdve íratta minden levelét magyarul. Bandinus érsek jelentése szerint ekkor egy D. Petrus Miskolczi Officialis élt Jászvárosban, meg egy Ioannes Deak.⁴ Ha az egyiknek »officialis« címét, a másiknak »Deak« nevét tekintjük, akár mindkettőjüket is a vajda magyar írnokának tartathatjuk. A század második felében megszilárdult a magyar levélírás gyakorlata. A magyar íródeákok egyszer-egyszer a maguk dolgában is írtak néhány sort Besztercére a vajdák üzenetei, kérései mellett. Máté deák pl. 1668-ban félreérthetetlen célzást tesz a besztercei bírónak, hogy »ha nagysaga szamara penzen vesznek ott bort Tokait, az Lengyell Deak tarsommal müis három nagy vederrel Tokai bort Nagysagod jó egessegeert meginnank.«⁵ Mátén kívül még csak Mihály Deak, »az Vaida eő Nagysaga magyar deakja« fedi fel kilétét egy 1678. évi levélben.⁶ 1680-ban egyszerre végeszakad a Besztercére írt magyar leveleknek, a két legutolsó, a többtől jól elmaradva, Antioh Cantemir vajda alatt, 1697-ben kelt.⁷ Az utolsó vajdai magyar titkár, Andor Palozska (írva

¹ Hurmuzaki: *Doc.* XV, 679.

² Vö. uo. XII, 338.

³ Uo. 909.

⁴ Bandinus, *Ias* alatt 22. §.

⁵ Hurmuzaki, *Doc.* XV, 1332.

⁶ Uo. 1370.

⁷ Uo. 1463–4.

még: Balosca, Poloska) 1696-ban, 38 éves korában van bejegyezve a jászvásári katolikus anyakönyvbe feleségével és három gyermekével együtt.¹

A fentiekből megállapítható, hogy a moldvai vajdák nagyjából az erdélyi fejedelemség fennállása alatti időben írtak magyar nyelvű leveleket Besztercére. Ezirányú ténykedésük e szerint udvariasság volt, a jószomszédi viszony ápolása (ezt különben állandóan hangsúlyozzák leveleikben) a még időben nem messzi, hatalmas Magyarország keleti részével s annak sokszor »királynak« titulált fejedelmével szemben. Az udvariasságból írt levelek azonban, mint láthattuk, nem voltak állandónk, kötelezőek. Erre egyébként már csak azért sem volt szükség, mert a diplomáciában egyes beszterceiek mind a négy nyelven írtak választ Moldvába: az onnan jövő levelek nyelve szerint latinul, magyarul, németül, sőt románul is, hiszen nekik fontos érdekük volt a barátság a vajdával. Engedélyével kereskedőik, iparosaik jártak át Moldvába, levelei révén meg az erdélyi fejedelmet informálhatták, ugyancsak hasznot húzva, a moldvai ügyekről.

A legfőbb kérdés ezek után – ha már sem a politikai udvariasság, sem a címzett (ez esetben Beszterce városa) nem követelték meg a kizárólagosan magyarul írt leveleket –, hogy ezek keletkezésében mi volt akkor a döntő tényező? Természetesen a moldvai kancelláriának az a szokása, hogy Moldva szomszédainak a XVI. és XVII. században a maguk nyelvén írt, azaz magyarnak magyarul, németnek németül, lengyelnek lengyelül. De ezenfelül, úgy gondoljuk, közrejátszott bizonyos kényszerűség és alkalmosság is. Kényszerűség azért, mert a bizánci kultúrkörbe tartozó Moldvában csak igen kevesen, a Lengyelországban, katolikusoknál tanult bojárok ápták a latin nyelvet.² A latinnal egykor nagyobb mértékben élő magyar és szász katolikusok között is igen ellanyhulhatott a latin nyelv ismerete a XVI. század második felében s a XVII. század elején (tehát éppen a magyar levelek küldése idejében), mert felbomlott egyházi szervezetük s megmaradt néhány papjuk – amint erről még szó lesz – a reformáció szellemében szolgált közöttük. Nehéz volt tehát Moldvában a jelzett időben latin nyelvhez értőkre szert tenni. Erdélyben is fogyhatott ezek száma, hiszen részben a reformáció, részben pedig még a fejedelmi kancelláriában is térhódító magyarnyelvűség itt is elvégezte a maga munkáját. A latin nyelv így keletkezett inségében bizonyosan kényszerűségből fordultak a, vajdák a magyar nyelvhez, mert ezen írni

¹ *Diplom. Ital.* IV, 296 és a névmutatóban.

² Vö. erre Deodatus értesítését 1641-ből (*Diplom. Ital.* IV, 105).

tudót könnyebben találhattak, mint latinul írók. De hogy még így is inkább csak alkalom-, mint tervszerűen kereshettek s alkalmazhattak magyar diákokat, ezt a feltevést egy megfigyelés erősíteni látszik. E megfigyelés szerint, ha a vajdák tartózkodási helyüket változtatták, változott sokszor leveleik nyelve is. Ezt már jól láthattuk Petru-Vodă és kísérelője, Gr. Rosenberger konstantinápolyi útja említésekor is. Más példát is felhozhatunk. Petru-Vodă Jászvásárról több latin levél után 1574-ben magyarul íratott Besztercére. 1575-ben újra latinul, 1576-ban pedig, a felerésznt német lakosságú Kotnárból (ahol vajdai szülő volt), németül.¹ A példa az előzővel együtt világosan mutatja, hogy német levelek abból az alkalmosszerűségből születtek, hogy a vajda, tartózkodási helyén, németül írni tudókkal rendelkezett. Úgy gondoljuk, hogy a magyar levelek is hasonló alkalmosszerűségből keletkeztek. Azaz részint abból, hogy tudtak-e a vajdák magyar levelek írására erdélyi magyar litteratus embert keríteni az udvarukba, részint abból, hogy akadt-e tanult moldvai magyar, akit megbízhattak magyar levélírással.

Hogy erdélyi, de részben moldvai magyarok is írták a vajdák magyar leveleit, ezt elsősorban a levelek nyelvéből következtethetjük. Még helyesírásuk és levélíró-stílusuk alapján is világosan el lehet különíteni az egyes levélíró személyiségeket. Élesen különböznek ezek pl. abban, hogy miként kezdik s mint zárják a leveleket, hogyan címezik őket s hogyan tüntetik fel a levélírási helyét, dátumát. Nyelvjárásuk (pl. í-ző), vagy egy-egy nyelvjárási alakjuk már a származásukra is fényt vet. Több levélből pl. bizonyosan meg lehet állapítani, hogy székely fogalmazta. Moldvai magyar írókra moldvai magyar nyelvjárási alakok utalnak,² pl. *eszmét* = *ismét*, *arasz* = *áros*, ha nem írás-, vagy közlés-hibák, moldvai magyar helyesírásra példák; *hal léte* (hol léte), *haszája* (hozzája), *onakája*, *állapat*, *szolgájak*, *juhoknak* (juhoknak), *templomat*, *onnot* (ónot), stb. a gyakori *o > a* nyíltabbá válásra; az *árus*, *or* szavak egy már azonkorbéli nyelvi régiségre a levelek többségében használt *keres-*

¹ Hurmuzaki: *Doc.* XV, 665.

² Ilyeneket már Kelecsényi József is vélt felfedezni (Kubinyi–Vahot: *Magyarország és Erdély képekben*. Buda, 1856. II, 128) Radu vajda egy általa, léközölt 1623. évi levele alapján, azt állítva, hogy »a Moldvaországi fejedelmek régebb időkben magyarul is leveleztek, mégpedig a Moldvában letelepült csangó magyarok – eredetileg székelyek – lágy dialektusán, mely *cs* és *s* helyett *cz*-t és *sz-et* használ.« Megállapítása azonban részint hibás megfigyelésen, részint egy helyesírásai sajátosság téves értelmezésén alapszik (erre már Lükő: i. m. [*Moldv, magy.*] 45 is utalt). Nem is kell mondanunk, hogy mai olvasási szabályok szerint nem olvashatjuk-e régi leveleket. Minden levélnek külön meg kell állapítani a helyesírás szabályait s csak azután állapíthatjuk meg az egyes szavak hangzását,

kedő, tolvaj, lator ellenében. Csak nyelvjárásuk alapján természetesen nehéz az irnokok esetleges moldvai származását megállapítani, részint helyesírási következetlenségek, vagy közlési hibák,¹ részint pedig ama megfigyelhető tünet miatt, hogy az írástudók, akarva vagy akaratlanul, rendszerint elszakadnak nyelvjárásuktól. Jó példa erre egy alább tárgyalandó, bizonyosan moldvai magyar által írt szabófalvi levél.

Hogy a moldvai vajdák moldvai magyarokat is felhasználhattak magyar levelek írására, erre a levelek egyes nyelvi elemein kívül egyébből is következtethetünk. Rendkívül érdekes pl. a már említett Alexandru Lăpușneanu vajda egy 1561-ben íratott latin nyelvű levele a beszterceiekhez, melyben váltott lovakat kér Besztercétől Kolozsvárig »Magyarország királyához«, János Zsigmondhoz küldött követei, Demetrius Wlad szucsavai várkapitány és Iacobus Literatus totrusienis számára.² Rögtön láthatja az ember, hogy e követség egyik tagja, a tulajdonképeni tárgyaló fél, egy román bojár volt, a másik pedig egy tatrosi literátus magyar, Jakab diák, aki a román bojár szavait a magyar fejedelem előtt tolmácsolta. S Iacobus jól megfeleltethet szerepének, mert három év múlva 1564-ben újra elküldte őt Alexandru vajda János Zsigmondhoz »sürgős ügyekben«, ezúttal azonban már egyedül.³ A tatrosi Jakabéhoz hasonló megbízatás, különösen moldvai szászok megbízatása a besztercei szász tanáccsal való tárgyalásra, nem egyedüli a moldvai történetben.⁴ Ha pedig ilyen gyakorlat alakult ki moldvai magyarok s németek igénybevételére a szomszéd Erdéllyel való tárgyalásokban csak természetes, hogy a moldvai magyarokat Erdélybe szóló magyar levelek írására is fel-

¹ Hurmuzaki: *Doc.* XV. kötete (Iorga kiadása) magyar levelei rendkívül sok közlési hibával vannak teletűzdelve.

² Hurmuzaki: *Doc.* XV, 569.

³ Uo. 611.

⁴ 1529-ben »Michael castellanus Cotnar et Salamon Porkolab« tárgyaltak a magyar király helytartójával, Báthori Istvánnal a moldvai vajda megbízásából (Hurmuzaki: *Doc.* XV, 328). Származásuk helyét és tárgyaló felüket ismerve, legalább egyiküket feltétlenül magyarnak kell tartanunk. – »Georgius castellanus de Kotnar«-t 1542-ben három ügyben is elküldte Péter vajda Besztercébe. Az egyik ügyet maga tárgyalta le, a másikra Petrasku pocillatort, a harmadikra Harrabor (Hrăbor) cubicularius-t kapta kísérőül (uo. 427–8). Ebből nyilvánvaló, hogy megbízatása hasonló volt a tatrosi Jakabéhoz. Két román bojár, főtisztviselő tolmácsa volt a besztercei német városi tanács előtt. – A már említett és szintén német Gr. Rosenberger kotnári várnagy 1544-ben és 1546-ban járt Besztercében, moldvai ügyben – természetesen szintén németül – tárgyalni (uo. 437, 448).

használták. Annál is inkább, mert erre sem hiányzanak az analógiák.¹ Azt a módfelett érdekes oklevelet sem hagyhatjuk említetlenül, melyben Bogdan vajda 1450-ben megvédi a brassói kereskedők fosztogatásának vádjá ellen Demetrius és Dominicus de Nyoytod »kedves és érdemes barátait, kipróbált híveit«.² Nevezettek ugyanis, maga az oklevélközlő Costăchescu szerint is, Tatros-menti magyarok voltak, esetleg Borzeștiből (Borzfalvából), mely helynek Bogdán vajdával s állítólag itt született fiával, Ștefan cel Mare-val szoros kapcsolata volt.³ S ha ez így van és a fenti oklevél e szerint azt példázza, hogy a moldvai vajdát helyi kötelékek barátságával fűzték moldvai magyarokhoz, mi sem természetesebb, mint hogy az államügyek intézésében, így magyar levelek íratásában is, igénybevették őket.

Ha a legfelső moldvai szervezetben, a vajdai udvarban is nagy teret kapott a magyar nyelvű levelezés s ebben bizonyos részt a moldvai magyarság, természetes, hogy a kisebb városi szervezetekben alkalomadtán szintén keletkeztek magyar levelek. Ezek – eleve feltehetjük – számunkra értékesebbek, mint a vajdai levelek, mert bizonyosabban moldvai magyaroktól eredtek. Sajnos, egyelőre kevés került még belőlük napvilágra. A szucsavai városi tanács magyar leveleit u. i.⁴ aligha számíthatjuk közéjük. Szucsavai magyarokról alig van adatunk, még kevésbé szuesavai magyar bíróról vagy városi tanácsról. Ha mégis magyar leveleket írt is az Besztercére, ez a hivatalos érintkezésben a moldvai s erdélyi szászok között egyaránt elterjedt magyarnyelvűség következménye⁵ s valószínűleg azt jelenti, hogy a helyben székelt vajda magyar

¹ Így pl. Bandinus jelentéséből ismeretes, hogy Vasile Lupu vajda az országból, Kotnárból származó lengyel katolikus Georgius Kotnarskit alkalmazta latin tolmácsának s ezenfelül latin és lengyel nyelvű irnokának (»Enarratio« c. fejezet 12. és 22. §).

² Cost.: *Doc. în. de Ștefan II*, 752.

³ Uo. 754.

⁴ Vö. pl. Iorga közlését, *Studii și Doc.* V, 610.

⁵ E szászok közötti magyarnyelvűség tünete pl. az, hogy a moldvai városok nevét német levelekben magyarul írták, pl. Jazowässär, Romawassar. Vö. még a szebeni szász Reycherstorffer munkáját is (*Moldaviae... Chorographia*. Bécs, 1541), melyben magyar nevükön vannak említve a moldvai városok: Nester Feierwar, Bahloiazwar, Huztwaras, Tataros, Romanwasar. Azt a jelenséget is méltóképp kell értékelni, hogy a szász Beszterce magyar leveleket írt és kapott a XVI. és XVII. században, s a főbírók, Schneider-ek, Kirschner-ek, stb. Szabónak, Szücsnek, Szappanosnak, stb. írták magukat. Mindez a szászok szoros beleilleszkedésének a jele a magyar államszervezetbe, talán XVI. századi magyarosodásáé is, melyet Heltai Gáspár és Dávid Ferenc esete példáz.

írnokát kérhette meg e levelek megfogalmazására. A szucsavaiakat nem tekintve, így egyelőre csak egy moldvai városi eredetű levélről tudunk, Domochus Demeter bíró 1588-ban kiadott románvásári okleveléről egy Máramarosszigetről Románvásárra költözött magyar örökösödési ügyében.¹ De jogos a feltevésünk, hogy a levelesládák mélyén több hasonló levél rejtőzhet. A román városok történetében u. i. igen gyakori eset, hogy a nem-román városi vezetőség (a bíró, azaz şoltuz és a 12 polgár) nem-román nyelvű leveleket is íratott. Így pl. számtalan példánk van arra, hogy a moldvai német vezetőségű helyek: Szucsava, Modvabánya, Kotnár német leveleket küldtek Besztercére.² Ha a magyar vezetőségű moldvai városoknak is kikutatjuk erdélyi kapcsolatait, bizonyosan több magyar levélre akadunk. Hogy mely városokból várhatunk ilyen leveleket, jól tudjuk. Még Bandinus látogatásakor, 1646-ban is évenként a románokkal felváltva viselték a magyarok a városi tisztségeket Tatrosban, Husztban és Bakóban.³ Tatrosról több magyar nyelvű şoltuz-ról is van adatunk, így pl. 1590-ből: Şoltuzul de Trotuş, Suciú Mihai,⁴ 1591-ből: noi Tamoş şoltuzul, 1656-ból Miclăuş şoltuzul, Iorga még az 1658-ban említett Ghiorghie Stoian şoltuz-t is magyarnak tartja.⁵ Bákóban 1655-ben a Bandinus 1646/47 évi összeírásába is felvett magyar Boldur Gherghil volt a şoltuz.⁶ Huszti şoltuz-ról nem tudunk a Bandinus összeírásában szereplő katolikus (s talán magyar) Cleophas Soltus-on kívül.⁷ Ha az utóbbi három városhoz hozzávesszük még Románvásárt, ahol 1588-ban az említett Domokos Demeter volt a bíró, Kotnárt, ahol egy Thamasch volt a Groff, azaz şoltuz,⁸ esetleg Tekucsot, ahol Anton Boacăş şoltuzban szintén magyart lát egy neves román történétíró⁹ – nagyjából előttünk áll az a keret, melyben magyar városi vezetőség működött a román mellett s ennél fogva levelezésében magyar nyelvű levelek előkerülésére is lehet számítani.

A moldvai magyar íráskultúra széles elterjedtségét még a fentieknél is jobban példázza az a néhány emlék, mely alacsonyabb sorú és kevésbé tanult moldvai magyaroktól származik (s ezért hübb képét adja a mold-

¹ Leközölte Szilágyi I. az Új Magyar Múzeum-ban VI (1856) I, 39.

² Pl. Moldvabánya először 1472-ben, vö. Hurmuzaki: *Doc.* XV, 78, később uo. 158, 293, 642, 713, 715, stb.

³ Bandinus *Tatros* alatt 12. §, *Hus* alatt 6. §, *Bacovia* alatt 41. §.

⁴ N. Iorga: *Istoria industriilor la români*. Bucureşti, 1927. 44.

⁵ Az utóbbi három adatot I. Iorga: i. m. (*Comert*) 249.

⁶ Uo. 248. Bandinus összeírásában Bákóban 92. név, »Boldor« alakban.

⁷ Bandinus-ban *Hus* névsorában a III. név.

⁸ Hurmuzaki: *Doc.* XV, 521.

⁹ C. C. Giurescu: *Istoria Românilor*. II, 450.

vai magyarok régi nyelvének). Az egyiket 1585-ben írta három hosszú tatár rabságból menekült moldvai magyar, Tóth Mathe mÿszkochÿ, Ellÿa Juan Erdelly és Gÿaszÿ (Jászvásári) Juan moduay, »szogon nyomorudadt Rabak« közül valamelyik, egy »gÿaro leueleth« kérve a magyar kir. kamarától, hogy – mint levelük szól – »althal mehetne[n]k az mÿ szogwn országwnkban merth meszetholloneek wagÿmk.¹ Egyÿgyÿ levelük a moldvai északi-magyar nyelvjárás több jellegzetességét őrizte meg s ebben rejlik legfőbb értéke. – Egy másik emlék 1671-ből való, Varga Gergely, Demő Bálint, Kati Peter, Jano Lorincz, Kadar Jano, Dobos Gergely, Thamo Georgy, Deske Gergely »szabofaluiak az töb öt falukval« együtt írták a Propaganda Fidenek, panaszkodva a misszionáriusokra, hogy »részegesek, azzonember utan jarok, azokkal conversalkodnak, rut fertelmes elötet viselnek, melj minden embereknek, de mÿnekÿnk magiaroknak legh inkább nagi botrankozasunkra vagyon«.² A levél írója bizonyosan a szabófalvi diák lehetett. Nyelvjárására fényt alig derítő, fejlett stílusú és helyesírású sorai érdekesen példázzák azt a már említett tényre (ami a vajdai irnokok esetleges moldvai származásának kiderítését is megnehezíti), hogy a műveltség egy fejlettebb fokán nem megbízható egy levélíró nyelvjárás szempontból. – Egy harmadik emlék 1675-ből való, az erdélyi határ szélén fekvő Dormánfalva magyarjai panaszkodnak benne a szomszédos csiki Lázár István földbirtkosnak a lovaikat, ökreiket lopkodó kászoniak ellen.³ Az ő egyszerű levelük már többet megőrzött nyelvjárásukból: a moldvai déli-magyar nyelvjárás értékes emléke. Székelyföldi városi és családi levéltárakban még bizonyosan több hozzá hasonló is rejtőzködik.

4. Ha meggondoljuk, hogy bizonyos szertartáskönyvek másolás útján való terjesztése, történeti évkönyv-írás s egy meglehetősen széles körben tapasztalt levelezés a Kárpátokon túl élt magyarok viszonylag magas kultúrnívójáról tanúskodik, felmerül az az újabb kérdés, hogy mi hívta életre s mi éltette ezt a kultúrát? Kétségtelenül az egyház. Már az eddigi kutatások is nem sejtett arányait mutatták meg a Kárpátokon túli katolikus egyházi szervezkedésnek.⁴ Kár, hogy az első jelen-

¹ Leközölte Jakubovich E.: *Csángó folyamodvány 1585-ből* címen, *Emlék Szily Kálmánnak*. Bp., 1918. 121–2. – Érdekesek a folyamodók nevei, hátsó jelzőik származásukra utalhatnak. Hogy mindhárman moldvaiak lehettek, levelük árulja el: »szögön országunk«-nak mondják Moldvát (vö. még: »... meszethoelloeneek wagÿmk«).

² *Diplom. Ital*, IV, 267–9.

³ Közölte Csúry B.: MNy. XXVII, 75–6.

⁴ Idevágó főbb művek: Benkő J.: *Milkovia...* Bécs, 1781. I–II.; Kemény J.: *Ueber das Bisthum und das Franziskaner kloster zu Bakow in der Moldau*.

tések, leírások csak a XVI. század végétől tudósítanak a moldvai és oláhországi katolikus életről (amikor az már a pusztulás szélén állott) s így a már XIII. század elején megindult egyházi élet középkori adatai nehezen ér lékelhetőek, élettelenek. Szerencsére azonban, ennek a valamikor igen aktív életnek a gyorsütemű pusztulás sem tudott hamar végetvetni s így XVI. század-végi s XVII. század-eleji nyomaiból is bőségesen következtethetünk rá.

E nyomokból meglátszik, hogy pl. az iskoláztatásra a moldvai katolikusok különös gondot fordítottak. 1579-ben egy »scola di grammatica«-t talált Quirini püspök Kotnáriban (ahol Despot Vodă [1561–3] latin iskolát akart alapítani), melyben az erdélyi Elmon Péter a hívek gyermekeit a hittételeken kívül magyarra s latinra tanította.¹ E városból származott Vasile Lupu vajda már említett tolmácsa s írnoka, a lengyel Kotnarski György, aki latin tudását bizonyára a kotnári iskolában szerezte. Hasonló iskolájuk más városokban is lehetett a moldvai katolikusoknak. A moldvabányai születésű, latinul jól tudó, kiváló szász Gross Györgyről,² aki Bandinus látogatásakor, 1646-ban

Anton Kurz Magazinjában, Kronstadt, 1846. II. kötet, 1. füzet; I. Andreiu: *Încercările romano-catolicilor de a atrage pe Români la biserică papistă*. Bucuroști, 1893; Eubel K.: *Zur Geschichte der römisch-katholischen Kirchen in der Moldau*. Römische Quartalschrift 1898, 107; N. Iorga: *Despre propaganda catolică până la 1500*. A Studii și Doc. I–II. kötete bevezetésében, București, 1901; R. Rosetti: *Despre unguri și episcopii catolice din Moldova*. Analele Ac. Rom. Seria II. Tom. XXVII (1904–5), Mem. Sec. Ist. 247; Karácsonyi J.: *Az argyasi püspökség*. Katolikus Szemle 1905, 557; Auner: i. m.; Auner K. tanulmányai a bakói, milkói, szörényi, szereti, argyasi, moldvabányai püspökségekről a Revista Catolică c. folyóirat 1912–15. évfolyamaiban; Sánta J.: *Régi magyar püspökségek a mai Románia területén*. Szamosújvár, 1913; R. Căndea: *Der Katholizismus in den Donaufürstenthümer*. Leipzig, 1917; I. Ferent tanulmányai a kun püspökségről a Cultura Creștină-ban (Blaj–Balázsfalva), az, 1922–25. évfolyamokban; a *Diplomatarium Italicum* (1925–) I., II., IV. köteteinek oklevélközlései és tanulmányai a Propaganda Fide moldvai működéséről; Veress E.: *Scrisorile misionarului Bandini din Moldova*. Ac. Rom. Mem. sec. ist. Seria III. Tom. VI. Mem. 13. București, 1926; Makkai L.: *A milkói (kun) püspökség és népei*. Debrecen, 1936; Juhász I.: *A középkori nyugati misszió és a románság*. Az ETI. 1942-i évi évkönyve, 171.

¹ Hurmuzaki: *Doc.* III¹, 548. – Despot-Vodă kísérlete, hogy Kotnáriban Sommer János német humanista vezetésével iskolát és könyvtárat alapítson (Klein: i. m. 85, vö. még Gáldi L.: AECO. VI, 251–2) legfeljebb csak helyválasztásban van összefüggésben a magyar és szász katolikusokkal: az ő környezetüket szilárdabb alapnak érezte egy latin iskolához, mint a schizmatikus moldovánokét.

² Vö. Veress: i. m. 390 és Bandinus *Bacovia* alatt 28. §.

az egyetlen moldvai származású pap volt, szintén feltehetjük, hogy műveltsége moldvai eredetű. S bár ennél közelebbit bajos mondani s a kottári katolikus iskolának sem említik a régi látogatók párját, úgy sejtjük, hogy az 1643. évi moldvai kerületi zsinat régi hagyományok útján járt, amikor egy katolikus iskola vagy kollégium alapítását határozta el Jászvásárban, a latin, magyar, német, román s retorika tantárgyak tanításával.¹ A tervet Beke Pál jezsuita valósította meg: 1645-ben tanítani kezdte a jászvásári fiatalokat, akik a dolog iránt érdeklődő Vasile Lupu vajdát – nem kis csodálkozására – latin, görög és román beszéddel köszöntötték.² Hasonló kezdeményezésre természetesen hiányoztak – régebben is – a feltételek. De ha még olyan félreeső helyen is, mint Dormánfalván levelet tudtak írni a lakosok, a szabófalviak magyar írással fordultak a Propaganda Fide-hez, s a 15–20 éves tatár rabságban sínylődött három moldvai is írásba tudta foglalni kérését, joggal feltehetjük, hogy a szétszórt egyházak papjai, vagy ezek híján diákjai, az oktatásnak valamilyen egyszerűbb formájával foglalkoztak. Mindenesetre a katolikus egyház egykori törődése, gondoskodása eredményezte azt a szinte minden egyházi vizitátor által említett művelődésbeli különbséget, mely a katolikusok s a schismatikusok között sokáig mutatkozott s melyet Beke Pál a maga vallásos gondolkodása módján úgy fejezett ki 1644-ben, hogy a schismatikusok között még a szerzetesek nagy része sem tudja, hogy mit jelent e név: Jézus, madarat-e vagy embert, a nép meg éppenséggel semmit sem tud, kivéve, ha magyarokkal vagy szászokkal érintkezik.³

A moldvai katolikus egyház régebbi aktivitása és gondoskodása nemcsak hívei műveltségét emelte a schismatikusoké fölé, hanem, hogy úgy mondjuk, katolikus szellemét is töretlenné tette. Ezt elérnie nem lehetett könnyű: a katolikusság legkeletibb hajtásaként, ortodoxok közé élve, a keleti egyház számtalan hatásának volt kitéve. S hogy az ortodox asszimilációs veszély már kezdettől fogva fennállt, ezt IX. Gergely pápa egy 1234. évi IV. Béla királyhoz írt levele bizonyítja, mely arról panaszodik, hogy a Kárpátokon túl egyes magyar és német katolikus hívek a schismatikus Walaci-khoz mennek át.⁴ De ez egyelőre, a középkor utolsó századaiban, csak szórványos jelenség lehetett. Még a

¹ Fr. Pall: *Date inedite priv. la legăturile culturale italo-române din mijlocul veacului al XVII-lea*. Studii Italiene VI, 45–51.

² Bandinus »Sequuntur informationes« alatt 4. §. és 1647. november 2-i levelében, Veress: i. m. 393.

³ *Diplom. Ital.* II, 355.

⁴ *Docutnenta hist. Val. in Hung. ill.* 17.

XVII. század elején is kevésnek mondható ugyanis a moldvai katolikusokon az ortodox hatás. A Bandinus összeírta 1646/47. évi névsorukban még alig találni olyan keresztnévet, mely az ortodoxia körében is kedvelt (pl. Abraham, Salamon, Basilius, Demetrius, stb.), ellenben nagy számmal közöttük nem használatos (pl. Agnes, Benedictus, Christophorus, Fabianus, Laurentius, Ursula, stb.), sőt számukra ismeretlen, a középkor utolsó századaiban élt szentek (Clara és Rosina szüzek, Stephanus, Emericus, Ladislaus Árpádházi szentek, Dominicus, Franciscus rendalapítók, stb.) neveit.¹ Ez azt jelenti, hogy a szélen fekvő moldvai katolikusokhoz a katolicizmus legfrissebb hullámai is eljutottak. Kiterjedt szentkultuszukban, mely több látogató által is leírt templomi védőszentjeikből, szentképeikből s ereklyéikből, nem kevésbé a hívek keresztnéveiből szépen rekonstruálható, megállapíthatóak ezek a hullámok, melyek hol egy-egy rendalapító (pl. Dominicus, később Franciscus), hol egy-egy magyar szent-király (Emericus, majd utána Stephanus) tiszteletét divatosították. Egy divat valósággal a szemünk előtt keletkezik: Beke Pál és Dési Márton jezsuiták, az újonnan alapított jezsuita-rend tagjai, Mária-képen kívül az 1622-ben kanonizált Loyolai Szent Ignác képét ajándékozták a jászvásári templomnak, 1644-ben.² Hasonló módon járhattak el névtelen elődeik is, amikor képek ajándékozásával egyes szentek tiszteletét s ezzel a vallásosságot terjesztették. Bizonyára segítettek ebben a búcsúk is, amilyeneket pl. a hilipi csodatevő kápolnánál tartottak, melyre a Székelyföldről s Moldvából 1647 pünkösdi ünnepén háromezren sereglettek össze, Máriáról, az apostolokról s Magyarország védőszentjeiről énekelve, többen nyomorékok és súlyos betegek is, gyógyulást remélve.³ Hilipen kívül még a szereti domonkos-kolostor volt csodáiról híres: forrása, melyben Úrnapján egy leány három vércseppet talált, minden beteget meggyógyított, a vak szemét megnyitotta, a némának szólását, sántának járását, rühösnek, poklosnak tisztaságát adta vissza.⁴ A csodákban bízó hívek között természetesen bőségesen keletkeztek legendák s bár csak moldvai Szent István és Szent László legendákról vannak feljegyzéseink, bizonyára egyéb legendákat is ismertek.⁵

¹ A fentebbi és alábbi adatokra vö. Mikecs: i. m. keresztnevéről szóló fejezetét.

² Bandinus *Jas* alatt 37. §.

³ Uo. *Stanfalva* alatt 4–15. §.

⁴ Uo. *Seredvasar* alatt 2. §.

⁵ Lükő: i. m. (*Moldv. magy.*) 83 – 5.

A moldvai katolikusok vallásos szellemük fejlettségét elsősorban egykori kiváló papjaiknak köszönheték. Bandinus látogatásakor még emlékeztek némelyikükre, így a tatrosiak Dávid atyára,¹ a bákóiak pedig a fapapucsban járó barátokra, a csíksomlyai kolostor kiküldötteire, akik közül az utolsót, »Ferencz Barat«-ot különösen szerette a nép.² A papok mellett segédek, az ú. n. diákok jártak elől a vallásos szellem terjesztésében. A már említett hilipi búcsún pl. praecentores-ek, azaz énekes diákok haladtak a tömeg élén.³ A templomi éneklésnek, a moldvai magyarok mindmáig kedvelt szokásának a vezetése is az ő feladatuk volt. Ezenkívül postillát olvastak, a böjtöket, ünnepeket hirdették ki,⁴ olykori »ludimagister« nevükre gondolva, talán tanítottak is, sőt, szükség szerint prédikáltak s egyéb papi teendőket is végeztek.⁵

A papok s diákok munkáján kívül kétségtelenül egyházaik gazdagsága is emelte a moldvaiak vallásos szellemét. A Kárpáton túli katolikus egyházak már keletkezésük idején a magyar király támogatásában részesültek, mert pogányok és szakadárok közt térítő, missziós szerepet töltöttek be. A román vajdaságok megalakulása után egy-egy román vajda magyar felesége vette át királyainktól a katolikus egyházak pártfogolását. Így Annáról, a havaselvi Radu Negru vajda feleségéről tudjuk, hogy az oláhországi Hosszúmező (Câmpulung) városában domonkoskolostort, s a vajdai székhelyen, Curtea de Argeş-bert templomot alapított.⁶ A moldvai (Losonczi?) Margit, Alexandru cel Bun felesége alapításait P. Bonici olasz szerzetes sorolta fel, bizonyára a katolikusok tájékoztatására, 1632. évi jelentésében.⁷ Eszerint Margit alapította a szereti templomot püspökséggel (mint fentebb láttuk: más Margit volt ez), a kotnári templomot, Szucsavában két templomot is, egyet a vajdai udvar, egyet a nép számára, a moldvabányai templomot (1410-ben ebben temették el) s a bákói templomot és ferences kolostort, melynek birtokul még egy falut is ajándékozott. Bassetti jelentése (1643) szerint még a szabófalvi⁸ s Bandinus szerint még a tatrosi templom is Margit alapítása volt.⁹ A magyar vajdaasszony e nagy buzgólkódása – érthető

¹ Bandinus *Tatros* alatt 11. §.

² Uo. *Bacovia* alatt 5. §.

³ Uo. *Stanfalva* alatt 12. §.

⁴ Mint pl. a szalonéi diák, l. uo. *Szalonc* alatt.

⁵ Mint a szabófalvi András diák, l. uo. *Bacovia* alatt 32. §.

⁶ Auner: i. m. 12.

⁷ *Diplom. Ital.* II, 336.

⁸ Uo. 348.

⁹ *Tatros* alatt 2. §.

módon – még a legújabb időkig is nyomot hagyott a moldvai katolikusok emlékezetében s alakját sok ideális vonással tisztelte meg.¹

Lehet persze, hogy a hagyomány túlozta Margit templomépítő tevékenységét. Valószínűleg az összes kőtemplomot tőle eredeztette idővel, mert a fent elsoroltak (rajtuk kívül alig egy-kettő még) mind kőtemplomok voltak, s a látogatók szerint a legszebbek Moldvában. Különösen szép volt a moldvabányai, mely négyszögletes magas tornyával bástyaszerűen volt építve.² A kotnári igen szép és erős alkotás volt, a hívek védelmére szolgált az ellenség ellen.³ Semmi kétség nem merülhet fel, hogy e kőtemplomok, az erdélyi városok templomainak mintájára s az akkori európai építéstílusban, tehát gót stílusban készültek. Deodatus dicsérte is a moldvabányai és kotnári templom szép boltozatait.⁴ Ma már nincsenek meg ezek a templomok, csúcsíves stílusukkal azonban még a román építészetben is nyomot hagytak.⁵ A moldvai templomok nagyobb része, a falvakban, fából készült, gerendákból összerakva, néhol sárral megtapasztva, leginkább szalmával vagy náddal, esetleg zsindegyel fedve, »parasztház formájára«. A legtöbb mellett harangláb is állott. Építésükhöz nem volt nagyobb anyagi támogatásra vagy tanultabb építőmesterekre szükség, kitelt az egy kisebb falu, sőt egyesek erejéből és tudományából is. Így pl. az 1599-ben felszentelt amadzseji fakápolnáról azt írja Bandinus, hogy Blasius Tanoko építette a falu lakosainak a segítségével.⁶ A hilipi fakápolnát 1647-ben, felesége súlyos betegségből felépülvén, fogadalomból és hála-ból a sztánfalvi Michael Klara »ut potuit, rudi opere ex trabibus constructit«. ⁷ Deodatus jelentésében (1641) az olvasható, hogy a tamásfalvi kápolnát is a falu egyik katolikusja készítette, fogadalomból.⁸ A fatemp-

¹ Petrás: i. m. 27 felelete Döbrentei kérdésére.

² Bandinus *Baja* alatt 3. §.

³ *Diplom. Ital.* II, 327.

⁴ Uo. IV, 114, 116.

⁵ Vö. H. Balogh: *Les édifices de bois dans l'architecture religieuse hongroise.* AECO. VI, 102.

⁶ »Additio II.« alatt.

⁷ *Stánfalva* alatt 11. §.

⁸ *Diplom. Ital.* IV, 118. Fenti adatokat már Balogh: i. m. 62 össze-szedte. Ugyanő uo. a Bandinus összeírásában szereplő lukácsfalvi *Petrus Molnar*-t faragó molnárnak, ácsnak tartja. Ezt az adatot még megtoldhatjuk a dzsidafalvi *Gregorius Acz*-csal (a jelentés kolozsvári másolatában áll e név az Urechia-féle kiadás *Aszszu*-ja, helyett s talán nem hiba), az esetleg szintén ácsmestert jelölő jászvásári *Petrus Bardos*-sal (vö. a NySz. adatait: bárd, különféle mesteremberek szerszámai, leginkább ácséi), s a szteckófalvi három (*Demetrius, Georgius, Thomas Desska*-val. Famunkával is, nemcsak kád- és hordókészítéssel foglalkoztak a sok

lom primitív építőkészségét a moldvai katolikusok még Erdélyből hozták magukkal, ahol az rendkívül elterjedt (míg Moldvában ezzel szemben ritka).¹ Így az egyszerű moldvai falusi katolikus templomok legkeletibb előfordulásai annak a magyar faműves kultúrának, melynek legszebb remekei Erdélyben találhatók.²

A moldvai katolikus templomoknak nemcsak külsejéről, építőanyagáról vannak értesüléseink, hanem felszereléséről, vagyonáról is. Ezt néhány régi látogatónak köszönhetjük, akik szorgalmasan felmérték lépteikkel a templomokat, leltárt készítettek tárgyaikról, körüljárták temetőjét, házát, birtokát. A legtöbb templomnak megvolt minden miséhez szükséges holmija.³ A színes tarka miseruhák leginkább török szövetekből, a terítők, függönyök török selymekből készültek. Falvakban »nyers vászonbók, házi szőttesekből csinálták az oltárdíszeket. Gyertyatartók és egyéb tárgyak között is lehetett találni »durva parasztmű«-veket. Gazdagabb egyházak művészi készítményekkel is rendelkeztek, így pl. a kotnári, melynek főoltárát szép képek s szobrok díszítették, »fatt'all' Italiana«.⁴ A rendkívül nagyszámú, vászonra és papírra festett képek között sok volt a primitív, de akadt egy-két jelesebb alkotás is, mint pl. a tatrosi templom hatalmas, 12 könyök széles Mária-képe, mely a homonnai jezsuita kollégiumból került Moldvába 1645-ben.⁵ Néhány egyháznak, de különösen kolostornak a szükséges (leginkább még kézírásos) szertartáskönyveken, mint a római és esztergomi miséskönyvön, graduálén, breviáriumon, antiphonariumon, stb. kívül egyéb könyvei is voltak, így pl. a csíksomlyai frencesek alá tartozó bákói kolostornak többek között Cicero levelei, Telegdi Miklós prédikációi, stb.⁶ A szereti domonkos kolostornak is sok könyve volt, ezek egy részét Bandinus szerint a rădăuți-i püspöki könyvtárba vitték, másik részét pedig a moldvai főkancellárhoz.⁷ A leggazdagabbak azonban nem templomi kegytárgyakban s könyvekben voltak a moldvai egyházak, hanem ingatlan javakban. Majdnem minden egyháznak volt szőlője, így a kotnári-
nak 15 hold, a románvásárinak és szucsavainak 8–8, a jászvásárinak 6,

Kadar (Botnar, Doleator) nevűek is. L. minderre dolgozatomat, Mikecs: i. m. (1646/47. évi névsor) II. fejezetét.

¹ Balogh: i. m. 99.

² Uo. 62. A moldvai katolikus fatemplomok jegyzéke összeállítva uo. 114–8.

³ A templomok felszereléséről különösen Deodatus (1641), Bassetti (1643) és Bandinus (1646) jelentettek bőven. Az alábbi adatok az ő jelentéseikből valók.

⁴ Deodatus: *Diplom. Ital.* IV, 114.

⁵ Bandinus: *Tatros* alatt 3. §.

⁶ Uo. *Bacovia* alatt 38. §.

⁷ Uo. *Seredvasar* alatt 7. §.

a moldvabányainak 5, és így tovább. A bákói kolostornak külön faluja volt, Terebes, azonkívül kétkövű malma, gyümölcsöse, méhese, gazdasága, mintegy 25 ökörrel, tehénnel, tinóval, 20 disznóval, 7 pávával, 11 libával, 11 rucával, 53 tyúkkal.¹

5. A moldvai magyarság anyagi kultúrájának és társadalmának kifejlődésére rendkívül kedvező volt az igen gazdag moldvai föld, melyen nem győztek eleget csodálkozni a XVII. századi egyházlátogatók. A magyarság ezen a gazdag földön olyan előrehaladott földműves és iparos társadalmat fejlesztett ki, hogy az bizonyos mértékben a szomszédos románságra is serkentőleg hatott.

A moldvai magyar földművesség kialakulására döntő fontosságú volt, hogy a moldvai magyarok, jórészt mint első települők, a gazdag tartomány legtermékenyebb helyeit foglalták el: a Szeret folyó menti síkságot. Ezen elhelyezkedés a gazdálkodáson túlmenő társadalmi jelentőséggel is bírt: a később megalakult moldvai román vajdaság meggyökerezedett életet talált a Szeret-menti magyarok falvaiban s így e magyarokat nem tehetette jobbágyaivá. »Szabad parasztok« maradtak azok s szerves részei lettek a román szabadparaszti, ú. n. rāzeși-társadalomnak. Erről a rāzeși-parasztokról meglehetősen sokat írtak.² Cantemir vajda szerint a kiváltságosak utolsó csoportja volt, külön törvények s szokások szerint élt, önkényesen kivetett adók helyett a vajdával közösen megállapított évi járadékot fizetett, vajdai parancsokat s vajdai bírakat nem ismert el.³ Ma már általánosan elfogadott nézet szerint neve magyar eredetű: *részes* szavunkból való.⁴ Az etimonjából is gondolható, hogy vele »részes birtokosokat«, bizonyos szabad földközösségben élő parasztokat jelöltek.

Messze vezetne, ha e rāzeși-birtoklás eredetének taglalásába kezdenénk. Egyelőre úgyis csak azt a feltevést tudnók ismételni, melyet már máshol leírtunk, hogy t. i. a moldvai rāzeși-társadalom eredetileg magyar földközösségben élő lakosságból keletkezett, e földközösségnek nálunk már túlhaladott, ősi formáját őrizte meg.⁵ Várva, hogy e feltevést valaki részletekbe menő kutatással (mely a magyar földközösség tör-

¹ Uo. *Bacovia* alatt 56. §.

² L. a kérdés összefoglalását H. Haufe: *Die Wandlung der Volksordnung im rumänischen Altreich*. Stuttgart, 1939. 20–5.

³ Műve német kiadásában: Demetrii Kantemirs ehemaligen Fürsten in der Moldau *historisch-geographisch- und politische Beschreibung der Moldau*. Frankfurt und Leipzig, 1771. 261.

⁴ Haufe: i. m. 22.

⁵ Mikecs: i. m. (*Csángók*) 158–65.

ténetére is rendkívül tanulságos volna) cáfolja, vagy igazolja, csak azt írjuk le e »răzeș-ség«-ról, ami a moldvai magyarok multszázadi emlékezetében élt róla. E szerint a részes-falvak régi nemzetségek (»törzsökök«, »tőkék«) leszármazottaiból tevődtek össze. Klézsében pl. nyolc ilyen nemzetséget lehetett megállapítani s a falu lakosai e nemzetségek valamelyikéből való leszármazás, vérségi kapcsolat jogán kaptak részt, osztozkodtak a nemzetség birtokából. Ez az osztozkodás először úgy ment, hogy »ki hol foglaltatott«, de aztán átváltozott a földközösség egy fejlettebb fokára, azaz törvényesen »felosztva kinek-kinek« jutott föld.¹ Ma már nehezen lehetne megállapítani, hogy eredetileg mely magyar falvak éltek răzeși-kiváltságokban. Bizonyosan nem mindegyikük. A későbbi telepések ú. n. sloboziákon, új-telepítvényeken állapodhattak meg (ilyen volt Bandinus korában neve szerint Újfalva a Tatros mellett), amilyeneket a vajdák s egyes ortodox kolostorok létesítettek. Ezeknek a sloboziáknak a lakói néhány évi adómentesség után a nagy teherhordozó, kiváltságnélküli tömegbe süllyedtek le.²

A nagyobb részben kiváltságos sorban élő moldvai magyarok földművelésének dicséretére egy egész lapnyi idézetet gyűjthetnénk össze a moldvai látogatók feljegyzéseiből, attól kezdve, hogy Deodatus püspök 1641-ben megdicsérte a moldvai kenyeret, különösen azt, melyet a magyarok készítettek.³ E dicséreték összeszedése helyett inkább a földművelés egyik ágában, a szőlőművelésben végzett moldvai magyar teljesítményt vázoljuk fel. Bandinus látogatásakor majd minden magyar település-helyen intenzív szőlőművelés folyt, ami nemcsak az érsek leírásából világlik ki, hanem a jelentése névsorában előforduló Vincellér s a kádés hordókészítő nagyszámú Kádár, Botnár, Doleator nevekből is. Úgy látszik, hogy az egész Moldvában is, elsősorban a magyarok foglalkoztak szőlővel. Amely helyeken ugyanis kihaltak, kipusztult a szőlő is,⁴ jeléül annak, hogy a románok nem törődtek vele. Modva legjobb borai, – Bandinus szerint sorrendben a kotnári (vetekedett a magyarországi-val), huszti, forrófalvi, terebesi⁵ – mind magyar lakosok termelvényei voltak. Ezért bízta Ștefan cel Mare vajda is 1470-ben herlói szőlői gondozását Carlac Laslău, Tot Iștfan, Stașco, Sebiștian, Fasechiș és Imbrio nevű lakosokra, egyébként szőlői egykori tulajdonosaira, akik közül

¹ Petrás: i. m. 148–9.

² Vö. V. Urechiă: *Notițe despre slobodii*. Analele Ac. Rom. Seria II, Tom. IX. Mem. Secț.: Ist. 149–74.

³ *Diplom. Ital. TV*, 111.

⁴ Pl. Bandinus szerint *Vászlóban*, 4. §, *Románban* 6. §, *Mánfalván* 3. §.

⁵ »De ubertate regionis Moldavicae« c. fejezetben 1. §.

csak Staşco nem magyar nevű. Szőlőt, Herlóban, úgy látszik, csak magyaroktól lehetett vásárolni. Agata, Kárvák felesége, Lőrinc, akiktől ugyancsak Ştefan cel Mare, és Jurcău mézárós, Kis László fia, Oláh János és Gáspár, akiktől Iuga kincstáros »magyar aranyforintokért« vásárolt szőlőt, szintén magyarok voltak.¹ Ha még ehhez hozzávesszük, hogy Herló (Hârlău) neve magyar alakításúnak látszik,² akkor bizonyosnak irthatjuk, hogy a moldvai szőlőművelés első központja a magyar lakosságú Herló volt. Később, valami ok folytán, a délebbi Kotnába vonulhattak innen a magyarok. Ez kb. a XVI. század második felében és a XVII. század elején történhetett, mert elhagyott templomuk tárgyait 1630-ban adták át a kotnári templomnak s Bandinus látogatásakor, 1646-ban, még emlékezetben élt, hogy valamikor 500 magyar család lakott Herlóban.³ A herlói magyarok Kotnába költözésével – érdekes módon – a szőlőművelés központja is Kotnár lett. A moldvai vajdák sem Herlóban nyaraltak többé (miként hajdan Ştefan cel Mare), hanem Kotnában, mint Petru Schiopul vajda 1576-ban.⁴ Kotnárról egyébként az a monda élt lakosai között, hogy a helyét egy magyar királytól küldött szőlőműveléshez értő ember szemelte ki, akit budai útja alkalmával – megízlelve a jó magyar borokat – a moldvai vajda kért.⁵ Hogy a magyar-szász-román vegyeslakosságú Kotnában is tényleg magyarok művelték a szőlőket, ezt a Bandinus által lejegyzett kotnári szőlőhegyek nevei mutatják: mons Oppidi, Episcopi, Sarata, Laslo, Csombrics, Szamar, Kevely, Ploska, Hurubás,⁶ melyek közül az első kettő latin s nem tudjuk, hogy milyen vulgáris alakot takar, Sarata román, Csombrics, Ploska szláv, de a többi négy magyar. A híres kotnári bort, melyet Cantemir vajda többrebecsült a tokajinál,⁷ ezek szerint főleg magyarok termelték s e tény már magában is megmagyarázza, hogy miért került át a magyar szőlőművelés szakkifejezései közül néhány a románba, mint pl. a *falce* (< falka) és negyede, a *fărtal* (< fertály) szőlőmérték,⁸ vagy az *oltoi* (> oltó).⁹

¹ Fenti adatokat l. Iorga: i. m. (*Comert*) 174.

² Vö. 1541: *Crolow* (Reicherstorffer térképén), 1563: *Hrăläu* (Studii şi Doc. V, 606), ebből a szókezdő mássalhangzótorlódás feloldásával magy. *Herló* > rom. *Hârlău*, vö. még Giurescu i. m. II, 441.

³ Bandinus *Herlo* alatt 1–3. §.

⁴ Iorga: i. m. (*Comert*) 174.

⁵ Bandinus *Kotnar* alatt 1. §.

⁶ Uo. *Kotnar* alatt 12. §.

⁷ Cantemir: i. m. 87.

⁸ Treml: i. m. IX, 290–1.

⁹ Lükő: i. m. (*Moldv. magy.*) 15.

A moldvai magyar társadalom iparos-rétegéről legjobban a Bandinus-féle 1646/47. évi összeírásból tájékozódhatunk. Kiderül ebből, hogy a magyarok között a legváltozatosabb iparágak művelőit is meg lehetett Moldvában találni. Így a már említett fafaragókon, bodnárokon kívül különféle mészárosokat, a szekereket készítő kerekeseket, kovácsokat, a lószerszámokat csináló szíjgyártókat, a ruházkodáshoz s lakáshoz szükséges darabok mestereit, mint szücsöket, szabókat, vargákat, lakatosokat, fazekasokat, tálasakat, szításokat s egyéb foglalkozásúakat, mint kocsmárosokat, borbélyokat, stb. A mesterségük nevén nevezettek előfordulásának számából és egyéb adatokból ítélve, egyik legfejlettebb iparág volt a magyarok között a mészároság, melyet még a »mészáros«-on kívül, régi magyar nevével, »bakó«-nak is neveztek. Mészárosok céhéről van az egyetlen adatunk is, mint moldvai magyar társadalmi szervezetről: Bandinus említi, hogy a kotnári »Confraternitas Lanionum«-nak négy és fél hold szőlője volt.¹ Lábbeli készítők is sokan voltak, Varga, Csizmadia, Talpalár, Szulár és Szutor néven írta őket össze Bandinus. Igen érdekes az előforduló nevek között Talpalár, mely magyar-román vegyes szó, a magyar *talpaló*-ból (vö. 1490: Georgio Thalpalo OklSz.) s a román *-ar* suffixumból van összetéve. A régi románban, úgy látszik, a szó meghonosodott, mert Jászvásárban valamikor talpalár céh, templom, sőt városrész, »mahala tãlpãlãriascã« is volt.² Fazekas-okat és Szücsöket szintén nagy számban találhatunk az összeírt nevek között. Az egyik magyar szücsöt, aki Tatrosban 1590-ben şoltuz volt s mint ilyet, már említettük (şoltuzul de Totruş, Suciú Mihai), az első román oklevélben említett szücsnek tartja Iorga.³ Már ebből is, de a fentiekből még inkább gondolhatjuk, hogy a Kárpátokontúli magyarok az iparoság különböző fajaiban is hatottak román szomszédaikra, aminek legbeszédesebb jele a mester és mesterség szavának magyar eredete a románban (*meşter* és *meşteşug*).⁴

Bár Bandinus jelentésében alig található kereskedő-nevet, (mindössze: Áros, Haláros), az okleveles adatok szerint mégis többen foglalkoztak a magyarok közül kereskedéssel. Moldvabányai magyar kereskedőkül említi Iorga Székely Jánost és Adorjánt a XVI. században.⁵ A barládi kereskedők között 1530-ban Várgó Jörg (Vágó György?) és Ko-

¹ Bandinus *Kotnar* alatt 12. §.

² Iorga: i. m. 46.

³ Uo. 44.

⁴ A fentieket I. Mikecs: i. m. (1646/47. évi. névsor) II. fejezetében.

⁵ Iorga: i. m. 174.

vács Miklós voltak magyarok.¹ Egy bákói Ferenc ökröket hajtott Brassóba, 1550-ben.² Segesvári szászok a tatrosi Ioannes Farckas-tól vettek bort s az ő házánál szálltak meg 1541-ben.³ »Kobak Ambrus aus der Moldau vom Hustwar« egy brassói szász kereskedő megbízásából ökröket vásárolt Moldvában az 1540-es években.⁴

Végül megemlíthetjük még, hogy a bányászatból is kivették a magyarok a részüket. Tatros mellett, a moldvai-székelység települési területén, híres sóbánya volt, melyet minden egyházlátogató megemlít. E bányáról csak későn, a XVI. század elején bukkannak fel az első okleveles adatok. Élén a birău állott, felvigyázója a cămăraș volt, akárcsak a magyarországi sóbányákban. 1692-ből a bánya bírójának a pecsétje is fennmaradt, mely egy emberi alakot ábrázol »nem román öltözetben, széles nadrágban, magyar subával és sapkával, mindkét kezében egy kalapácsot tartva«⁵ Ha ehhez hozzávesszük még a legfontosabbat, hogy a tatrosi (ma: aknabányai, târgu-ocna-i) sóbányász neve románul șangău, mely a magyar *sóvágó* szóból ered, kétségtelenné válik előttünk, hogy a bánya első művelői és munkásai is, sokáig tatrosmenti moldvai székelyek voltak. – Tatroson kívül még Moldvabányán volt, mint nevéből észrevehető, bányauzem. Főleg aranyat bányásztak, mostak ki itt az aranyban bővelkedő Moldva folyóból és egyéb patakokból. E munkát szászok végezték, akik a vajda rendelésére sok ötvösművet készítettek. De magyar aranymosóról is van adatunk: 1535-ben egy szász »durch Briff und Beczeugniss« kötötte le a moldvabányai Thar Peter-t aranymosásra »um das Waschberk bey Santjurgen«.⁶

6. Ha azt a pusztulást akarjuk érzékeltetni, mely a moldvai magyarok sokrétű életének s kultúrájának véget vetett, ezt részint más adatok híján, részint erre igen alkalmas voltánál fogva, legjobban a moldvai magyarok egyháza s egyházi élete hanyatlásának leírásával tehetjük.

A fent vázolt szépen virágzó moldvai egyházi életre hatalmas csapást jelentett a katolikusok »anyaországának«, Magyarországnak a hatalmi lesüllyedése a XVI. század elején. A Magyarországot elbuktató törökök ereje Moldváig is felért s portyázó csapataik a tatárokkal

¹ Uo. 179.

² Uo. 284.

³ Hurmuzaki: *Doc. XV*, 399.

⁴ Uo. 458.

⁵ N. Iorga: *Privilegiile Șangăilor dela Târgu-Ocna*. Analele Ac. Rom. Seria II, Tom. XXXVII. Mem. Secț. Ist. 245–63

⁶ Hurmuzaki: *Doc. XV*, 370–1.

együtt állandó rettegésben tartották a lakosságot. Egyházaikat sok-helyt felégették, a híveket leöldösték, köztük az egyik látogató püspököt is, Quirinit, 1604-ben.¹ Bandinus 1646-ban alig győzte felsorolni az egyházakat, amelyekből elmenekültek, kipusztultak, vagy amelyekben megfogytak a hívek. A katolikusok száma, az egy-két emberöltő előtti 25–30.000-hez képest (régebről semmi adatunk nincsen) leapt 5500–6000-re.² Hatalmas változás a régi rendhez, nyugalmas élethez s a népes, szaporodó egyházakhoz képest! Mindehhez hozzá kell vennünk azt is, hogy e pusztító hullámmal egyidőben lépett fel a reformáció, amely Magyarországon igen nagy és gyors sikert ért el, s nagymértékben megcsökkentette a Moldvába menő magyar katolikus papok, szerzetesek számát. A legrosszabb helyzet e tekintetben akkor állott elő, amikor Erdély kálvinista fejedelemségként szilárdult meg, s még Erdély kevés katolikusának sem jutott katolikus pap. A Székelyföldön sok egyház pap nélkül maradt ekkor, fölénybe került a protestantizmus, a Moldvából bemerészkedő, vizitáló Bonici olasz szerzetest meg akarták verni s kizavarták.³ Ilyen körülmények folytán Moldova szinte teljesen pap nélkül maradt. Legfeljebb egy-egy tanultabb moldvai állt be papnak, mint a moldvabányai Gross György, akit Deodatus püspök kent pappá 1641-ben,⁴ egy-két elzüllött lengyel pap és barát kóborolt a gazdátlan egyházak között, de nem a lelkek ápolása, hanem akkori egyöntetű vélemény szerint fosztogatás, nyereszkesedés, paráználkodás céljából. Ezek következtében mindenütt nagyarányú züllés, tudatlanság és elvadulás állott be. A barládiak pl. annyira tudatlanok lettek, hogy nem tudták megmondani Deodatusnak, kinek volt szentelve templomuk s hogy éltek-e már a bérmálás szentségével.⁵ Terjedt a babona. Quirini pl. borzalommal emlékezett meg 1599-ben a románvásáriak »abususáról«: a szent ostyát az egyházfi ágya alatt tartották.⁶ Hasonló elferdüléseket, abususokat más helyeken is nagy számmal említettek a látogatók, hiszen papok híján a híveknek, néhány deákra utalva a maguk feje szerint kellett tovább vezetniök az egyházakat. Papok nélkül terjedt a fegyelmezetlenség, az erkölcstelenség. Sokan két feleséget is tartottak, így pl. a jászvásári Martinus Kadar, vagy Petrus Petrasko, akit egy korsó borért egy másik feleséggel kötöttek össze a kóbor barátok s ugyan-

¹ Auner: i.m. 26–7.

² Vö. számításaimat i.m. (*Csángók*) 243–6.

³ *Diplom. Ital.* II, 338.

⁴ Uo. IV. 116.

⁵ Uo. 107.

⁶ Hurmuzaki: *Doc.* III¹, 549.

ezért az árért egy menyasszonyt két férfihez adtak hozzá, egy héten belül¹ A sok züllés és botrány láttán – elősorolni sok volna – egy szucsavai 70 esztendőös öreg szász, aki még jobb napokat is megélt, úgy fejezte ki undorát, hogy halála előtt újra akarta magát kereszteltetni.² A katolikus egyház megindult romlását csak növelték az ortodox papok, akik mindig ellenségesen viselkedtek a katolikusokkal szemben. Így pl. rávették a Belikine gúnynévvel illetett Ștefănița vajdát (1551–2), hogy a katolikus templomokat romboltassa le, s az állítólag meg is tette ezt, a moldvabányai kivételével, melyet csak a bennenyugvó Margit vajdáné iránti kegyelemből kímélt meg.³ Bandinus a szeretvásári és szucsavai egyházak elpusztításáról számol be jelentésében: híveiknek el kellett hagyniok a várost, vagy ortodoxokká kellett válniok.⁴ Nem hiányzott bizonyosan más egyházak gyengítésében, pusztulásában sem az ortodox pressio. Sokszor azonban minden nyomás nélkül is elhagyták a katolikusok hitüket. Ennek oka az volt, hogy a vajdák nem egy magyar katolikus falut ajándékoztak ortodox kolostoroknak. Nem kevésbé az is, hogy az előbb vázolt, züllötté, fegyelmezetlenné vált katolikus egyház mellett az intenzívebb ortodox szervezet metropolitájával, három püspökével és sok egyházi szolgájával nagyobb fegyelemben, – sőt Bandinus keserű szavai szerint⁵ – sokszor nagyobb erkölcsben is tartotta papjait, híveit, amin a fentiek után nem csodálkozhatunk. Ezt a konkluziót vont le a szucsavai latin műveltségű Andreas is, aki, amikor a leányát tetten érték egy Dominicus nevű baráttal, többekkel együtt a szakadárokhöz állt át.⁶ Az »olahok scismaiara« való állással fenyegetőztek a szabófalviak is 1671-ben, amikor a Moldvába küldött misszionárius barátok »rut fertelmes előteröl« panaszkodtak már említett magyarnyelvű levelükben a Propaganda Fide-nek.⁷

A pusztuló moldvai egyházi életnek két mentővállalkozás indult a segítségére. Persze csak ma látjuk ezt így, akkor a dolgok a maguk természetes folyása szerint mentek s az akciókban talán nem sok volt a tudatosság. Először a reformáció indult meghódítani a moldvai katolikusokat. Dolga nem lehetett nehéz, hiszen részint még élhetett a Moldvába menekült husziták emléke,⁸ esetleg még néhány huszita is, részint

¹ Bandinus *Jas* alatt 24. §.

² Uo. *Sucsavia* alatt 6. §.

³ Auner: i. m. 20.

⁴ *Seredvasar* és *Sucsavia* alatt.

⁵ *Sucsavia* alatt 6. §.

⁶ Uo. 7. §.

⁷ *Diplom. Ital.* IV, 268.

⁸ *Nem*ben Bandinus 1646-ban egy huszita német miséskönyvet talált, 6. §.

örömmel fogadhatták a hívek az elzüllött lengyel és más idegen kóborbarátok között az anyanyelven szólókat. Quirini püspök 1597-ben mindenesetre teljesen protestáns jellegű egyházakat talált Moldvában, Minden moldvai pap Erdélyből jött – a vászlóit maga »az erdélyi luteránus püspök« küldte, hogy heretikus módon misézzék, kereszteljen –, mindegyikük nős volt, a kotnári tanítónak, Elmon Péternek luteránus könyvei voltak, Bakóban káromolták a »Spiritus Sanctus«-t s még a szucsavai lengyel papok is rátámadtak, amiért a pápát »imádták«.¹ Quirini után még sokáig emlegették a látogatók a heretikusokat, luteránusokat, kálvinistákat. Bogoslavich 1623-ban Tatroson, Szucsaván, Karácsonykön, Jászvásárban talált luteránusokat s Huszton huszitákat² De Bogoslavich – akiről egyébként nem a leghízelgőbben emlékeztek meg a katolikusok Bandinus előtt – felületesen nézhetett körül. Bonici 1632-ben még nem talált jobb helyzetet, mint 40 évvel azelőtt Quirini. Mindenütt csak áttérítendő, vagy általa részben már áttérített kálvinistákról s luteránusokról szólt. A katolikusok eretnekké válásának okát abban látta, hogy nincs papjuk s nincs, aki az anyanyelvükön szóljon hozzájuk. Olasz barátok kiküldését nem helyeselte, maga egy moldvai papképző szeminárium felállítását javasolta, melyben Moldva s a Székelyföld számára magyar katolikus papokat képeztek volna ki.³ Deodatus 1641-ben már csak Tatroson környékén talált kálvinistákat, áttérésük okát szintén a paphiányban látta.⁴ Bandinus 1646-ban már sehol nem emlékezett meg protestánsokról, csupán a bákói Boldizsár pap (akire nagyon haragudott) bűnlistáján sorolta fel többek között, hogy kálvinista szülőktől származott s maga is kálvinista volt. Bandinus után nincs adat protestánsokra Moldvában, jeléül annak, hogy mindannyian visszatértek a katolikus egyházba.

Hogy a reformáció csak ilyen rövid életű volt Moldvában, ennek legfőbb oka az lehetett, hogy nem került oda képzett, tudós reformátor, vagy ha igaz is a vászlói adat, mely szerint az erdélyi püspök küldött Moldvába prédikátort, – nem tartózkodott az ott sokáig. Valószínűleg a felsorolt látogatók »protestánsai« sem voltak mindannyian a reformáció hívei, akik tudatosan új vallás, új hittételek követőivé váltak s a régitől akarattal eltértek volna. Egyszerűen pap és latinul tudó más egyházi személy hiányában nagy teret hódított köztük a vulgáris anyanyelv s terjedt az egyház törvényes gyakorlatától eltérő némely szokás, külső-

¹ Jelentésében, Hurmuzaki, *Doc.* III¹, 545–51.

² *Diplom. Ital.* II, 327–9.

³ L. jelentését, *Diplom. Ital.* II, 332–9.

⁴ *Diplom. Ital.* IV, 124.

ség. A megmaradt egy-két pap, elszokva a püspök és ellenőrzés nélküli egyházakban a fegyelemtől, törvényektől, a protestáns Erdélyből jövő hírek hatására megnősült. A tatrosiak például igen elcsudálóztak azon, hogy Deodatus nem akarta pappá szentelni a nő Nicolaust, hiszen mint mondták, »Erdélyben is vannak pápista papok, akiknek feleségük van.«¹ Ebből a kijelentésből is látszik, hogy a protestáns jellegű tünetek nem valami új vallásos felfogásból, hanem legfeljebb holmi erdélyi hírek hatására keletkeztek. A nyugatról jövő egyházlátogatók azonban teljesen az ellenreformáció szellemében élve, a nyugati tünetek kaptafájára húzták a dolgot s az ellenreformátor szerepében tetszelegtek maguknak. Quirini elégette Elmon Péter heretikus könyveit s tiltott bibliáját. A karddal s bottal rátámadó szucsavai heretikus lengyel papokat a szó erejével győzte meg, egy hirtelen hitvitát rögtönözve velük Kotnáriban. A nő papok feleségeit elzavarta s mindegyiküket megeskette, hogy többet találkozni sem fog asszonyával. (Az esküt csak a tatrosi pap, Bene János tagadta meg, s nem is engedte elúzni feleségét.²) A térítést Quirini utódjai továbbfolytatták, Bogoslavich nem kis büszkeséggel említette, hogy a huszitákat négy éves fáradozással visszatérítette s csak néhányan maradtak már, akik »sub utraque specie« veszik a szentséget.³ Bonici pátenst adatott ki Radu Corvinul vajdával, hogy katolikus ne térhessen át protestánssá, protestáns ne telepedhessék meg Moldvában. A kotnáriak mellett ő is, a huszti »luteránusokat« is visszatérítette az egyházba.⁴ Térítő szenvedélyeiről a többiek nem emlékeztek meg, csak azt hangsúlyozták sűrű jelentéseikben a Propaganda Fide-hez, hogy ki kell építeni a moldvai egyházi szervezetet, pap kell, püspök kell Moldvába, hogy a katolicizmus megmaradhasson.

S tényleg, a XVII. század derekától újra Moldvába menő katolikus papok tették lehetetlenné a reformáció moldvai hódítását s mentették meg a katolikus vallást. A sors különös szeszélye folytán azonban ezek a papok nem magyar papok voltak, hanem az 1622-ben pogány és szakadár népek közötti munkálkodásra alakult Propaganda Fide olasz ferencesei. Ezek általában úgy mentek a moldvai magyar katolikusok közé, mint egy gyarmati nép közé (hiszen »misszionáriusok« voltak). Nyelvét nem tanulták meg (százával mentek e miatt a panaszok Rómába) s az egyházat – minden külső, statisztikai gyarapodása ellenére – híveitől elválasztották s tiszta formasággá meresztve, lényegileg elpusztították.

¹ Uo.

² L. jelentésében a jelzett helyen, Hurmuzaki, *Doc.* III¹, 545–51.

³ *Diplom. Ital.* II, 328.

⁴ Uo. 337.

A moldvai magyarság így, elidegenülve tőlük az egyház, egyetlen öszszetartó szervezetét is elvesztette lassan az újkorban.

A folyamatban, melyre éppen csak utalunk, nem szabad valami magyarellenességet látnunk, legalábbis mai, nacionalista szellemben nem. A Propaganda Fide kényszerűségből vette át a moldvai egyházi vezetést, részint a régi hagyományú, pogányokat, szakadókat térítő missziós törekvések örököseként, részint magyar papok hiányában. Mikor pedig már magyar papok is kerültek volna moldvai egyházi szolgálatra (ferencesek, jezsuiták egyaránt próbáltak pozíciót szerezni Moldvában), velük szemben a birtokon belül lévők féltékenységével őrizték a Propaganda misszionáriusai moldvai állásaikat. Ennek a később egészen nyíltan megmutató ténynek első vonásai már a kezdet kezdetén meglátszottak. Magyar papok moldvai működésének a lehetőségeit kutatva, az újkorban először Beke Pál jezsuita nézett körül Moldvában. 1644. évi jelentésében először írta le azt a sokat ismételt tételt, hogy a katolikus hit Moldvában »vulgo« magyar hit s lehet a katolikus pap itt német, vagy lengyel, a magyar hit papja az.¹ A Beke-i tételt helyeselni látszottak az első egyházlátogatók is, sorban hangoztatva, hogy anyanyelven szóló, tehát magyar papok kellenek Moldvába. Bandinus éppenséggel Beke mellé állt abban a vitában, mely közte s az olasz misszionáriusok közt kitört s mely az olasz minoriták néhány évi eltávolításával végződött. Feltűnő módon azonban nemsokára Bandinus és Beke is összevesztek. Valószínűleg a magyar papok miatt. A bákóiak papja abban az időben Gyügyei Boldizsár volt, Beke szinte rajongó sorai szerint »celeberrimus doctor«, aki csodálatos szegénységben, béketűrésben és alázatosságban élve, elhagyta hazáját, barátjait s kényelmét, hogy messzi hívei üdvösségén dolgozzék, s »verbo et exemplo universos aedificat«.² Boldizsárt Deodatus is jó, bár egy kissé magabazárkózó embernek tartotta, aki »mindig a szentírást tanulmányozza«³ Bandinus azonban a legádázabb dühvel szólt róla. Bár tudományát elismerte, az egyházvezetésre méltatlannak tartotta, miséje helyett inkább a természeti szükségletét végző kutyát nézte volna, hangját a számárhoz hasonlította, részegesnek, dorbézolónak, nyereszkedőnek, hazugnak, álnoknak, gyávának s minden rossznak elmondta.⁴ Az egyébként kiváló Bandinus Boldizsár pap megítélésében igen elvetette a sulykot, mert valami igen fájhatott neki. Ha arra gondolunk, hogy a

¹ Uo. 353.

² Uo. 354.

³ Uo. IV, 120.

⁴ *Bacovia* alatt 14–25. §.

többi magyar papról sem volt jó véleménye, mindegyiket részegesnek, hitványnak tartotta, Bekével is összeveszett idővel, – sejthetjük, hogy mi bántotta a lelkiismeretes, érzékeny, egy kicsit exaltáltak tűnő, hatalmas reformtervekkel Moldvába érkező Bandinust: a katolikusok felé való közeledésének kudarca. Mert nem tudott magyarul s ezért a nép (s Boldizsár pap) nem ismerte el felettesének, helyette – lehetett akármilyen nagytudású és hatalmú érsek is – a magyarul beszélőket hallgatta, ha olyan egyszerűek, voltak is, mint pl. a szabófalvi András diák, akit mikor Bandinus el akart tiltani a papi teendők végzésétől, a nép pártfogásába vett, kijelentve, hogy többre tartja minden idegen papnál, püspöknél, sőt a bíboros testületnél is.¹ Ilyen körülmények között magyar papok megjelenése Moldvában az idegen misszionáriusok kenyerére ment volna s ezért az idegen papok minden tőlük telhető eszközzel megakadályozták, – megfélemlítve a tulajdonképpeni célról, a lelkek kielégítéséről. Különös módon erre az igazi célra később is hiába figyelmeztették moldvai magyar hívek, magyarországi papok, püspökök a Propaganda Fidet, magyar papot csak elvétve lehetett Moldvába befogadtatni. A legújabb időben ezt a misszionáriusok féltékenységén kívül a felébredt nacionalizmus miatt sem lehetett megtenni: a moldvai magyarság románná-asszimilálódásra ítéltetett s nem engedték, hogy ezt valami is késleltesse. Az egyház, a régi, de túlságosan ideálisnak bizonyult célja érdekében, egyházpolitikai okokból (hogy t. i. a szakadár románokat a maga kebelére térítse) szemet húnyt az asszimiláló szándék fölött, sőt »italus romanizatus« papjaiból ítélve, amilyeneket a legújabb schematismusok Moldvában kimutatnak,² maga is siettette a folyamatot. Arról is van hírünk, hogy a katolikusok román nevét, a romano-catolici-t nem éppen etimológusokra valló eljárással români-catolici-re változtatta, s e »román katolikusokról« azt hirdette – az ortodoxok megnyerése naivnak bizonyult céljából, – hogy még Rómából hozott ősi hitüket őrzik.³ A katolikus magyaroknak románná álcázása s egyházuk politikummá süllyesztése (közel hasonlóra sincs példa Európában), a legkifejezőbb jele a Kárpátokon túli magyarok pusztulásának.

7. Amilyen mértékben szűnt meg az egyház a magyarság szervezete lenni, olyan mértékben fosztódtak meg a magyarok egyéb összetartó s erősítő kötelékeiktől is. Kultúrteljesítményekre az újkorban már nem teltt nekik. Az a néhány szánalmas nyelvezetű levél, melyben némelyi-

¹ L. *Bacovia* alatt 32. § és a »Frequentatio Templi« c. fejezetben.

² Vö. pl. az 1935. évi *Schematismus fratrum minorum S. Francisci conventualium...* adatait a papokról.

³ Lükő: i. m. (*Moldv. magy.*) 16.

kük Rómának, vagy egy-egy magyarországinak panaszolkodott, legfeljebb csak románosodásuk jele, de nem kultúráltságuké. Răzeși-kiváltságukat és földjeiket is elpörölték tőlük a bojárok, »nem lévén sem védelemző pártolójuk, sem testi, sem lelki erejük a védekezésre« – ahogy száz év előtti egyik papjuk, Petrás Ince írta.¹ Így jogilag mindannyian a román parasztság legaljára süllyedtek, legfeljebb előnyös fekvésű régi falvaik biztosítanak nekik manapság is kivételes helyzetet a román földművelésben.² Gyarapodást az újkorban csupán számukban mutatnak: a XVII. század-középi 6000-ról, erőteljes emelkedéssel s az állandó székely kivándorlók felszívásával, közel 100.000-re szaporodtak.³

E százezres tömegről a románok már régóta úgy gondolkoznak, hogy elrománosodott, hiszen nyelvében nagyrészt románná lett, kár tehát rá szót vesztegetni. A kérdést nem is sokat bolygattuk, magyarok. Ezelőtt száz évvel született csak néhány elgondolás a megoldására. Az Akadémia könyveket küldött Moldvába, köztük olasz-magyar nyelvtanokat is az olasz papok számára, hogy magyarul tanuljanak.⁴ A könyvesládák azonban felbontatlanul a moldvai határon maradtak.⁵ Az Akadémia egyik lelkes tudósa, Jerney János Moldvába is kiment s azt az ajánlatot tette, hogy a kölcsönösség alapján annyi jogot adjanak a moldvai magyaroknak, mint amennyit a magyarországi románság élvez.⁶ A kérésnek semmi fogantja nem lett. Némelyek azt ajánlották, hogy Moldvából Magyarországra kellene telepíteni a magyarokat.⁷ A tervet a szabadságharc elbukása keresztülhúzta. – A dualista Magyarország állampolgárokban gondolkozva, semmit sem törődött a moldvai magyarokkal, hiszen nem voltak »állampolgárai«. A rendkívüli mulasztásra a magyar népiségtörténet elindítója, Györffy István döbbsen rá a világháború alatt: A románok – miközben véreik magyar uralom alatt némely tekintetben fejlettebb és kultúraltabb életet élhettek, mint Romániában – telekürtölték a világot a magyar elnyomó, asszimiláló politika vad hírével, s maguk a Moldvában élő magyarokat nemzetiségük legelemibb jegyeinek a megnyilvánulásától, még a magyar nyelv használatától is eltiltották, tehát a legnagyobb mértékben elnyomták és asszimilálták.⁸

¹ Petrás: i. m. a 7. kérdés feleletében.

² Vö. Lükő megfigyeléseit i. m. (*Moldv. magy.*) 14–5.

³ Vö. Domokos: i. m. adatait az 1930. évi népszámlálásról, 530–43.

⁴ Magyar Tudós Társaság Évkönyvei IV (1840) 80.

⁵ Jerney említi művében (*J. J. keleti utazása*, stb. Pest, 1851. I, 127).

⁶ Uo. 33.

⁷ Vö. egy Névtelen cikkét az Erdélyi Híradóban, »Telepítés-ügy« címmel, 1847, 370–2, 826–8.

⁸ Földrajzi Intézet 1917. évi zsebatlasza, 68–70.

Ma jól ismeretes előttünk, hogy a moldvai magyarok magyar nyelvüket egyrészt elfelejtették. E nyelvfelújítás a nyiltabb helyzetű városokban – érthető módon – hamar elkezdődött, s hamar be is fejeződött. Már a legelső misszionárius, Bogoslavich azt jelentette 1623-ban a Propaganda Fidenek a románvásáriakról, hogy jobban beszélnek románul, mint magyarul.¹ Látogató utódjai hasonló állítottak a többi városok magyarjairól is, úgyhogy ezekről nyugodtan feltehetjük, hogy már a XVII. században kétnyelvűek voltak. Valószínűleg rájuk vonatkozik Cantemir vajda hasonló értelmű megjegyzése is 1716-ban.² Magyar nyelvükön a román (s egyúttal katolikus hitükön az ortodox) végérvényesen a XVIII. században győzedelmeskedett, mert ekkor már csak hírük élt az egyes városokban. Beleolvadtak a románságba, további felderítésükre semmi támpontunk nincs, a magyarság számára teljesen elvesztek. Más a helyzet azonban a falulakó moldvai magyarokkal. Ezek zárt, román nélküli falvakban laktak, a XVII. századeleji látogatók, akik minden helység ortodox lakóinak a számát is megemlítették a katolikusoké mellett (pl. Bassetti, Deodatus), a katolikus falvakban egyáltalán nem, vagy csak igen elvétve találtak románokat. Ha még arra is gondolunk, hogy e falvakat a XVIII. és részben a XIX. század folyamán is, székely kivándorlók állandóan duzzasztották, megértjük, hogy bennük kezdetben nem sokat hódított a román nyelv. Hódítása természetesen a mind mozgalmasabb élettel egyenes arányban nőtt s a férfiaktól sokhelyt az asszonyok is megtanulták. A századfordulón Weigand úgy számította, hogy az akkor mintegy 60.000 főnyi moldvai magyarságnak körülbelül a fele, 30.000, magyar nyelvét már elfelejtette.³ Az intenzívebb iskoláztatás folytán az arány azóta csak rosszabbodhatott, s bár Weigand számításainál optimistábbak is vannak, a kereken 100.000-nek vett moldvai magyarságból ma mintegy 55.000 felejtette el a magyar nyelvet. A fentmaradó 45.000 is jórészt kétnyelvű lehet, csupán a Bákó környéki falvak asszonyairól tudjuk, hogy még ma is csak magyarul beszélnek.⁴

Nyelvük alapján ezek szerint a Moldvában élő magyar népnek csupán egy töredékét tarthatnák magyarnak. Nem is csupán nyelve, hanem származása és életformája alapján számítjuk e népet a magyarság családjába s fordulunk emberi és nemzeti érdeklődéssel sorsa felé.

Mikecs László

¹ *Diplom. Ital.* II, 327.

² I. m. 275.

³ IX. Jahresbericht, 155.

⁴ Lükő: i. m. (*Moldv. magy*) 12.